

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**SOL'UN 70'LERİ:
OTOBİYOGRAFİLERLE BİR DÖNEM ANLATISI**

Mihriban KARATAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2026

SOL'UN 70'LERİ: OTOBİYOGRAFİLERLE BİR DÖNEM ANLATISI

Mihriban KARATAŞ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2026

KABUL VE ONAY

Mihriban KARATAŞ tarafından hazırlanan ‘‘Sol’un 70’leri: Otobiyografilerle Bir Dönem Anlatısı’’ başlıklı bu çalışma, 12.01.2026 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR (Danışman)

Doç. Dr. Emre SARAL (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

06/02/2026

[İmza]

Mihriban KARATAŞ

¹ “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Mihriban KARATAŞ

Babama...

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim boyunca hem kendisinden aldığım derslerde hem de bu çalışmanın her aşamasında ufkumu genişleten, Tarih'e -ve tarih'e- farklı bir bakış açısıyla yaklaşmamı sağlayan, sabrı, teşviki ve birikimiyle daima yol gösterici olan, her satırını dikkatle incelediği bu tezi kıymetli görüşleriyle derinleştiren danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR'a en içten şükranlarımı sunarım. Bu çalışmanın ortaya çıkabilmesinde akademik rehberliğinin yanı sıra, kendisinin sağladığı güvenin ve öğrencilerini her daim gözeten insani yaklaşımının büyük payı oldu.

Savunma sınavımda çok değerli önerileriyle ve yapıcı eleştirileriyle tezin niteliğini artıran sayın Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH'a ve Doç. Dr. Emre SARAL'a minnettarım. Disiplinlerarası engin bilgi birikimini ve tecrübesini esirgemeyen sayın Prof. Dr. Mehmet ÖZDEN'e, eğitimim boyunca sağladığı katkılardan dolayı müteşekkirim.

Lisansımı farklı bir bölümde tamamlamış olmama rağmen tarih bilgisini ve metodolojisini edinmemde emeği geçen, farklı disipline gelen öğrencilere açık olan tüm bölüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Her çalışma gibi bu çalışma da sosyal hayattan bağımsız oluşmadı. Sevdiğim insanlar yine yanımdaydı. Bunun için en eski dostum Cansu'ya, akademik ve kişisel birçok konuda desteğini gördüğüm Yunus'a, beni daima cesaretlendiren Nejla ve Soydan'a, hangi ayrıntı için ulaşısam sabrı ve sevgisiyle yaklaşan sevgili Sema'ya çok teşekkür ederim.

Yol arkadaşlarım Özgür, Cansu ve Erim'e ise hangi açıdan teşekkür etsem bir başka açının "hatırı kalır". O yüzden şunu belirtmekle yetineceğim, onlar olmasaydı olmazdı.

Bu çalışmadaki tüm kusurlar ve eksikler yalnızca bana aittir.

ÖZET

KARATAŞ, Mihriban. *Sol'un 70'leri: Otobiyografilerle Bir Dönem Anlatısı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2026.

Bu tez, 1970'ler Türkiye'sinin siyasal gelişmelerini ve sosyal yapısını o dönemde sol görüşleri benimsemiş ve büyük çoğunluğu 1950'lerde doğmuş kişilerin otobiyografik anlatılarını temel alarak incelemektedir. Politizasyon seviyesinin epey yüksek seyrettiği bu yıllarda sol hareketler de tarihinde görülmemiş ölçüde kitleselleşmiş, dolayısıyla birçok kişi çeşitli sol yapılanmalar içerisinde bulunmuştur. Bu kişilerin bir kısmı hatıra, günlük, söyleşi türünde özellikle son on yılda sayısı yoğunlaşan otobiyografik anlatılar üretmişlerdir. Tez bu anlatılar aracılığıyla döneme ve dönemin insanlarına ışık tutmayı hedeflemiştir. Başvurulan kaynakların sadece politik deneyimleri değil sosyal, kültürel ve psikolojik anlamda hayatın neredeyse her alanına dair birçok aktarımı içermesi, kaynak-yönelimli bu çalışmada konunun bütünlüklü bir şekilde ele alınmasına olanak sağlamış, bu doğrultuda temalar belirlenmiştir. Bir yandan dönemin yapısının ve kişilerden bağımsız seyreden gelişmelerinin hafızalara nasıl yansıdığı incelenirken, diğer yandan öznel gündelik yaşam pratiklerine, sosyolojik kökenlerine ve zihin dünyalarına odaklanılmıştır. Çalışmada 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi arası merkeze alınmış olup, tarihsel ve öznel koşulların gerektirdiği noktalarda bu sınırların dışına da çıkmıştır. Tezde yöntemsel açıdan "sıradan insanın" penceresiyle bir dönemin anlatılabileceği ve anlamlandırılabilceği savunulmuş, tarihsel açıdansa 1970'lerde açığa çıkan "sol kuşağın" ancak kişisel hayatları ve dış dünyanın onlara etkisinin beraber değerlendirilmesi koşuluyla anlaşılabilceği iddia edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Otobiyografik anlatı, hafıza, sol, sosyalist hareket, 78 kuşağı

ABSTRACT

KARATAŞ, Mihriban. *The Left's 1970s: A Narrative of an Era Through Autobiographies*, Master's Thesis, Ankara, 2026.

This thesis analyzes the political developments and social structure of Turkey in the 1970s through autobiographical narratives produced by individuals who embraced leftist ideologies during the period, most of whom were born in the 1950s. Characterized by an exceptionally high level of politicization, the 1970s witnessed an unprecedented mass expansion of leftist movements, leading many individuals to participate in various leftist organizations. A number of these individuals have produced autobiographical works—such as memoirs, diaries, and interviews—the volume of which has notably increased over the past decade. By drawing on these narratives, the thesis aims to illuminate both the period itself and the people who lived through it. As the sources encompass not only political experiences but also extensive accounts of social, cultural, and psychological dimensions of everyday life, this source-based study adopts a holistic approach to the subject and identifies its themes accordingly. While the study investigates how the structural characteristics of the period and developments independent of individual actors are reflected in collective and personal memories, it also focuses on the subjects' everyday practices, sociological backgrounds, and inner worlds. The temporal framework of the thesis primarily spans the period between the March 12, 1971 Military Memorandum and the September 12, 1980 Military Coup; however, these boundaries are extended where necessitated by historical and subjective considerations. Methodologically, the thesis argues that a historical period can be narrated and interpreted from the perspective of the “ordinary person.” From a historical standpoint, it contends that the “leftist generation” that emerged in the 1970s can only be fully understood through a simultaneous examination of individuals' personal lives and the impact of broader socio-political conditions upon them.

Keywords

Autobiographical narrative, memory, the left, socialist movement, the 1978 generation

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
ADAMA SAYFASI	İV
TEŞEKKÜR	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	X
TABLolar DİZİNİ	XIII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KÖKENLER: KİŞİLERİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ	13
1.1. AİLE EKONOMİLERİ	13
1.2. AİLE YAPILARI VE İLİŞKİLERİ	16
2. BÖLÜM: KIRILMA: HAYATLARDAKİ DÖNÜM NOKTALARI	27
2.1. DİNDEN BAĞIMSIZLAŞMA: " <i>TANRI'YA İNANMAMANIN</i> " HAVASI	27
2.2. TAŞRADAN BAĞIMSIZLAŞMA: " <i>KÖY YERİ, ZORLA GİYDİRİLMİŞ DAR BİR ELBİSE</i> "	31
2.3. KÜLTÜR VE SANATIN KEŞFİ: " <i>ROMANLAR, İNSANI YENİ SEVDALARA YÖNELTİYOR</i> "	40
2.4. EĞİTİM: " <i>PARASIZ-YATILI, BEŞ YILDIZLI OTEL GİBİ</i> "	51
2.5. SOL FİKİRLERLE TANIŞMA: " <i>TÜM YAŞAMIMIN DEĞİŞECEĞİNİ BİLMİYORDUM</i> "	66
3. BÖLÜM: ATMOSFER: DÖNEMİN SİYASAL GELİŞMELERİ.....	74
3.1. 1960'LARDAN AKTARILANLAR: " <i>YEPYENİ BİR MUHALEFET RUHU</i> "	76
3.2. SOSYALİSTLERE MÜNHASİR BİR DÖNEMLENDİRME	94
3.2.1. 12 Mart ve İkili Karakteri: " <i>Bir ölür, bin geliriz</i> "	95
3.2.2. 1973-74 Dönemeci: " <i>Yeni bir sol kültür</i> "	103
3.2.3. 1977 Sonrası: " <i>Hatırlanan en güzel gün, hatırlanan en korkunç gün</i> "	108

4. BÖLÜM: ÜTOPYA: SOL FİKİRLERDEN SOL PRATİĞE.....	118
4.1. ÖRGÜTSEL ANLAYIŞLAR: "DÜZENLE BÜTÜN BAĞLAR KOPUYOR" ...	121
4.2. ÖRGÜTLENME TARZLARI: "SÖZ, YETKİ, KARAR; İKTİDAR HALKA!".....	131
4.3. SAĞ-SOL ÇATIŞMASI VEYA "ANTİ-FAŞİST" MÜCADELE: "KURTARILMIŞ BÖLGE, KAYBEDİLMİŞ BÖLGE"	141
SONUÇ.....	149
KAYNAKÇA	153
EK 1 BAŞVURULAN OTOBİYOGRAFİK KAYNAKLAR VE KİŞİLERİN BİLGİLERİ	166
EK 2 DÜNYA, TÜRKİYE VE SOL MUHALEFET KRONOLOJİSİ	176
EK 3 ORJİNALLİK FORMU	182
EK 4 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	184

KISALTMALAR DİZİNİ

ADYÖD	Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği
AİD	Amerikan İktisadi Yardım Teşkilatı (Agency for International Development)
AKD	Ankara Kadın Derneği
AÖS	Atatürk Öğrenci Sitesi
AP	Adalet Partisi
AST	Ankara Sanat Tiyatrosu
AYÖD	Ankara Yüksek Öğrenim Derneği
BAĞ-DER	Bağcılar Derneği
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEV-GENÇ	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DİKG-DER	Devrimci İşçi Köylü Gençlik Derneği
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DY	Devrimci Yol
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
GAZİ-DER	Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencileri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
GK / GMK	Geçici Kurul / Geçici Merkez Komite
HK	Halkın Kurtuluşu

İGD	İlerici Gençler Derneği
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
İYÖKD	İstanbul Yüksek Öğrenim Kültür Derneği
KTÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
MC	Milliyetçi Cephe (1. ve 2. MC Hükümetleri)
MDD	Milli Demokratik Devrim
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MK	Merkez Komite
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ODTÜ-DER	ODTÜ Öğrenci Derneği
ÖTK	Öğrenci Temsilciler Konseyi
SBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ŞEH-DER	Şehir Dernekleri
TDGF	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
TDY	Türkiye Devriminin Yolu
TEP	Türkiye Emekçi Partisi
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi

TİKB	Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği
TİKKO	Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİKP	Türkiye İşçi Köylü Partisi
TİİKP	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TKP/ML	Türkiye Komünist Partisi / Marksist Leninist
TÖB-DER	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TPAO / TPO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı / Türkiye Petrolleri Ortaklığı
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSİP	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TTB	Türk Tabipleri Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TUSLOG	The United States Logistics Group

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1 Kişilerin eğitim seviyeleri ve okunan okulların şhirscl dağılımı	64
--	----

GİRİŞ

Bugüne kadar çoğunlukla isimleri ülke, bölge veya dünya düzeyinde bilinen, kendilerine önderlik atfedilen insanlara “tarihi yapanlar” rolü yüklenmiştir. “Tarihi yapan bu insan” çok büyük öngörülere, parlak bir zekâyâ, tutarlı bir plana ve bu plan çerçevesinde diğerlerini örgütleme kabiliyetine sahip olmuş; tarihin gidişatını değiştirmiş, bugünün taşlarını döşemiş, değerlendirildiği dönemin fikriyatına göre olumlu veya olumsuz ama “değeri kesinlikle sabit” bir karakter olmanın örneğini sergilemiştir. Eric Hobsbawm bunu “geçmişteki tarihin büyük kısmı yönetenlerin yüceltilmesi -ve belki de pratik yararlar sağlamaları- amacıyla yazılmıştı”¹ diyerek vurgulamıştır. Aynı şekilde “tarihi olaylar” da oturup bir çırpıda sayılabilecek, tartışmaya kapalı biçimde çoktan belirlenmiş “o kronolojide” yer alan ve çoğunlukla dönüm noktası olan olaylara; daha somut bir ifadeyle savaflara, devrimlere, ekonomik krizlere, hükümet dönemlerine, antlaşmalara vs. indirgenmiştir. Tarih “zamansal yoğunluktan tümüyle yoksun suni tablolara (1500’de Avrupa, 1880’de Dünya, Reform Arifesinde Almanya)” bölünmüş ve anlatıların temelini de “hemen hemen istisnasız olarak ‘büyük olaylar’ı odak alan siyasi tarih” oluşturmuştur.²

Elbette tarihin seyrinde ne figürlerin ne de geniş kitlelerin yaşamını ve geleceğini belirleyen olayların rolü yadsınabilir. Her ikisi de olan biteni ortaya çıkarmada ve anlamlandırmada başvurulması zorunlu faktörlerdir. Fakat bu çalışmanın amacı tarihin bir noktasına dönülüp bakıldığında o noktanın daha iyi anlaşılması için bu ikisinin yeterli olmayacağı görüşünden hareketle; dönemin, tarih kitaplarında uzun bir süre daha yer almayacakmış gibi görünen “parçasına” mümkün olabildiğince işaret etmektir, ki bu parça tarihin akışına “sıradan insanın” dahlidir. Daha basit ifadeyle merak edilen şudur: Bunca şey olup biterken bu şeylerin içerisinde insanlar siyasi, ekonomik, sosyal gelişmelerden nasıl etkileniyorlardı, bu gelişmeleri nasıl değerlendiriyorlardı ve hatta bunların oluşumundaki payları neydi? Tarihi olaylarla sabitlenmiş o kronolojik zaman akıp giderken, insanlar o olayların tam da ortasında olduklarına göre bu akışı nasıl

¹ Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Çeviren: Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2001, s. 308.

² Fernand Braudel, “Tarih ve Toplumsal Bilimler”, *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde*, Derleyen: Ali Boratav, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007, s. 121.

etkiledikleri ve bundan nasıl etkilendikleri araştırılmaya değer bir soru olarak görülmüştür.

Bahsedilen genel soru çerçevesinde bu tezde 1970'ler Türkiye'sinin sosyokültürel yapısı ve siyasal gelişmeleri, dönemin sosyalistlerine ait kişisel tecrübeler merkeze alınarak incelenmiştir. Kitlesele politizasyonun epey yüksek seyrettiği bu yıllarda birçok kişi sol fikirleri benimsemiş ve sol yapılanmalar içerisinde bulunmuş, özellikle son on beş yılda sayısı artan hatırlama kaydı üretmişlerdir. Çalışmada bu anlatılara başvurularak dönemin sıradan insanın bakışıyla anlaşılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla hatıra, söyleşi ve günlük gibi türlerden oluşan toplamda 154 farklı otobiyografik kaynak incelenmiştir.³ Bu kaynakların 115'i 1950-62, 34'ü ise 1940-49 arasında doğanlara aittir.

Tezin tarih aralığı 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi arası olarak belirlenmiş olup bunun üç sebebi vardır: Birinci sebep, Türkiye tarihinde sol düşüncenin ve hareketlerin ilk kez bu dönemde yaygın bir kitleliliğe ulaşmış olmasıdır. I. TİP'in 1965'te meclise girmesi, devamında dünya çapında açığa çıkan 1968 hareketlerinin Türkiye'ye de sirayet etmesiyle zaten gelişmeye başlayan sol hareketler, muhtıranın gerçekleşmesiyle kesintiye uğramış olsa da asıl 1970'lerde daha önce görülmemiş bir güce ve çeşitliliğe kavuşmuştur. Hüseyin Aykol'un çalışmasına göre sol yapılanmaların (siyasi parti, hareket veya örgüt formunda) sayısı 1960-69 arasında 4'ken 1970-80 arasında 52'ye ulaşmıştır.⁴ Hem Türkiye'nin siyasi gündemi hem de solun gelişimi açısından 12 Mart ve 12 Eylül, bir dönemi kapatıp diğerini açan dönüm noktalarıdır. 12 Eylül ve sonrası başka bir çalışmayı gerektirdiğinden bu tarih tezin kapsamına alınmamıştır. İkincisi, üretilen anlatıların istisnasız tümünde de en çok bu döneme yoğunlaşılmasıdır. Kişilerin yaş aralığı düşünüldüğünde doğal olan bu durum, "kaynak-yönelimli"⁵ bu tezin tarih aralığının belirlenmesinde önemli olmuştur. Diğer yandan 1950-62 arasında doğanlar için bu durum normal olmakla birlikte, yaşı daha büyük olan sol görüşlü insanların da anlatılarında en çok 1970'lerden bahsedilmiştir. Son sebep ise öznelere ortaklaştığı noktanın sadece bir zaman aralığı değil aynı zamanda

³ İncelenen kaynakların ve kişilerin bilgisi için bkz: EK 1, s. 166.

⁴ Hüseyin Aykol, *Bölüne Bölüne Büyümek. Türkiye'de Sol Örgütler*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2022, Kitap eki: Türkiye Solu Soyağacı haritası.

⁵ Mehmet Beşikçi, *Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 21.

kendilerini bir “kuşak” olarak tanımlayırlardır, ki bu tanımlama 70'lere odaklanmayı gerektirmiştir. “’78 kuşağı veya ‘78'liler” olarak tanımlanan topluluğun parçası olan bu insanlar, “kendilerini önceleyen ve büyük ölçüde etkisi altında bırakan, dünyada da iz bırakmış olan '68 kuşağının” aksine, kendilerine Türkiye dışında rastlanmayan bir kimlik atfetmişlerdir.⁶ Diğer yandan bütünlüklü bir değerlendirme yapılabilmesi amacıyla yeri geldikçe belirlenen tarih aralığının dışına da çıkmıştır. Sosyolojik bağlamın anlaşılmasında faydalı görüldüğünden ve hepsi 1950'lerden başlayan birer hayat hikayesi olan anlatılar buna imkân sunduğundan zaman zaman 70'lerin gerisine dönmüştür. Yalnızca “1970'ler Türkiye'si ve sol faaliyetlerin” değil, kişileri hatırlama kaydı üretmeye iten bu “en özledikleri döneme nasıl vardıklarının” anlaşılması da önemli görülmüştür. Tarih aralığından taşılan bir diğer nokta da 70'lerde solculaşmış bu insanlara bir önceki dönemden siyasal olarak nelerin aktarıldığıdır. Bahsi geçen kuşağın ve hafızasının 1965 itibariyle gelişen sol hareketten bağımsız değerlendirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla önceki dönemin anlatılara nasıl yansıdığına yer verilmiş, 60'larda yaşanan ve 70'lerin siyasal ortamını etkileyen önemli dönüm noktalarından da bahsedilmiştir. Deneyimlerin çoğunlukla geçtiği 1965-80 arasında sol harekette yaşanan ve hem Türkiye hem de dünya çapında seyreden önemli olaylara veya gelişmelere ise ayrıca bir tabloyla işaret edilmiştir.⁷ Bu tabloya yer verilmesinin sebebi hatıraları incelenen kişilerin nasıl bir dünya ve Türkiye ortamında yaşadığının daha iyi anlaşılmasıdır.

İncelenen anlatılarda sadece 1970'lerde olan biten siyasal gelişmeler değil hayatın her alanına dair kişisel tecrübeler de yer almaktadır. Dolayısıyla “tarih aralığından ziyade konunun öncelendiği” bu çalışmada bahsi geçen kuşağı ortaklaştıran deneyimler ve yaklaşımlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Tüm kayıtlarda ana vurgu “sosyalist kimliğe sahip olmanın gerektirdiği tercihler veya bu kimliğe ulaştıran gerekçeler” olmakla birlikte çoğu 1950'lerde doğmuş bu insanların mesela aile hayatları, eğitim hayatları, kişilerle kurduğu ilişkiler gibi birçok yaşam pratiğinin izleri de sürülebilmiştir. Otobiyografik metinlerin doğal karakteri olan bu durum sayesinde anlatı sahipleri her ne

⁶ Melike Işık Durmaz, *'78 Kuşağı. Bir Hafıza Topluluğu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, s. 9.

⁷ Bkz: EK 2, s. 176.

kadar belli bir amaç uğruna kayıt üretseler de ısrarla vurguladıkları konuların ötesinde fikirler edinilmiştir.

Çalışmanın bölümleri hem tematik hem de kronolojik bakımdan kaynaklardan çıkarılan verilere göre oluşturulmuştur. Birinci bölüm olan *Kökenler*'de kişilerin hangi ekonomik koşullara ve nasıl aile yapılarına doğduğu bilgisi değerlendirilmiştir. Dolayısıyla öznelerin daha çok çocukluk döneminden bahsettiği sürecin ele alındığı bu bölümde sınıfsal ve sosyolojik bir inceleme söz konusu olmuştur. Kişilerin neredeyse hiçbir inisiyatife sahip olmadığı bu dönemin yetişkinlikte nasıl hatırlandığı meselesi, hem benlik oluşumlarıyla ilgili hem de Türkiye'nin özellikle 1950-60'lardaki benzer ekonomik ve aile yapılarına dair ipuçları edinilmesini sağlamıştır.

Kırılma isimli ikinci bölümde bu sefer kişiler bütünüyle olmasa da yarı yarıya inisiyatif sahibidir. *Kırılma*'da anlatı sahiplerinin bazı başlıklarla ilgili “dönüm noktaları” yaşadığı ve bunların kendilerinde “zihnî kırılmalara” sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümde sırasıyla *Dinden Bağımsızlaşma*, *Taşradan Bağımsızlaşma*, *Kültür ve Sanatın Keşfi*, *Eğitim* ve son olarak *Sol Fikirlerle Tanışma* şeklinde bir kronoloji izlenmiştir. Bunun sebebi anlatılara mercek tutulduğunda hayat hikayelerinin çok büyük kısmında bu sırayla kırılmalar yaşanmış olmasıdır. Tüm kişiler bahsi geçen başlıkların en az dördüyle ilgili dönüm noktası denilebilecek tecrübelerini anlatılarına taşımıştır. Yarı yarıya inisiyatif sahibi olmaları ise hem bu noktalarla kendilerinin seçimi olmaksızın karşılaşmalarından hem de karşılaştıktan sonra tercihlerini bunlara göre belirlemelerinden kaynaklanır. Buradaki iddia, bu kırılmalar yaşandığında insanın kesinlikle solcu olacağı değil, o dönemin solcularının bu kırılmaların en az beşte dördünü yaşadığıdır. Çünkü o dönemde demografik ve sosyolojik alanda yaşanan dönüşümler, doğal olarak hatıra sahiplerine de sirayet etmiştir. Önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de -yaşlar biraz daha arttığı için 1960-70'lerde- örneğin ülkedeki taşra-şehir ikiliğiyle, kültür ve sanat gelişimiyle, eğitim ve eğitim kurumlarının durumuyla ilgili hatıralara nelerin yansıdığı da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm olan *Atmosfer*'de ve çalışmanın bundan sonraki kısmında kişiler artık “yetişkinlik” sergiler, ülkenin siyasi gelişmelerine ilişkin hem fikirleri hem de faaliyetleri vardır. Bu bölümde de yine aynı yöntem izlenmiş; 1970'ler, hatıralardaki tarihsel dönemlendirmelere göre ele alınmıştır. Kaynaklardaki aktarımlar göz önünde

tutulduğunda 1970'ler; *12 Mart 1971 Askeri Muhtırası*, *1973 Genel Seçimleri* ve *1974 Genel Affı* ile son olarak *1 Mayıs 1977 Olayları* şeklinde üç ayrı dönemece referans verilerek hafızalarda yer etmiştir. Kişilerin solcu kimliklerinden kaynaklı yoğun değerlendirmelerini içeren bu bölümde hem sosyalistlerin 70'lerin ülke siyasetine dair yaklaşımlarının hem de 70'lerin politik ortamının anlaşılması amaçlanmıştır.

Ütopya adlı son bölümde ise bir önceki bölümde aktarılan “tarih akışı” içerisinde kişilerin konumları ve ne yapıp-ettikleri kavranmaya çalışılmıştır. Bu bölümde kişiler “geleceği kurmak veya düzeni değiştirmek” gibi büyük iddialarla “tarih sahnesinde” yerini alır. Olan bitenden etkilenme aşaması, olan biteni etkileme denemesine dönüşür. Anlatı sahiplerinin hiçbiri, konumuz çerçevesinde örnek verecek olursak bir Marx, Lenin, Mao veya Deniz Gezmiş, Mahir Çayan yani ulusal ve küresel çapta bu bağlamda değeri sabitlenmiş “büyük insanlardan” değildir fakat kendini bunların güncel temsilcisi veya devamcısı olarak görür. Benimsenen ideolojiye göre sol örgütlerin yapıları oluşturulmuş, faaliyetler yürütülmüş ve “haklı, meşru” görülen kavgalar verilmiştir. Konunun yine yalnızca “hatıralara yansıdığı kadarıyla” ele alındığı bu bölümde özneler, “içinde buldukları toplulukla beraber” okulda, sokakta, mahallede veya köylerde çeşitli faaliyetler yapmakla meşguldürler.

Yönteme Dair

Bu tezin konusunun belirlenmesinde sadece az önce anlatılan çerçeve değil aynı zamanda hâkim tarihyazımı anlayışı ve bu anlayışa alternatif üreten çalışmalar da etkili olmuştur. Büyük olaylarla veya büyük insanlarla tarih anlatısı oluşturmak yerine daha sıradan'a bakma fikri bu çalışmaya özgü değildir. Dolayısıyla arka planı bu olan bir çalışmada izlenebilecek yolla ve kaynakların nasıl kullanılabileceğiyle ilgili mevcut literatürdeki birikimlere başvurulmuştur.

Tarih yazılırken hala “sıradan insan” o anlatıya yeterince dahil edilmemişse de bu yaklaşımı aşan çalışmalar ve yaklaşımlar yol göstericidir. Mesela Suavi Aydın “tarihçilerin ele aldıkları ve üzerinde çalıştıkları ‘birinci sınıf’ sayılanları konu alması bakımından tarihin önceden de bir ‘insan bilimi’ olduğunu ancak; geriye kalanların Antik Yunan tragedyalarındaki korolar gibi ‘kişiliksiz bir arka planın parçaları’ olarak görüldüğünü” tespit etmiş ve eklemiştir:

Oysa artık tarih, tarihçinin adlarını ve hayat hikayelerini bilmediği ve “sıradan insan” olarak sınıflandırılanların dünyasına daha çok girmeye başladı. Zira onların eylem ve fikirleri, son tahlilde, olayların nasıl cereyan ettiğini ve “büyük insanların” nasıl karar verip davrandığını kavramak bakımından, özgül durumlara eğilmemizi sağlamaktadır. Bu nedenle tarihçiler yeni yöntemlere başvurmak ve yeni yöntemler geliştirmek zorunda kaldılar. Bu yeni yollardan en önemlisi, “sıradan insanlar”ın belli bir dönemdeki bilinç halini ve davranışlarını kavrayabilmemizi sağlayacak biçimde, kaynakların yeniden okunmasıdır.⁸

Paralel biçimde Paul Thompson da tarihyazımının gelişim seyrinde özellikle ilk başlarda yalnızca siyasetle ilgilenildiğini, tarihçilerin çoğunlukla yönetici sınıfın bir mensubu olmaları nedeniyle sadece elit tabakanın ele alındığını ve olayların yine sadece bu tabakanın müdahalesine bağlı olarak yorumlandığını ifade etmiş fakat “tarih daha demokratik bir hale geliyor” diyerek tarihyazımındaki değişime vurgu yapmıştır.⁹ Her başlıkta olduğu gibi tarihin de daha demokratik hale gelmesi ancak ele alınan konuların ve bu yapılırken kullanılan kaynakların çeşitlendirilmesiyle; hiç bakılmayan veya daha az bakılan noktalara verilen önemin artmasıyla; hâkim anlayışın kabul ettirdiği sıradan insanın tek vasfının “edilgen” olduğu yaklaşımının reddiyesiyle mümkündür. Fakat bunun anlamı büyük insanlara yapıldığı gibi sıradanların da tek tek yüce olduğunun ortaya çıkarılması veya yüceltilmesi gerektiği değildir. Çünkü bu fikrin kendisi sorunludur zaten, aksine hayatın doğal akışı içinde tüm çelişkileri ve tutarsızlıklarıyla birlikte insan, mutlaka başka bir şey bulmaya çalışılmaksızın olduğu gibi tarihin konusu haline gelebilir. Bu meseleye yaklaşımın bir süredir değişmesine paralel olarak, sıradan insanın tarihin konusu haline nasıl gelebileceğine dair metodolojik tartışmalar da açığa çıkmıştır.

Marc Bloch’a göre geçmiş olan artık değiştirilemezdir fakat geçmişin bilgisi sürekli olarak değişmekte ve gelişmektedir.¹⁰ Bu bilginin bahsedildiği gibi boyut kazanmasının bir yolu da tarihçilerin pek kullanılmayan veya yalnızca belli sınırlar çerçevesinde kullanılan kaynak türlerine yaklaşırken yeni yöntemler geliştirmesinden geçmektedir. Örneğin I. Dünya Savaşı’yla ilgili resmî belgelerden ve istatistiklerden yararlanılarak

⁸ Suavi Aydın – “Otobiyografi Nasıl Okunur?: Biteviye Tarihçiliğin Açmazlarına Dair”, *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat. Yüzbaşı Torosyan Tartışması ve Türkiye’de Tarihyazımı*, Derleyen: Bülent Somay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 148.

⁹ Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Çeviren: Şehnaz Layikel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 6-7.

¹⁰ Marc Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, s. 61.

oluşturulan, çoğunlukla büyük insanların rolünden ve olayın gidişatındaki dönüm noktalarından bahsedilen sayısız çalışma varsa da savaşın günbegün tam içinde olan askerlerin bakış açılarının ve deneyimlerinin temel alındığı Mehmet Beşikçi'nin çalışması buna bir örnektir.¹¹ Beşikçi bu çalışmasıyla hem askerlerin hatırat, günlük, mektup gibi otobiyografik kaynaklarını kullanarak ve bu tarz kaynakların nasıl kullanılabileceğine dair kafa yorarak metodolojiye; hem de I. Dünya Savaşı'nı sıradan insanın tecrübesinden ele alarak tarihsel anlatıya yani "geçmişin bilgisine" katkı yapmıştır.

Otobiyografik kaynakların tarih anlatısında kullanımıyla ilgili yapılan tartışmalarda bu kaynakların özellikle varoluşsal karakteri üzerinde durulmuştur. Mesela Ali Birinci;

Hâtırat türünden eserler bilhassa yakın tarihin en dikkate değer ve aynı zamanda en çok hassasiyet gerektiren me hazlarını teşkil ederler. Bu türün verdiği bilgiler çok kıymetli ve aynı derecede tehlikeli olabilir. Bu türün ürünlerinde doğrudan doğruya bütün zaafı, kaptisleri ve duygularıyla beşerî olanla karşılaşılır. Bu itibarla da yarı karanlık, kaygan ve tehlikeli bir zeminde bilgi arayışı bahis mevzuudur.¹²

diye bir değerlendirme yaparak hatıratların verebileceği bilginin sınırını çizmiş ve aslında bilgi türlerini niteliksel açıdan bir hiyerarşide konumlandırmıştır. Benzer şekilde İbrahim Şirin de arşiv belgelerinden sağlanamayacak bilgilerin bu tür kaynaklardan sağlanabileceğini ifade etmiş, bu kaynakları verilerin sahilliği bakımından "tuzaklarla dolu olduğunu unutmadan kullanmak gerektiği" konusunda uyarıda bulunmuştur.¹³ Bir diğer otobiyografik kaynak türü olan sözlü kaynakların da fazlasıyla şahsi görüş içermesi nedeniyle bunlarda da nesnel bilgi bulabilmenin çok zor olacağı değerlendirilmiştir.¹⁴ Anlaşılacağı üzere bireylerin hafıza kayıtlarından oluşan bu kaynaklar çoğu zaman resmi arşiv belgelerinden daha güvenilmez görülmüş ve özellikle de "doğaları gereği" öznel olmaları nedeniyle verecekleri bilgi bir bakıma değersizleştirilmiştir.

Beşikçi bu yaklaşımları "sığ bir nesnellik analizinin aşılammaması, şahsi ve resmî belge türleri arasına kalın bir duvar çekilmesi ve son olarak tarihyazımında genel kabul gören

¹¹ Beşikçi, *a.g.e.*

¹² Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi", *Dîvân: İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, Sayı: 19, 2005/2, s. 177.

¹³ İbrahim Şirin, "Seyahatname, Hatırat ve Mektup", *Tarih İçin Metodoloji*, Editör: Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2015, s. 273.

¹⁴ Fatma Acun, "Tarihin Kaynakları", *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, Editör: Ahmet Şimşek, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s. 89.

yazılı metin kullanma alışkanlığına sadık kalınması”¹⁵ gerekçeleriyle eleştirmiştir. Sadece otobiyografik belgelerin değil esasında tüm kaynak türlerinin kendilerine özgü bir doğası vardır, mesele bu doğanın kendisini sorunsallaştırmaktan ziyade bunu göz önüne alarak nasıl kullanılabilirlerine dair yöntemler geliştirmektir. “Otobiyografik hakikat” kavramını kullanan Aydın, bu ürünlerin “yazanı, yazanın metni kaleme alırken içinde bulunduğu ruh halini, beşeri çevresini (habitusunu), onun geçmişe ilişkin deneyimlerini, önyargılarını, husumet, tahassür ve sempatilerini, öte yandan yazanın zamanının olaylarının ve bu olaylar karşısındaki konumunu” içerdiğini ve bu yapılarından dolayı değersizleşmelerinin aksine tam da böyle oldukları için, “kişilerin öznelliğini bütün açıklığıyla dışa vurdukları için, tarih içinde iktidar konumundan konuşanlarla maruz kalanlar arasındaki farkı bütün çıplaklığıyla faş ettikleri için değerli olduklarını” ifade etmektedir.¹⁶ Hiç kimse için geçerli olmadığı gibi hatırat sahiplerinin de geçmişle dolaysız bir temas kurduğu iddia edilemez, verilen bilgi aradan geçen zamanda yaşanan deneyimlerin süzgecinden geçmiştir.¹⁷ Örneğin Hobsbawm “benim Cambridge’den mezun birisi olarak kendi yaşamım hakkında hatırladıklarım, bugün, otuz ya da kırk beş yaşındayken hatırladığım şeylerden farklıdır (...) yarın ya da ertesi yıl daha farklı olması da mümkündür”¹⁸ diyerek hatırlama faaliyetinin doğasına ilişkin bir vurgu yapar. İnsan hafızası tecrübeyi hiç değişmemecesine kaydetmez, tam tersine zamana ve koşullara bağlı olarak onu ve ayrıntılarını seçer, bazen bazısını daha ön plana çıkarır veya geriye iter, günün sonunda tüm değişkenlerin toplamıyla birlikte geçmişe ve geçmişi nasıl anlamlandırdığına dair yeni bir gerçekliği kurgular. Öte yandan otobiyografik kaynaklar abartı veya olanı gizlemeye yönelik çarpıtmaları, tutarsızlıkları hatta yalanı bile içerebilmektedir, fakat bu metinlerde “bunların olduğunu keşfetmek tümüyle olumsuz bir şey değildir, yalan bile bir iletişim biçimidir ve psikolojiye ve sosyal tutuma ilişkin önemli bir ipucu verebilmektedir.”¹⁹ Asıl sorun bu kaynakların bahsi geçen noktaları barındırması veya barındırma ihtimali değil aksine insanın yaşamından ve onun

¹⁵ Beşikçi, *a.g.e.*, s. 39-44.

¹⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁷ John Tosh, *Tarihin Peşinde. Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 197.

¹⁸ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁹ Thompson, *a.g.e.*, s. 128.

hafızasından tam bir tutarlılık beklenmesidir. Örneğin Abdülhamit Kırmızı bu beklentiye dair şu değerlendirmeyi yapar:

Başkalarının hayatını düşünürken, okurken, konuşurken, inşa ederken ister istemez bir tutarlılık ararız. Aynı kimliğin kişi tarafından hayat boyu sürdürülmesini bekleriz, çünkü kimliğin sürekli olduğunu düşünürüz. Hâlbuki bizim için hikâye olan başka hayatlar hakkında en temel beklentimiz tutarlılık, anlamsal bütünlük ve mantıksallık iken, kendi hayatımızın ne kadar çelişkiler barındırdığını, akarken bizi değiştirdiğini de biliriz.²⁰

Bir diğer mesele de otobiyografik kaynakların hiyerarşik olarak daima arşiv belgeleriyle kıyaslanmasıdır. Fakat bu belgelere her ne kadar sarsılmaz bir güvenilirlik atfedilmişse de arşiv kayıtları da amaçları, oluşturulma süreçleri ve saklanmaları bakımından çeşitli çelişkilere sahiptir, dolayısıyla bunlardan edinilecek bilginin de bir doğası vardır. Öncelikle devlet arşivleri “politika oluşturma sürecinin ve kurumsal büyümenin kaydı”²¹ olmaları dolayısıyla en çok da bu bilgiyi sağlayacaklardır. Resmî belgeler sıradan insanı özne olarak değil, daha çok devlet organizasyonunda işe yarayacak olan vergi, askerlik, güvenlik vs. gibi gerekli alanlarda istatistiki bir veri olarak içermektedirler.²² Bu da kaçınılmaz biçimde soyutlama ve basitleştirme yapmayı gerektirir ki “devlet eliyle yürütülen tüm basitleştirmeler simgelediklerini farz ettikleri gerçek sosyal fenomenlerden daima çok daha durağan ve şematiktirler”.²³ Ayrıca arşiv belgeleri her zaman şüphe edilemez gerçeklikleri sunmazlar. Bu belgelerin bütünüyle doğruyu yansıttığına dair bir ön kabulle kullanılmasına karşı çıkan Mehmet Yaşar Ertaş, devlet kayıtlarının dönemindeki bürokratik yapıya bağlı olarak oluşturulduğunu ve diğer yandan da bu kayıtların içinde yaşadıkları siyasi ve ekonomik koşullardan etkilenmemesi mümkün olmayan insanlar tarafından kayda alındığını ifade etmiştir.²⁴ Benzer noktaya işaret eden Cemil Koçak da resmi belgelerin tek gerçek olarak kabul edilmesine karşı tarihçileri ikaz eder çünkü “devlet denilen mekanizma, bir iktidar odağıdır ve tüm iktidar odakları gibi, siyasi/ideolojik yargılarının ışığında belge üretir. O belgeler, ancak ilgili siyasi/ideolojik analiz ışığında incelenebilirse bir sonuca ulaşmak mümkün olabilir. Sadece yazılanları

²⁰ Abdulhamit Kırmızı, “Oto/biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni. Oto/biyografiye Taze Bakışlar*, Yayına Hazırlayan: Abdulhamit Kırmızı, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 11-12.

²¹ Tosh, *a.g.e.*, s. 76.

²² Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: 50, Sayı: 50, 2017, s. 226.

²³ James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek. İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*, Çeviren: Nil Erdoğan, İstanbul: Versus Kitap, 2008, s. 84.

²⁴ Mehmet Yaşar Ertaş, “Osmanlı Belgeleri”, *Tarih İçin Metodoloji*, s. 237-238.

değil, fakat yazılmamış olanları da bu gözle incelemek gerekir”.²⁵ Ayrıca daha önce değinildiği gibi resmi-şahsi belgelerin katı bir biçimde ayrılmasının yanlış olduğunu belirten Beşikçi, resmi sayılan çokça belgede şahsi izlerin bulunabileceğini ve aynı şekilde ilk bakışta şahsi gibi görünen birçok kaydın da resmi sayılabilecek bilgileri içerebileceğini vurgulamıştır.²⁶ Acun da her ne kadar, arşiv malzemelerini de sıkı bir objektiflik testine tâbi tutmak gerektiğini çünkü özellikle bireyler tarafından kayda alınmışsa bireyin sübjektif taraflarının belgeye yansımış olabileceğini ifade ederek²⁷, esasında bu çalışmanın odağı gereği eksik görülen bir yaklaşımı dile getirmiş olsa da, Beşikçi’nin vurguladığı noktayı tersten doğrulamaktadır. Thompson ise “mahkeme kayıtları gibi resmi kayıtlarda bile bozulmamış ve yeni biçimlerde kullanılabilir kişisel ve sıradan bilgilerin mevcut olduğuna”²⁸ işaret eder. Diğer yandan Ginzburg’un “düşmanca kaleme alınmış bir vakayiname, isyan halindeki bir köylü topluluğu konusunda değerli bir tanıklık sunabilir”²⁹ ifadesi göz önünde bulundurulduğunda, elbette belge türlerinin kategorize edilmesine ilkesel olarak karşı çıkmamakla birlikte meselenin biraz da her çeşit kaynağın nasıl okunacağıyla ilgili olduğu anlaşılabilir. Sonuç olarak “tarihyazımının iktidarını sorgulayan ve arşiv tarihçiliğinin bilimselliğine meydan okuyan”³⁰ bu anlayışlar tarihe dâhil edilebilecek bilgi türleri ve kaynakların kullanımı konusunda ufuk açıcı olmuştur.

Beşikçi, Sidone Smith ile Julia Watson’un otobiyografik kaynakların nasıl okunması gerektiğiyle ilgili önerdiği modeli revize etmiştir.³¹ Bu çalışmada da kaynaklar, Beşikçi’nin modeli göz önünde tutularak incelenmiş; anlatıların ne zaman, ne amaçla ve hangi motivasyonla üretildiği, hangi okur kitlesine seslendiği, metne ne zaman “geçmiş deneyimlemiş öznenin” ne zamansa “oluşturan/aktaran öznenin” dahil olduğu, neyin neden hatırlandığı, deneyimlerin öznel ve nesnel bağlamı, anı sahibinin ve içinde bulunduğu ortamın/topluluğun belleği gibi noktalar daima irdelenmiştir. Otobiyografik

²⁵ Cemil Koçak, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, İstanbul: Timaş Yayınları, Mart 2012, s. 14-15.

²⁶ Beşikçi, *a.g.e.*, s. 64-71.

²⁷ Acun, *a.g.m.*, s. 72-73.

²⁸ Thompson, *a.g.e.*, s. 4.

²⁹ Carlo Ginzburg, *Peynir ve Kurtlar. Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, Çeviren: Ayşen Gür, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s. 18.

³⁰ Arzu Öztürkmen, “Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, 2001/2002, s. 115.

³¹ Beşikçi, *a.g.e.*, s. 76-80.

metinlerin özellikle hangi motivasyonla üretildiği tüm anlatının tonunu, anlatılacak konuların detaylarını veya anlatılmayacakları belirlediğinden çalışmanın ana bölümlerine geçmeden önce buna değinmek faydalı olacaktır. Başvurulan kaynaklarda, unutulmaya karşı bir direnç ve geçmişteki ideolojik doğruların geleceğe taşınması arzusu temel bir amaç olarak öne çıkmaktadır. Bu amaca hem tek başına aktaranın geçmişi bugüne döktüğü hatıralarda hem soru-cevap şeklinde ilerleyen söyleşilerde hem de kolektif şekilde tasarlanan derleme röportaj/anılarda -yani neredeyse tüm kaynak türlerinde- rastlanmıştır. Örneğin Sedat Göçmen’le yapılan söyleşinin temel motivasyonu “yakın tarihin biraz daha aydınlatılmasıdır”, “geçmişin unutulmaması ve geleceğin umut edilebilmesidir”.³² Mustafa Yıldırım Türk de “bugünün gençlerinin veya gelecek kuşakların geçmişi doğru değerlendirmesini istediği için ve buna bir katkı yapmak amacıyla”, kendini “yazmak zorunda” hissetmiştir.³³ Başka bir anlatı sahibi de “bazı şeyler yazılıp anlatılmayınca zaman izlerini örtebiliyor” diyerek geçmişi canlı tutmak istemiştir.³⁴ Bu dönemin çokça tekrarlanan biçimiyle “bir daha olsa aynı şeylerin bir daha yaşanmak istendiği”³⁵ bir dönem olarak hatırlanması kişileri hafıza kaydı tutmaya itmiş görünmektedir. Anlatılara yön veren bir diğer önemli unsur ise, yerleşik tarih anlayışına ve anlatısına karşı alternatif bir bellek oluşturma çabasıdır. “Pek çok önemli olay yapanların ya da tanıklarının ölümüyle birlikte unutulup gitmektedir ve onların yerini egemenlerin yazdıkları yanlış tarih almaktadır.”³⁶ Bu noktada hatıra sahipleri kendi tarihlerini ancak kendilerinin yazabileceği gibi bir iddiaya da sahiplerdir. Ayrıca hâkim tarihyazımının “olayların, olguların ve insanların derinliğine inemediği” ve bu boşluğun doldurulması gerektiği düşünülmüştür.³⁷ Saptanan motivasyonlardan biri de kişisel anlatıların üretimindeki karşılıklı etkileşimdir. Ele alınan hatırlama kayıtlarının neredeyse tamamının 2010 sonrasında ve yoğunlukla 2013 sonrasında yayımlanması dikkat çekicidir. Bu kronolojik kümelenmede, politik gelişmelerin (özellikle 2010

³² Sedat Göçmen, *Fırtınalı Denizin Yolcuları. Sedat Göçmen Kitabı*, Söyleşiyi Yapan: İlbay Kahraman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 10-11.

³³ Mustafa Yıldırım Türk, *İzler: Fırtınalı Yıllardan Anılar (1970-1990)*, İstanbul: Kor Kitap, 2025, s. 6-7.

³⁴ Mehmet Tekin, *Kürt Mehmet. Malatya’da Devrimci Mücadele*, Söyleşiyi Yapan: Metehan Akbulut, Ankara: Ubuntu Yayınları, 2020, s. 21-22.

³⁵ Hatice Kıvrak, “Hatice Kıvrak”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2022, s. 305.

³⁶ Şükrü Yılmaz, *Turhalda Devrimci Mücadele: Göç Yolundan Devrimci Yol’a*, Hazırlayan: Yılmaz Göçkün, İstanbul: NotaBene Yayınları, 2018, s. 9.

³⁷ Ahmet Tuncer Sümer, *Erikler Çiçek Açınca. Nurhak’ı Hatırlamak. A. Tuncer Sümer Kitabı*, Hazırlayan: İlbay Kahraman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 9.

Referandumu'nun ve 2013 Gezi İsyanı'nın) ve sol hareketlerin o dönemki durumunun payı büyüktür; ancak asıl belirleyici olan otobiyografik metin üretiminin birbirini tetikleyerek kolektif bir yazma motivasyonuna dönüşmesidir. Bundan dolayı kişiler anlatılarında birbirlerine fazlaca atıf yapmışlar, bazen birbirlerini doğrulamış bazense yalanlamışlardır. Doğrulama güdüsünün daha çok aynı örgütte olanlarda, yalanlamanın ise farklı örgütlerde veya zamanında aynı yerde olsa da sonradan ayrı düşmüşler arasında olduğu izlenmiştir.

Otobiyografik kaynaklar -günlük olsa bile- hafıza temelli kaynaklardır. Ve bu çalışmada hafıza, "nesnel bir ayna" olma işlevinden ziyade; kişilerin geçmişi kendi perspektiflerinden nasıl kurguladıklarını gösteren kıymetli bir tarihsel veri kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM

KÖKENLER: KİŞİLERİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ

İnsan yaşamı seçtiği kimliklerin olduğu kadar seçmediği ve içine doğduğu kimliklerin de bir toplamıdır. Bu çalışmada anlatılarına başvurulana hatıra sahipleri en başta yazma motivasyonları açısından siyasi kimliklerini her şeyin önünde tutmuş, hatırlama kayıtlarının tümünü sosyalist oluşları ve bu oluşa bağlı faaliyetleri çerçevesinde kurgulamışlarsa da kaynakların neredeyse hepsinde, hayatın doğal akışına uygun olarak, diğer kimliklerin de izlerini sürmek mümkün olmuştur. Böylece öznelerin aileleriyle ve onlarla kurdukları ilişkilerle, sahip oldukları ekonomik durumla, doğdukları ve sonrasında yaşadıkları bölgelerle, okudukları okullarla, çalıştıkları işlerle ve tüm bu sayılanların karakter oluşumlarını nasıl etkilediğiyle ilgili fazlaca verinin anlatılarda yer aldığı görülmüştür. Tüm bu ayrıntılara bakmak, kişilere ilişkin başka bir parçanın da daha iyi anlamlandırılmasını sağlayacaktır. Bu sadece öznelerin daha iyi tanınması bakımından değil anlatıların hangi öznel bağlamda kurulduğıyla ilgili ipuçları barındırması bakımından da önemlidir.

1.1. AİLE EKONOMİLERİ

Bu tezde kullanılan ve 1970'lerde ezici çoğunluğu 20'li yaşlarında olan insanların anlatılarında, kendilerinin değindiği ölçüde ailelerini nasıl hatırladıkları ve tanımladıkları saptanmış; bu noktada bazı başlıklar öne çıkmıştır. Bu başlıklardan biri ailelerin sahip olduğu ekonomik durumdur. Özellikle dar gelirli bir aileye doğan özneler yoksulluk hallerine fazlaca değinmiş, hayatlarına dair ilk hatırladıkları veya aktardıkları konular genellikle bu başlık etrafında örülmüştür. Rize'nin Pazar ilçesine bağlı o zamanlar köy olan Beyaztaş'ta 1956'da doğan Mustafa Korkmaz, sonradan annesinden öğrendiğine göre kendisi bebekken çoğu zaman aç kalmıştır çünkü "yoksulluğu yenebilmek için sabah namazında girilen tarlalardan akşam namazında çıkılmış" ve annesi de tarlada çalıştığı için "bebekliği anasını istediği zaman ememeden geçmiştir".³⁸ Daha sonra ise ilkokul 1. veya 2. sınıfa giderken karne gününde "kahrolası yoksulluk, tören alanında çok zor durumda bırakmıştır" Mustafa'yı, çünkü pantolonu tellere takılıp yırtılmıştır ve "o yıllarda kalabalık aileler tarafından bazı ürünlerin çuvallarla alındığı, daha sonra bu

³⁸ Mustafa Korkmaz, *Ha Bu Nasul Dev-Genç'ür Uşağum?*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018, s. 23.

çuvalların atılmayıp iç çamaşırı olarak dikildiği” gibi kendi iç çamaşırını da şeker çuvalından annesi örmüş, bunun görülecek olmasından korkmuştur.³⁹ 1952’de Kırklareli’nin Kocahıdır Köyü’nde doğan Sedat Göçmen de epey yoksulluk çektikleri zamanlar olduğunu, karabiberi tuzla karıştırıp ekmeğe bandıklarını, o zamanlar kolay bulunmayan şekerle denk geldiklerinde şekerli su yapıp ekmeği ıslattıklarını ve bunun kendisinde tatlı yiyormuş gibi bir his uyandığını ifade etmiş, daha sonra ailesi ufak çaplı hayvancılık işine girdiğinde yoğurt, süt, tereyağı gibi yiyeceklerle tanışmıştır.⁴⁰ 19 yaşına geldiğinde de bunu unutmamış, öğretmen olarak atandığı Yozgat Çekerek’e bağlı Yukarı Kuyucak Köyü’nde karşılaştığı manzaradan epey etkilenmiş ve “ben de yoksulluğu bilirim; ama bu benim bildiğim yoksulluktan daha da beter bir durumdu” diyerek o günleri hatırlamıştır.⁴¹ Ekonomik olarak sıkıntı çeken bir ailenin çocuğu olan İbrahim Ünal ise Tarihe Not: Akılda Kalanlar (1976-1980) isimli söyleşi kitabında kendisine ailesi sorulur sorulmaz bu sıkıntıya işaret etmiş, “beş çocuklu yoksul bir köylü ailesinin iki numarası” olduğunu, yaşadıkları köyde çocukların 7-8 yaşlarından itibaren çalışmaya başladığını, ilkokul beşinci sınıfa kadar hiç aynı anda 2’şer tane defteri-kalemi olmadığını ve babasının annesine sürekli “çocukların birisini okutalım” derken annesinin ise hangi parayla okutacaklarını sorarak karşı çıktığını aktarmıştır.⁴² Ünal’ın sorulan soruya verdiği cevaba benzer şekilde, 1956’da Çorum’un Alevi Türkmen bir köyünde hayata gözlerini açan Haşim Barış ailesinin durumunu “ekonomik durumu son derece kötü olan, zifiri yoksul bir ailedenim”⁴³ şeklinde açıklamıştır. Yine benzer biçimde “1952’de İzmir’in Ödemiş ilçesi Bademye köyünde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldim” diyen Mehmet Kök, ailesinin çocuklarını okutma motivasyonunun “yoksulluktan kurtulmak” olduğunu belirtmiş ve “kısa yoldan meslek sahibi olmasını isteyen ailesinin beklentisi doğrultusunda” öğretmen okuluna gitmiştir.⁴⁴

Tıpkı yoksul bir aileye sahip olanlar gibi ailesinin ekonomik durumu daha iyi olanlar da bu duruma anılarında yer vermiştir. Üstelik şimdiki kadar aktarılanlar çerçevesinde

³⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁰ Göçmen, *a.g.e.*, s. 14.

⁴¹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 36.

⁴² İbrahim Ünal, *Tarihe Not. Akılda Kalanlar (1976-1980)*, Yayına Hazırlayan: İlbay Kahraman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020, s. 427-428.

⁴³ Haşim Barış, “Haşim Barış”, *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, s. 289.

⁴⁴ Mehmet Kök, “Mehmet Kök”, *Tarihle Söyleşiler 3*, Editör: Cahit Akçam, Ankara: Özgür Açılım, 2016, s. 217.

özellikle kırsal kesimlerde yaşayanlar için yoksulluğun bir gerçeklik olduğu düşünülebilir fakat bunun aksi örnekler de mevcuttur. Mesela Kürt Mehmet lakabıyla anılan, Malatya'nın Şemşik Köyü doğumlu Mehmet Tekin, çoğunlukla verimsiz arazilerin bulunduğu köylerinde kendileri en iyi ve en sulak arazilere sahip olduğu için köyün en varlıklı ailesinde büyümüş ve “çocukluğunda maddi olarak sıkıntı çekmemiştir”.⁴⁵ Kayseri Develi'nin o zamanlar bir köyü olan Sindelhöyük'te 1956'da bir ağa oğlu olarak yaşama gözlerini açan Hüseyin Soylu, varlıklı ve köyün ileri gelen ailelerinden birine sahiptir, o zamanlar yaşadıkları yerde elektrik yoksa da “kendilerinin evi lüks lambası olan ender evlerdendir ve çocuklar ders çalışmak için onların evine gelmektedir”.⁴⁶ Babası bir toprak ağası olmasa da “otuz dönüm arazileri olması sayesinde” Raif Gümüş de Samsun Çarşamba'ya bağlı Saraçlı Köyü'nün varlıklı denilebilecek ailelerinden birinin çocuğu olarak 1952'de dünyaya gelmiştir.⁴⁷ Diğer yandan hatıralarda, kırsal kesimlerde ekonomik durumun iyi olmasının tek şartının toprak üzerinden kurulan mülkiyet ilişkisiyle ilgili olmadığı, ticaretle uğraşan veya bazı özel becerilerin gerektirdiği işleri yapan ailelerin de durumlarının iyi olduğu görülmüştür. Mesela Mardin'in Kızıltepe ilçesinde doğan İbrahim Turgut'un babası hayvan ve buğday alım satım işiyle ilgileniyordur, mahallenin en zengin insanlarından biridir; hatta rivayete göre “o dönem toprak reformu yapılmış, babası zengin diye ona toprak verilmemiştir”, kendileri iki katlı, kerpiç ve o zamanlar bölgenin tek örneği olan bir konakta yaşamaktadırlar.⁴⁸ Yine Mardin doğumlu Hasan Sekizkardeş'in babası sırf şekerliliği öğrenmek için Şam ve Halep'e gitmiştir, Hasan “gözünü açtığında o taş evde, şeker imalatı yapıyordu ve ekonomik durum gayet iyidir”.⁴⁹

Anılara yansıyan ve ekonomisi görece iyi olan bir diğer kesimi de memur aileleri oluşturmuştur. Babasının tayin yeri dolayısıyla Ordu'nun Kumru ilçesinde 1953 yılında doğan Melih Pekdemir, çocukluğunda daha çok lojmanda yaşadıklarını ve bir orman bölge şefinin çocuğu olarak tıpkı doktor-savcı-posta müdürü çocukları gibi buldukları

⁴⁵ Tekin, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁶ Hüseyin Soylu, “Hüseyin Soylu”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, s. 129-130.

⁴⁷ Raif Gümüş, “Raif Gümüş”, *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2020, s. 199.

⁴⁸ İbrahim Turgut, “İbrahim Turgut”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, s. 186.

⁴⁹ Hasan Sekizkardeş, “Hasan Sekizkardeş”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 145-146.

kasabada ayrıcalıklı hissettiğini aktarmış, bu hissi “Diğer mahalledeki çocuklara nazaran hep benim daha güzel topum olurdu. Şu olurdu, bu olurdu...” diyerek tariflemiştir.⁵⁰ Babası tahrirat kâtibi (şimdiki kaymakamlık yazı işleri müdürü), annesi ise öğretmen olan Kazım Bergen de “babam ve annem de devlet memuru oldukları için maddi anlamda pek sıkıntımız yoktu”⁵¹ cümlesiyle ekonomik açıdan durumlarının iyi olduğunu ifade etmiştir. 1948 Ankara doğumlu Doğan Tarkan ise babasının yüksek memur oluşu nedeniyle rahat bir çocukluk ve gençlik geçirdiğini, Ankara Koleji’nde okuduğunu ve kolejde okumanın da yaşam koşullarının iyi olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.⁵²

Anlatıları incelenen kişilerin tümü sabit bir ekonomik geçmişe sahip olmasalar da çoğunluğunun durumu o dönemin Türkiye’inde ortalamadır. Ekonomik seviyelerinin “dar” veya “iyi” olduğu tespit edilenler de mevcut olmakla birlikte çoğu “orta” veya “idare edilebilen” diyebileceğimiz bir seviyeye doğmuş görünmektedir. Ki kişilerin neredeyse hepsi günümüze nazaran daha küçük yaşta aileden koptuğu için bir yandan da ailenin ekonomik durumunun tüm hayatlarını belirlediği söylenemez. Çalışmanın devamında bu daha iyi anlaşılacaktır.

1.2. AİLE YAPILARI VE İLİŞKİLERİ

Anılara yansıyan bir diğer başlık ise hatıra sahiplerinin aileleriyle kurdukları ilişki, aile bireylerini tanıma ve onlara yaklaşımıdır. Bu anlatımların en yoğun aktarıldığı dönem, genellikle yatılı okula veya üniversiteye gidene kadarki zaman aralığı olan çocukluk-ergenlik dönemidir. Aileler hayatların devamında da varlardır elbet fakat bahsi geçen dönemden sonra kendilerinden çok nadir bahsedilmiştir. Dolayısıyla aile, deneyimden veya süreçten ziyade bir bilgi; tercihten ziyade yetişkinliğin sağladığı bilincin ve inisiyatifin henüz kazanılmadığı o zamanda kendiliğinden ve çoktan oluşmuş bir zemin olarak ele alınmıştır. Aile hiçbir zaman seçilemezdir zaten, fakat buradaki istisnasız ortak nokta tüm öznelere henüz 20’li yaşlara bile gelmeden önce (büyük bir kısmı daha lise çağındayken) aileden bağımsızlaşmalarıdır. Özellikle yatılı olarak okullara başladıkları süreçte aileler birdenbire hikayelerin dışında kalmıştır. Bunda bağımsızlaşmanın etkisi

⁵⁰ Melih Pekdemir, “Melih Pekdemir”, *Tarihle Söyleşiler 1*, Editör: Cahit Akçam, Ankara: Özgür Açılım, 2014, s. 301-302.

⁵¹ Kazım Bergen, “Kazım Bergen”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 280.

⁵² Doğan Tarkan, “Doğan Tarkan”, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2018, s. 359.

olduğu kadar dönemin ulaşım ve iletişim şartlarının da etkisi vardır, bir yerden bir yere gitmek kolay değildir veya uzaktaki aileye anlık ulaşmak imkansızdır. Fakat dönemin altyapısal koşulları önemli bir etken olsa da en azından kişilerin yetişkinlik dönemindeki aile ilişkilerini bu koşullar değil bağımsızlaşma süreçleri ve bu süreçteki tercihleri belirlemiş görünmektedir. Bahsedilen sürecin basit anlamlarıyla evden pratik açıdan uzaklaşma, ekonomik özgürlüğe kavuşma, meslek sahibi olma veya başka bir aile kurma sonucunda değil; daha çok aileden kültürel, ahlaki, siyasi ve yaşam tarzı bakımından zihnen kopma sonucunda başladığı anlaşılmaktadır. Bunu anlayabilmek için de öncelikle öznelerin ailelerine veya aile tariflerine bakmak gerekir.

Kişiler genellikle 1940-62 arası doğumlulardır, bunların ezici çoğunluğu ise 1950’li yıllarda doğmuş olduğundan anne ve babaların büyük kısmının yaklaşık 1910-30 arası doğumlular olduğu anlaşılmaktadır. Bu gerçek göz önüne alındığında aileler aslında Cumhuriyet’in ilk kuşaklarıdır, bunlar hayatı bir geçiş döneminin insanları olarak yaşamış ve kavramıştır. Dolayısıyla çocukları -yani anlatı sahipleri- hem kendi çekirdek ailelerinin hem de daha büyük aile bireylerinin (dedeler, anneanneler, babaanneler gibi) Balkan Harbi’ne, 1. Dünya Savaşı’na, Millî Mücadele’ye veya Cumhuriyet’in ilk yıllarına dair hikayelerini dinleyerek büyümüş, bir kısmı ise bunu hatıralarına taşımıştır. Ayrıca o dönemde aileler şimdikine nazaran daha geniş şekilde bir arada yaşadıkları için en az anne-baba kadar bahsi geçen diğer aile büyükleri de ev içi yaşamda etkili olmuştur. Mesela Giresunlu Şansal Dikmen’in dedesi Birinci Dünya Savaşı’nın Doğu Cephesi’nde Erzurum’da donarak ölenler arasındadır, eşini erken yaşta kaybettiği için altı çocuğu tek başına büyüten babaannesi ise özellikle “Rumlar yani ‘Gavurlar’ gittiği ve Bulancak Müslümanlara kaldığından”⁵³ Millî Mücadele’nin sonuçlarından çok memnundur, “koyu dindar” olmasına rağmen CHP’lidir. Bu ortamda büyüyen babası da “Cumhuriyet projesinin Bulancak’taki aktif çalışanlarından biri olarak” arkadaşlarıyla birlikte Halk Evini, Bulancak Spor Kulübü’nü, FİSKOBİRLİK’e bağlı kooperatifi kuranlar arasındadır. Bu ailede ve “CHP’lilerin özellikle İsmet Paşa’yı sevdiği” Bulancak’ta, Şansal da “küçükken yatak odasının karşısında İsmet Paşa’nın fotoğrafının asılı olduğu” bir evde büyümüş ve çocukluğunda DP’nin yöredeki mitingine insanların akın akın

⁵³ Şansal Dikmen, *Fırtınalı Denizin Kıyısında. Şansal Dikmen Kitabı*, Söyleşiyi Yapan: Derviş Aydın Akkoç, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 24.

katıldığını görüp çok üzölmüştür.⁵⁴ Aile büyükleriyle ilgili bir diğerk aktarımın sahibi de Mehmet Ali Yılmaz'dır. Antalya doğumludur, dedelerinden biri bölgenin Kuvayi Milliyecilerindendir, diğeri ise Kurtuluş Savaşı gazisidir. CHP'liliklerinin bu kaynaktan beslendiğı anlaşılan ailenin oğlu Mehmet'in Alanya Ortaokulu'na gittiğı dönemde, Adalet Partililerin ve tarikatçıların çocukları ilçede daha çokturlar ve zaman zaman özellikle Atatürkçölük üzerine aralarında tartışmalar yaşanmıştır.⁵⁵ Kurtuluş Savaşı'na katılan bir diğerk kişi de Mahir Sayın'ın dedesidir; "savaş döneminde Yunanistan'da üç yıl esir kalan, Namık Kemal sevdalısı, Atatürk'e saygılı ama aynı zamanda Nakşibendi olan" dedesi yurtseverlik, milliyetçilik, ahlak, dürüstlük gibi konularda ailede etkili bir karakterdir.⁵⁶ Bülent Sürmen de dedesinin ailede önemli bir figür olduğunu şu şekilde anlatır:

Dedem kendi tabiriyle "İstiklal Savaşı Gazisi." Beş vakit namazını kılan bir insan olmakla beraber "Savaşta komutanımdı" dediğı İsmet İnönü sevgisi ve hayranlığı nedeniyle de koyu CHP'liydi. Demokrat Partili akrabalarıyla konuşmayan, onlarla küsen, İnönü - Bayar kavgası yapan ama beri yandan da namazında niyazında, Hacca gidip gelen, babaannemi de Hacca götürüp getirmiş biriydi. Dolayısıyla öyle bir ailede büyüdüm. Dedem beni on bir, on iki yaşlarımda Kuran kursuna gönderdi; bu nedenle de az çok dini bütün bir çocuk ve ergen oldum. Aşağı yukarı lise 2'ye kadar namaz kılıp, oruç tutarak dedesinin izinde yürüyen biri oldum. Biz üç kardeşiz ama amcamlar, dedem hep beraber büyük bir evde büyüdük. Sonradan çekirdek aile haline geldik.⁵⁷

Bazı aileleri ise I. Dünya Savaşı veya Millî Mücadele dışında Balkan Harbi de etkilemiştir. Örneğın Selim Açıan'ın anneannesi ve dedesi Balkan Harbi sırasında Anadolu'ya göçen Bulgar Pomaklarındandır, özellikle anneannesi Selim'e savaş ve sürgün acılarını, çektikleri yoksulluğı ve sonrasında TEKEL'in yaprak bakım fabrikalarında tütün işçiliğı yaptığı dönemin deneyimlerini aktarmıştır.⁵⁸ Bulgaristan'dan göçen bir diğerk aile de Sedat Göçmen'in ailesidir, baba tarafı hem Balkan Harbi'nde hem de Kurtuluş Savaşı'nda iki defa, anne tarafı ise 1936'da Trakya bölgesine gelmiştir. Özellikle baba tarafının ikinci göçüyle ilgili bir aktarıma Göçmen anlatısında şöyle yer vermiştir:

İkinci göç sırasında amcam Ramazan Göçmen kundaktaymış ve bizimkiler kaçmak zorundaymış. Dedem "Bebek ağlar ve yerimizi belli eder" diyerek çocuğın

⁵⁴ Dikmen, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁵⁵ Mehmet Ali Yılmaz, "Mehmet Ali Yılmaz", *Tarihle Söyleşiler 1*, s. 165.

⁵⁶ Mahir Sayın, "Mahir Sayın", *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II*, s. 223.

⁵⁷ Bülent Sürmen, "Bülent Sürmen", *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 93-94.

⁵⁸ H. Selim Açıan, "Bitmedi Daha...", İstanbul: Sel Yayıncılık, 2019, s. 36-37.

birakılmasını istemiş. Babaannem önce bir çalı dibine bıraktığı oğlunu dayanamayıp tekrar kucağına almış ve “Ne olacaksa olsun” diyerek yola koyulmuş. Bulgaristan'dan göç macerasının bir kısmı da böyle. Zorlu bir macera.⁵⁹

Hatıralarda, iki üst kuşak aile büyüklerinin Cumhuriyetin kurulduğu yıllara uzanan veya kurulduktan hemen sonraki dönemde yaşadıkları deneyimler ailenin temeli açısından ele alınmışsa da kişiler daha çok nasıl bir ev ortamında büyüdüklerine, nasıl anne-babalara sahip olduklarına ve çocukluklarında hangi değer yargılarıyla karşılaştıklarına yer vermişlerdir. Bu noktalar incelendiğinde bazı anılarda ev ortamının daha demokratik, bazısında daha baskıcı olduğu görülmüştür. Anlatıcıların bir kısmı baba figürünü otoriter, bir kısmı da daha yumuşak karakterler olarak çizmiştir. Anneler ise neredeyse istisnasız olarak iyi, güçlü, fedakâr, merhametli gibi özelliklere sahip olumlu bir figürdür. Daha önce de işaret edildiği gibi bu anlatılar hatıraların genellikle çocukluk dönemlerinin anlatıldığı kısımlarında yer aldığından kullanılan üslup biraz masalsı ve nostaljiktir.

Bazı kişiler değer yargıları ve alışkanlıklar bakımından daha çok feodal denilebilecek bir aile ortamında büyümüştür. Mesela on bir çocuklu bir evin oğlu olan Süleyman Talay'ın (1958) ilkokul mezunu babası Batman TPO'da çalışan bir işçi, annesi ise hiç eğitim almamış bir ev kadınıdır. Babası gündüzleri çoğu zaman işte, akşamları çoğu zaman kıraathanedir; annesi de tüm zamanını çocukların bakımına ve ev işlerine harcadığı gibi bir de kayınvalidesinin baskılarıyla uğraşmaktadır. Talay'ın “evin mutlak otoritesi” olarak tanımladığı babası da zaman zaman annesine şiddet uygulamaktadır. “O dönem Batman'daki egemen zihniyetin bir ürünü olarak” her iki ebeveyn de “kızlarının okumasından yana değildir”.⁶⁰ Talay'ın abisi ilkokulu okumuş fakat ortaokula gönderilmemiştir, kendisi ise liseden mezun olacaktır.

Ufuk Bektaş Karakaya (1957) da altı çocuklu benzer bir aileye dördüncü çocuk olarak doğmuştur. Büyük ağabeyi ortaokula, kendisi küçük ağabeyiyle birlikte ilkokula giderken ablası okula gönderilmemiştir, ev işlerinde annesine yardım ediyordu. Bu ailedeki otorite kaynağı ise Karakaya'nın baba tarafından dedesidir. Aile alevi inancında olmasına rağmen dede beş vakit namazını kılan, Ramazan'da orucunu tutan biridir. Geleneklere göre “evde gelinin yattığının ve kalktığıının görülmemesi gerektiğinden”⁶¹ Ufuk'un

⁵⁹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 14.

⁶⁰ Süleyman Talay, *Yaşamaktan Soğumadan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 9-11.

⁶¹ Ufuk Bektaş Karakaya, *Ölüm Bizim İçin Değil*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 16.

annesi herkesten sonra yatıp, sabahları da namaz için uyanan kayınbabasından önce kalkmak durumundadır. Günün birinde köydeki (Malatya-Konaktepe) herkesi “heyecanlandıran bir haber yayılır çevreye”⁶², ilk kez bir sinema gösterimi yapılacaktır, bu gösterime Ufuk da abisi, ablası ve komşunun çocuklarıyla birlikte gitmiştir. Dönüşte ise korkuyla hızlı hızlı eve dönmeye çalışırlar, dedelerinden önce evde olmaları gerekir çünkü. Eve geldiklerinde dedelerinin “yal yavuzları nerede” diye, gösterime gitmelerine izin veren annelerine çıktığını görürler. Bu olayı Karakaya, “sinemayı da ‘kerhane’ gibi gördüğünden akıl almaz tepkiler veriyordu”⁶³ şeklinde aktarmıştır, zaten daha sonraki günlerde de dedesi “siz dinsiz yetişeceksiniz, sinemaya gidiyorsunuz gavatlar, yarın meyhaneye, kerhaneye de gidersiniz, sizin namaza başlamanız lazım”⁶⁴ diyerek kendilerini azarlayacak ve torunlarına namaz kılmayı öğretmeye kalkışacaktır.

Yine benzer yapıda bir ailenin çocuğu olan Şükrü Yılmaz (1957), ailesini en detaylı anlatanlardan biridir. Bu aile göçerdir, diğer ailelerle birlikte Sivas Karaçayır’a bağlı Ovacık Köyü’nden Tokat’ın Turhal ve Amasya’nın Suluova ilçelerine geçim amacıyla yılın belli zamanlarında gidip gelmektedir. Altı çocuklu bu ailede okur-yazar kimse yoktur, nitekim Yılmaz de yaklaşık 12-13 yaşındayken kendisinden birkaç yaş küçük olan kuzeninin çalıştırmasıyla okumayı öğrenmiştir. İlk başta hayvancılıkla uğraşan babası 27 Mayıs’la beraber iflas edince gururu yüzünden hayata küsmüş, ailenin tüm geçim yükü annesine kalmıştır. Şükrü’nün bu temelde başlayan hikayesi ebeveynlerine dair duygu ve düşüncelerine uzanmış, babasına kızmakla birlikte ona bir türlü kıyamamış, annesini ise oldukça yüceltmıştır: Mesela babasıyla ilgili “ondan geriye kalan iki şey, inatçılığı ve gururuydu, her iki özelliğini de hayatının sonuna kadar korudu” der demez hemen “onu karar verdiği bir şeyden döndürmek neredeyse imkansızdı, arkadaşları onun çok yiğit biri olduğunu, bu özelliğinin özellikle komşu köylerle çıkan anlaşmazlıklarda çok işe yaradığını anlatırlardı” cümlesini ekleme gereği duymuştur.⁶⁵ Yine aynı şekilde “herkese karşı evliya gibi bir adamdı ama iş ailesine gelince pek öyle olduğu söylenemezdi, dışarıda demokrat, evde ise son derece muhafazakardı” dedikten hemen sonra “belki de biz daha iyi yetişelim diye böyle davranıyordu. En çok da anneme

⁶² Karakaya, *a.g.e.*, s. 17.

⁶³ Karakaya, *a.g.e.*, s. 18.

⁶⁴ Karakaya, *a.g.e.*, s. 18.

⁶⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 19-20.

yükleniyordu. Aile ile ilgili her şeyi onun sorumluluğuna bırakmış gibiydi. Yine de köylülerinden daha farklı biriydi” diyerek babasına haksızlık etmemek ister gibidir.⁶⁶ Annesini ise yiğit, güçlü, kuvvetli, köydeki feodal yapıyı kıran ilk kadın şeklinde tanımlamış, “o yıllarda Yeşilçam filmlerinde Aliye Rona’nın canlandığı ‘ana’ karakterine” benzetmiştir.⁶⁷ Annesinin çalışkanlığı ve köydeki diğer kadınlardan farklı olarak Turhal’da varlıklı ailelerin evine temizliğe gitmeye başlaması Şükrü için feodal yapının kırılması olarak tariflenmişse de, annesi “pratik olarak evin reisi olmasına rağmen, kocasının manevi reisliğine hiçbir zaman laf söyletmemiş, ona saygıda kusur etmemiş ve geleneksel yapıyı sorgulamadan kabul etmiştir”.⁶⁸ Hatta babası bir ara halasının kızını kendisine istemesi için annesini kız istemeye bile göndermiştir. Yılmaz’ın bununla ilgili yorumu “Her işin üstesinden gel, örnek gösterilecek konumda ol, yazgını değiştiremiyorsun. Birkaç çocuk doğurup eskidiğinde, gelenekler devreye giriyor. Kendi kocana kız istemeye gönderiliyorsun”⁶⁹ şeklinde olmuştur.

Süleyman Toklu’nun (1955) aile ortamı da önceki örneklere paraleldir. Babası Antalya Serik’e bağlı Gebiz Köyü’nün hem muhtarı hem dini önderidir, aynı zamanda da aşırı baskıcı ve sert mizaçlıdır, çocuklarını dayakla büyütüştür. Mesela bu durumu ağabeyleriyle “keçi, koyun güttükten sonra tarladan eve dönerken evde misafir olsun diye Allah’a dua ettiklerini” ifade ederek aktarır Toklu, çünkü evde misafir olduğu zaman o gün dayak yemezlermiş, yoksa babası “bir sebep bulur birinden birini mutlaka dövermiş”.⁷⁰ Babasının sınırı yoktur, bir sefer de Süleyman okula başladıktan yaklaşık on beş gün sonra okuma yazma öğrenemedi diye dövmüştür kendisini, “hızını alamamış, ateş söndüğü zaman yakılmak üzere duran çırılardan da bir tane fırlatmış”, oğlunun kaşını kanatmıştır. Üstüne “sen buna niye öğretmedin” diyerek bir de ağabeyini epey hırpalamıştır.⁷¹ Bu korkudan dolayı Süleyman bir ay içinde okuma-yazmayı sökerek sınıfın en çalışkanlarından biri olacaktır. Feodal anlayışın bu ailedeki bir diğer örneği de çocukların okula devam etmesi konusunda yaşanmıştır. Süleyman’ın önce abisinin sonra

⁶⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 22.

⁶⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 25.

⁷⁰ Süleyman Toklu, “Süleyman Toklu”, *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*, s. 354.

⁷¹ Toklu, *a.g.e.*, s. 355.

kendisinin ilkokulun ardından ortaokula gitmeleri için, hayvanlara bakan annelerinin bu işi tek başına yapmayı kabul etmesi gerekmiştir:

İnanmayacaksınız ama ağabeyim ilkokulu bitirdi ama okuyacak mı okumayacak mı belli değil. Babam aileyi topladı, anneme “Bu çocuğu okumaya göndereceğiz, sen keçilere bakacak mısın?” diye sordu. Bir sürü hayvan var, 150 civarı keçi, on beş kadar koyun ve her türlü hayvan. Annem ve biz bakıyoruz onlara. Annem düşündü düşündü ama kara kara düşünüyor kadıncağız, en sonunda “Bakarım” dedi. O zaman “Tamam gönderelim” dedi. (...) İkinci sene bu sefer sıra bana geldi. Öğretmenler bende de ısrar ediyor. Babam tekrar annemi çağırdı, “Bak bunu da göndereceğiz, kimse kalmayacak sana yardımcı olarak” dedi, kadıncağız gene düşündü “Tamam gitsin, bakarım hayvanlara” dedi.⁷²

Anılarda kadın-erkek eşitsizliği, şiddet ve baskı, eğitime karşı direnç, çocuk işçiliği gibi noktaların ve feodal değer yargılarının öne çıkarıldığı aile aktarımları sadece verilen örneklerden ibaret değildir. Örneğin Zirai Donatım Kurumu Kütahya Şube müdürü ve “klasik sağcı bir adam”⁷³ olan babası tarafından, anlaşıldığı kadarıyla maddi ihtiyaçları olmamasına rağmen, “her yaz tatil için filan değil ölümüne çalışmaya, 130 tane kuzuyu gütmesi için”⁷⁴ gönderilen Mustafa Öztürk’ün; sert bir karaktere sahip olan babasının top oynadıkları veya kayak yaptıkları için dövdüğü, futbol oynarlarken babasını gören arkadaşlarının “kaç” diye uyardığı⁷⁵ Mustafa Kurukafa’nın; annesinin, kendisi on yaşındayken ölen babasının yerine ailenin büyük oğlu olduğundan “evin reisi” rolünü yüklediği, diğer aile bireylerinden ayrı sofraya oturduğu, sigarasını bizzat aldığı, ablasını istemeye gelecekleri zaman fikrini sorduğu⁷⁶ İbrahim Çelik’in; Ordu Fatsa’da Halkevi’ne ilk gidişinin akşamında, “erkeklerin de olduğu bir derneğe gittiğinden” babasından dayak yiyen⁷⁷ Şafak Aydın’ın ve “kız çocuğu olduğu için ilkokuldan sonra sanat okuluna gönderilen fakat sonrasında çok istemesine rağmen okutulmayan” ablasını aktaran⁷⁸ Saim Koç’un hatıraları da benzer noktaları içermektedir.

Aktarılanların aksine görece daha demokratik ve aydın aile ortamında büyüyenler de vardır. Mesela Halil Yasin Ketenoglu (1955) böyle bir aileye sahiptir; Malatya Arapgir’de

⁷² Toklu, *a.g.e.*, s. 355-356

⁷³ Mustafa Öztürk, “Mustafa Öztürk (Topal)”, *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s. 145.

⁷⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s. 146.

⁷⁵ Mustafa Kurukafa, “Mustafa Kurukafa”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 373.

⁷⁶ İbrahim Çelik, *Tek Yola Sığmayan Devrim*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 24.

⁷⁷ Şafak Aydın, “Şafak Aydın”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, Hazırlayan: Kader Çeşmecioğlu, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2015, s. 251.

⁷⁸ Saim Koç, “Saim Koç”, *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*, s. 193.

babası meteoroloji memuru, annesi ev kadınıdır. Üç çocuklu bu ailede ilk önce en büyük çocuk okumuştur, üstelik kızdır. Ketenoğlu'nun anlatımına göre bu pozitif bir olaydır, çünkü buldukları kazada geleneksel değerler dolayısıyla kız çocuğunun okuması hoş görülmez, en fazla ilkokula gönderilir sonra da evlendirilmiş. Halil'in ablası ise bu kazada yatılı öğretmen okulunu kazanıp okuyan ilk yedi kız çocuğundan biri olmuştur. Ketenoğlu anne ve babasının “dindar ama cumhuriyetçi, geleneksel değerlere önem veren ama aydınlanmacı” yanına vurgu yaparak “Bir küçük devlet memurunun aile düzeni içerisinde ama aydınlanmacı bir ortamda yetiştik. Babam gazete okuyan, radyo dinleyen; kitaplara, ansiklopedilere abone olan, onları takip eden, aynı zamanda da geleneksel değerlerle yaşayan bir insandı” demiş ve yüzlerinin aydınlanmaya dönmesinde aile ortamının etkisi olduğunu bizzat belirtmiştir.⁷⁹ Kamil Körünoğlu'nun (1954) ailesi de özellikle eğitim konusunda Ketenoğlu'nun ailesiyle aynı çizgidedir. Aile 1965'e kadar Rize Kalkandere'nin Çağlayandere Köyü'nde bulunmuştur, baba ilkokul öğretmeni, anne ev kadınıdır. Ailenin dört çocuğu da okumuştur, bu konuda Körünoğlu'nun babası çok ilkelidir, hatta köydeki diğer ailelere de etki etmiştir: “Babamın tavrı nedeniyle kız çocukları da okutulurdu köyümüzde. Benim dönemimde köy okulunda yüzde otuzun üzerinde kız öğrenci vardı”.⁸⁰ Selim Açı'nın (1954) da aile ortamı aydın ve demokratiktir. Babası subaydır, Açı'nın anlatımıyla “çok katı bir eğitim aldığı için dar kafalı, hoşgörüsüz, otoriter biri olabilecekken tam tersine, okumayı ve yeni şeyler öğrenmeyi seven, aydınlık fikirli, en önemlisi annemle ve bizimle ilişkilerinde müthiş demokrat”⁸¹ biridir. Aileyi ilgilendiren hemen her konuya birlikte konuşularak karar verilmektedir. Ayrıca radyo yayınlarını hep beraber takip etmek ailenin rutini:

Ankara Radyosu'nda o zamanlar akşam 19.00'da yayınlanan “7 ajansı” hep birlikte dinlenirdi. Pazartesi geceleri 21.00'da yayınlanan “Radyo Tiyatrosu” ya da Pazar sabahları 10.00'dan itibaren yayınlanan eğlence programı da öyle. Cumartesi 13.30 gibi yayınlanan “Şimdiki Aklım Olsaydı” adındaki anı anlatımı-canlandırmayla Türk Sanat Müziği programları annemle ortak zevklerimizdendi, babam ise Orhan Boran'ın Yuki'siyle Celal Şahin'in akordeon eşliğinde söylediği şarkılara, bir de tangolara bayılırdı.⁸²

⁷⁹ Halil Yasin Ketenoğlu, “Halil Yasin Ketenoğlu”, *Tarihle Söyleşiler 2*, Editör: Cahit Akçam, Ankara: Özgür Açılım, 2015, s. 15.

⁸⁰ Kamil Körünoğlu, “Kamil Körünoğlu”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*, s. 288.

⁸¹ Açı, *a.g.e.*, s. 44.

⁸² Açı, *a.g.e.*, s. 44-45.

Sadece radyo değil; *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Milliyet*, *Yeni Ortam* gibi gazeteler; *Doğan Kardeş*, *Hayvanlar Ansiklopedisi*, daha sonra adı *Türk Ansiklopedisi* olarak değiştirilen *İnönü Ansiklopedisi* gibi ansiklopediler; *Akbaba*, *Resimli Roman*, *Fotoroman* ve *Fotospor* gibi dergiler de ailenin sürekli takip ettikleri arasındadır.⁸³ Kadir Akın'ın (1957) da babası subaydır fakat 27 Mayıs Darbesi'yle birlikte ordudan tasfiye edilmiş, Çanakkale'de bir petrol ofisi bayisi açmıştır. Buradaki işler de bozulunca 1968 itibariyle Petkim'in İstanbul irtibat bürosunda çalışmaya başlamıştır. Ailesini “küçük burjuva demesek de o alışkanlıklara sahip bir aileydik” şeklinde tanımlayan Akın; orduevlerine gittiklerinden, yazları tatile çıktıklarından veya İstanbul'daki plajlarda vakit geçirdiklerinden, evde haftada en az bir gün rakı sofrası kurulduğundan, annesinin ve halasının bu sofrada arada ut çaldığından, o tarihlerde İstanbul'da epey az olan mekanlara giderek sanat müziği sanatçılarını dinlediklerinden bahsetmiştir.⁸⁴ Ayrıca evdeki *Keşifler ve İcatlar Ansiklopedisi* çocuk Kadir'i oldukça etkilemiştir: “Her sayfasına kaç kez baktım bilmiyorum. Kıtaları dolaştım, farklı insanlar tanıdım, icatların içine daldım”.⁸⁵ “Çocukluğumuzdan beri aile içinde demokrasi havası vardı hep”⁸⁶ diyen İsmail Ağan (1954) da aile ortamının hayatları için önemine vurgu yapmıştır. Mesela yaz tatillerinde abisiyle birlikte kuran kursuna gönderilmeleri konusunda dedeleri babasına baskı yapmasına rağmen babası çocuklarının fikrini sormuş ve okulda zaten din dersi aldıkları için çocuklar kursa gitmek istememiştir. Üstelik anneleri de “ben çocuklarımı kara sakallı bir adama emanet etmem” diyerek bu işe karşı çıkmıştır. Küçükken anne ve babaları tarafından arada dayak yeseler de Ağan bunu “o zamanlar için olağandı” diyerek karşılamıştır. Asıl önemlisi iki ebeveynin de okumamış olmasına rağmen “çocuklarını sonuna kadar okutmaya gayret etmeleri ve onlara hep saygılı davranmalarındır”.⁸⁷

Ailesinin ve büyüdüğü ortamın demokratik yapısına işaret eden bir diğer özne de Beyhan Güngör Şıracı'dır (1956). Çekirdek ailesi toplamda beş kişi olmasına rağmen geniş aileyle birlikte yaşadıkları için on iki kişilik nüfuslu bir evde, Ankara Polatlı'da büyümüştür. *Son Havadis* okuyan bir dedeye, *Tercüman*'ı takip eden bir babaya sahiptir,

⁸³ Ağan, *a.g.e.*, s. 45.

⁸⁴ Kadir Akın, “Kadir Akın”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*, s. 227.

⁸⁵ Akın, *a.g.e.*, s. 227.

⁸⁶ İsmail Ağan, “İsmail Ağan”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*, s. 181.

⁸⁷ Ağan, *a.g.e.*, s. 181.

yani “geleneksel sağ çizgide kendilerine yer buldukları”⁸⁸ bir ortam vardır. Ayrıca beş vakit namaz kılınan ve oruç tutulan bir evdir. Şıracı “bunlara rağmen” diye belirtmiştir, babası iyi niyetle dinin önemini çocuklarına aktarmasına karşın kendi çevresine göre daha aydın, belli kaynakları okuyan, araştıran, öğrenmeye çalışan biridir. Annesi ve babası üç kızını da yetiştirirken asla “kız çocukları şöyle giyinmez, şunu yapmaz, şöyle oturur kalkar gibi dayatmaları”⁸⁹ olmamıştır. 1973-74 döneminde Gazi Eğitim Enstitüsü’ne başlayan ve bir süre okula evden gidip gelen Beyhan’ın giyim kuşama değiştikten sonra da aileden herhangi bir tepki gelmemiştir: “O dönemin Hollywood/Yeşilçam filmlerindeki genç kız profilini gözünüzde canlandırın, üniversiteliyiz ve mini etek giyiyoruz. Yüksek topuklu ayakkabılar çok modaydı o dönemde, onları giyiyoruz. Saçımıza başımıza dikkat ediyoruz, hafif makyaj yapmaya başlıyoruz”.⁹⁰ Beyhan sigara içmeye başladığında da anne ve babası duruma “kükrememiştir”, hatta ömrü boyunca elini sigaraya, içkiye sürmemiş olan babası “çaktırmadan sigara alıp geliyor, çocuklar içsin der gibi ortaya bırakıyordur”.⁹¹

Görece daha rahat-aydın bir aile ve ev ortamı aktarımları bunlarla da sınırlı değildir. Ordu Akkuş’a gelen beş *Cumhuriyet* gazetesinden birinin okuru olan ve “her şeyin tartışılabilirdiği, açık fikirli”⁹² bir babanın çocuğu Filiz Akyazı; “demokrat ve aydın bir ailede büyüdüm”⁹³ diyen Ayşegül Önemli Kılıç; annesini “bir gün bile bize terliğin bir tarafını ya da süpürgenin topuzunu göstermiş değildir”⁹⁴ şeklinde tarifleyerek çocukluğunda hiç şiddet görmediğini aktaran Erdoğan İren; sportif ve kültürel faaliyetlerde aktif olduğunu ve bunu “aileden gelen bir kitap birikimi ve okuma merakım vardı”⁹⁵ ifadesiyle ailesine bağlayan İzzet Köylüoğlu; Çorum Mecitözü’nde imam olmasına rağmen dedesinin, Ramazan boyunca oruç tutan ama Ramazan biter bitmez rakı sofrası kuran⁹⁶ babasına ve “kızım zaman sana uymaz sen zamana uy” diyerek kısa kollu

⁸⁸ Beyhan Güngör Şıracı, “Beyhan Güngör Şıracı”, *Tarihle Söyleşiler* 3, s. 158.

⁸⁹ Şıracı, *a.g.e.*, s. 159.

⁹⁰ Şıracı, *a.g.e.*, s. 162.

⁹¹ Şıracı, *a.g.e.*, 162.

⁹² Filiz Akyazı, “Filiz Akyazı”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 309.

⁹³ Ayşegül Önemli Kılıç, “Ayşegül Önemli Kılıç”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 369.

⁹⁴ Erdoğan İren, “Erdoğan İren”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 6, s. 53.

⁹⁵ İzzet Köylüoğlu, “İzzet Köylüoğlu”, *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 3, s. 117.

⁹⁶ Melih Pekdemir, *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 14.

giyen annesine asla baskı yapmadığını⁹⁷ günlüğüne yazan Melih Pekdemir; “fotoğraf gūnahtır anlayışıyla hiç fotoğraf çekirtmeyen, oğlunun askerlikte çekildiklerini de yakıp atan”⁹⁸ tutucu dedesinin aksine “onun gibi olmak istemeyen”⁹⁹ babasının sayesinde *Ulus*, *Akşam* gibi gazetelerin alındığı bir evde okuyarak büyüyen Mehmet Kōk; 300 lira maaş almasına rağmen *Cumhuriyet*’e abone olan, her ay mutlaka kitap alıp sabahları çay ve sigara eşliğinde okuyan, çocukları da kitap okudukça veya radyodaki liseler arası yarışmaları takip ettikçe onları sıkıca kucaklayan babasını¹⁰⁰ hatırlayan Göksel Yucak ve daha birçok insan bahsi geçen tarzdaki aile yapısını anılarına yansıtmıştır.¹⁰¹

Hem daha baskıcı ve feodal hem de daha demokratik ve aydın aileler elbette her şeyiyle homojen değildir. Burada aktarılanlar kişilerin “genel aile ortamına” dair düşünceleri veya onu hatırlayışlarıdır. Diğer yandan hatıra sahiplerinin hayat hikayelerini yazmalarındaki ana motivasyon edindikleri siyasi kimliğin haklılığını anlatmak olduğundan veya hikayelerini bir aşamada mutlaka politikaya bağlayacakları için ailelerinin siyasi görüşlerine de çoğunlukla yer vermişlerdir.

⁹⁷ Pekdemir, *a.g.e.*, s. 18.

⁹⁸ Kōk, *a.g.e.*, s. 217.

⁹⁹ Kōk, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁰⁰ Göksel Yucak, “Göksel Yucak”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 331-332.

¹⁰¹ Bunlardan bazıları: Sedat Kesim – Ziya Sümer – Oğuzhan Müftüoğlu – Ahmet İrfan Türkkolu – Mustafa Kemal Kaçaroğlu – Ali Demir – İsmail Metin Ayçiçek – Doğan Fırtına – Tayfun Gençsoy.

2. BÖLÜM

KIRILMA: HAYATLARDAKİ DÖNÜM NOKTALARI

Önceki bölümde anlatılan tarzda aile ortamlarına ve ekonomik seviyeye sahip olan kişiler, incelenen hatıralara göre kişisel hayatlarındaki bazı gelişmeler sonucunda çeşitli kırılmalar yaşamıştır. Bu kırılmalar kendilerini gerçekleştirme noktasında ilerici bir rol oynamış, o zamana kadar sahip oldukları verili dünyanın aşılabileceğine dair kişilerin zihninde adeta işaret fişeği çakmasına sebep olmuştur. Bu kırılmalar en genel şekilde 5 başlıkta kategorize edilebilir: 1) Dinin sorgulanması, 2) Taşra – şehir ikiliğinin etkisi, 3) Başta edebiyat olmak üzere kültür ve sanatın etkisi, 4) Eğitime ulaşma, 5) Sol fikirlerle tanışma.

2.1. DİNDEN BAĞIMSIZLAŞMA – “TANRI’YA İNANMAMANIN” HAVASI

Türkiye’nin sosyokültürel yapısı düşünüldüğünde, çoğunluğu 1950’li yıllarda doğmuş ve bu çalışmada benlik anlatıları ele alınmış olan kişilerin, aileleri fazlaca dindar olsun veya olmasın bir şekilde dini inanca aşına olmaları hatta inancın getirdiği bazı ritüelleri uygulamaları tesadüf değildir. Asıl önemlisi başvuru kaynaklarda “dinden bağımsızlaşma” olarak tabir edilebilecek noktalardan veya “dini inanca dair olumsuz düşüncelerden” bahsetme eğiliminin açığa çıkmasıdır.

İlkokul çağında dini bilgisi çok güçlü olan, babasının aldığı dört ciltlik *Dini Hikayeler* setini adeta ezberleyen ve din derslerinde hocasının teşvikiyle bu hikayeleri anlatan İsmail Metin Ayçiçek, 1966’da Kütahya Lisesi’nde 2. sınıftayken kimya dersinden etkilenerek ateist olmuş ve büyük bir özgüvenle bunu ailesine anlatmıştır:

Bu kararımı ailemden saklamadım, açıkladım. Herkes şaşırды. “Tanrı'ya inanmıyorum!” demenin havası da başka oluyor. “Tanrı'ya inanmıyorum” diyorsun, herkesin en korktuğu şeyi sen ortaya atıyorsun. Belki de “gençlik çılgınlığı” diye düşündükleri için, üzerime fazla gelmediler. “Nasıl olsa ileride geçer” düşüncesiyle bu değişimi bir hastalık gibi kabul ettiler.¹⁰²

Benzer şekilde Saim Koç da lise çağındayken felsefe ve kimya derslerine giren hocalarının etkisiyle, dindar bir aileden geldiği için ilk başta ateizm konusu aklına yatmasa da İslamiyet’i ve Tanrı kavramını sorgulamaya başlamış, “devrimci hareketin

¹⁰² İsmail Metin Ayçiçek, “İsmail Metin Ayçiçek”, *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*, s. 33.

etkisiyle devrimci bir insan olmadığını, okuyarak, tartışarak ve adım adım sorgulayarak Marksist düşünce noktasına vardığını” ifade etmiştir.¹⁰³ Paralel şekilde öğretmen okulu (o dönem için lise çağına denk düşüyor) yıllarında herhangi bir siyasi yönlendirme olmaksızın kendi kendine siyasi yönünü belirlediğini söyleyen Mehmet Kök ise sahip olduğu görüşleri ortaokuldan itibaren hayatı ve evreni sorgulamasına dayandırmıştır: “Hatırlıyorum, tütün tarlasında tütün diktiğimiz zamanlar geceleri de yıldızları incelerdik; küçük ayı, büyük ayı, kutup yıldızı, diğer yıldızlar... Evrenin sonsuzluğunu hep sorgulardım. Evren nasıl yaratıldı, kim yarattı, Tanrı mı yarattı, Tanrı var mı? Ortaokul yıllarında oluşan bu kuşkuyla öğretmen okuluna gittim ve kafamdaki sorulara yanıt bulmak için daha çok kitap okumaya çalıştım”.¹⁰⁴ Dini inanç meselesini o dönem için bir tarafgirlik olarak ele alan Celal Polat da öğretmen okulunun ikinci ya da üçüncü sınıfındayken felsefe ve din derslerindeki yaradılış-varoluş tartışmalarından etkilenmiş ve “o tartışmalarda net bir taraf” haline gelmiştir.¹⁰⁵ Şıracı ise yine diğerleri gibi liseye giderken, dini sorgulama veya bırakma hikayesini aktarmaktan ziyade konunun zihninde canlandığını şeyi çarpıcı biçimde hatırlamıştır:

Örneğin yine o din dersi öğretmenine ilginç sorular sorup sıkıştıran arkadaşın bir örneği hala bugünkü gibi aklımda: “Hepimizin alın yazısı diye bir şey var ve Tanrı yazıyor değil mi Hocam?”; “Evet çocuğum.”; “Peki, niye bir katilin alınına katil diye yazıyor, ona garezi ne?” Bütün sınıf kakara kikiri, öğretmen cevap vermek için kıvrıyor. Öğretmenin ne cevap verdiğini hala hatırlamıyorum ama soruyu hatırlıyorum. Bu tür şeyler ve bir de yaşadığın kendi gerçekliğin, bir gazetenin belli magazin sayfasında gördüğün başka fotoğraflar yavaş yavaş bir küçük kasabanın ve kendi aile çemberinin ötesini düşünmeye başlamana yol açıyor, ufak kıvılcımlar çakmaya başlıyor.¹⁰⁶

Şıracı dışında konuyla ilgili karmaşık duygular yaşayan hatta oldukça zorlanan bir başka kişi de Hasan Sekizkardeş’tir. Sekizkardeş öncekilerine nazaran daha geç bir yaşta (23-24) sorgulamalara girişmiştir, öğretmenlik yaptığı Mardin Kızıltepe’de TÖB-DER’e yeni yeni gidip gelmeye başladığı sıralarda Georges Politzer’in *Felsefenin Temel İlkeleri* kitabıyla karşılaşmış ve bunu okuyunca zihin dünyası adeta alt üst olmuştur:

Kitabı okudukça her konuda benim kafam allak bullak oldu. Çelişkiler konusunda, bilim konusunda, toplum konusunda bir sürü şeyi anlatıyor. Benim kafam allak bullak oldu. Gerçekten büyük sancılar çekmeye başladım. Gelgitler başladı. Bazen,

¹⁰³ Koç, *a.g.e.*, s. 191-192.

¹⁰⁴ Kök, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁰⁵ Celal Polat, “Celal Polat”, *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*, s. 119.

¹⁰⁶ Şıracı, *a.g.e.*, s. 161.

“Yok” diyorum, bazen de “Yok ya, olmazsa olmaz” diyorum. “Vardır, kesinlikle olması lazım” diyorum. Bu bende epey sürdü.¹⁰⁷

Bu örneklerden farklı olarak kişiler yaşlarının daha küçük olduğu zamanlarda yaşadıkları din sorgulamalarına veya kuran kursu/ibadethanelerdeki deneyimlerine de yer vermişlerdir. Bunlar yukarıdakiler gibi başka bir şeyin keşfedilmesi sonucunda yapılan görece bilinçli değerlendirmeler olmaktan ziyade daha sonra dinden kopacak veya uzaklaşacak olmanın zemini niteliğindeki aktarımlardır. Yani öznel dolaylı yoldan dini inanca olan mesafelerini hatıralarına yansıtmıştır. Mesela “bir odanın içinde geçen yaşantılarında, sabah erken kalkan büyük ağabeyinin, kendisinden küçük olan kardeşinin yeni ayakkabılarını giyip, evden kaçarcasına hırsız gibi çıkışını gördüğünde yüreği burkulan, sefaletlerinden Allah'a isyanı her gün biraz daha büyüyen” ortaokul öğrencisi Ufuk Bektaş, tüm bunların üstüne bir de “Ceyhan'ın lüks semtlerindeki özel kolejlerde okuyan, özel formalı, bakımlı, temiz giyimli zengin çocuklarını” görünce onlara öfke duyacak, Tanrının kendilerinin değil de bunların Tanrısı olduğunu düşünecek ve inanılmaz büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaktır.¹⁰⁸ Yine ortaokuldayken kader konusunda din dersi öğretmenine “madem her şey önceden belliyse niye ders çalışıyoruz” gibi sorular soran Alime Mitap'ın, hocası tarafından susturulduğu için kafasındaki soru işaretleri daha da büyüyecektir.¹⁰⁹ İbrahim Çelik'in ise konuya ilişkin hatırası o sıralar henüz 9-10 yaşlarında olduğu için oldukça çocukçadır: Bir gün büyük amcası kendisine ve kuzenlerine Kadir gecesinin önemini anlatmış, o gece gök yarılmaması olduğunda yarıлма kapanana kadar dua ederlerse bunun kesinlikle kabul edileceğini söylemiştir. Bunun üstüne Kadir gecesinde İbrahim ve arkadaşları yarılmaya denk gelip (büyük ihtimal şimşek çakması veya hayal) Tanrı'dan Murat 124 dilemişlerdir. Sabah büyük bir heyecanla arabayı her tarafta arayıp bulamamaları İbrahim'i aşırı etkilemiş, yaptığı bütün ibadetleri bırakmasına ve dinden uzaklaşmasına sebep olmuştur.¹¹⁰

Öznel bir kısmı ise küçükken gittikleri kuran kurslarında yaşadıkları deneyimler neticesinde dinden uzaklaşmış veya bunları uzaklaşmanın gerekçesi haline getirmiştir. Şükrü Yılmaz'ın “sadist ve sapık” olarak tanımladığı köydeki kuran kursu hocası; mangaldaki közleri yere dökerek ayetleri ezberlemeyenlere bunları elleriyle toplatan ve

¹⁰⁷ Sekizkardeş, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁰⁸ Karakaya, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰⁹ Alime Mitap, “Alime Mitap”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 13.

¹¹⁰ Çelik, *a.g.e.*, s. 31-33.

kız öğrencileri taciz eden biridir. Şükrü çocuk aklıyla hocayı Allah’la bağdaştırıyor olmalıydı ki “bize anlatılan Allah’ı seviyorduk ama bu adamdan nefret ediyorduk”¹¹¹ diye düşünmüştür. Burayı bırakıp daha sonra ilçedeki kursa gidince orada da zorlu bir disiplinle ve dayakla karşılaşmış, “kuran kursu köyde de şehirde de aynıydı”¹¹² diyerek dini inanca çizdiği sınırı bu yolla belirtmiştir. Selim Açıan da Konya’da abisiyle birlikte kuran kursuna gitmiş, hoca abisinin kıyafetine “takmıştır”:

Annem pazardan ikimize de üstünde roket resmi olan fanilalar almış. Ağabeyim de o gün o fanilayı giyip gelmiş kursa. Tam hepimiz öne arkaya sallanarak önümüzdeki rahlelere koyduğumuz “kitap”larımızı okuyorduk ki, Hoca’nın gürlmesi duyuldu, “Üstünde resim olan o gavur icadıyla camiye gelinir mi!” diye höykürdüktan sonra ağabeyime tokadı patlattı.¹¹³

Bu olayın ardından her ikisi de kursu terk etmiştir. Yine buradaki önemli nokta bu aktarımın hemen akabinde Açıan’ın “dinle ilişkim lise sona kadar sürdü” diyerek aslında sonrasında sürmediğini ifade etmiş olmasıdır. Çok benzer bir hikâyeye ve hikâyeyi bağlayış tarzı İlhami Aras’ın anlatısında da karşımıza çıkmaktadır. İnegöl’de yaşadıkları mahalleye yeni bir cami yapıldıktan sonra kuran kursu açılmıştır. Bu kursa giden İlhami, ayetleri Latin alfabesiyle yazılmış biçimlerinden ezberlemesine rağmen kursta Arap alfabesini öğrenmiş gibi yapmış ve hoca bunu fark edince kendisine “bir tokat çakmıştır”.¹¹⁴ Tıpkı Açıan gibi Aras da bu olayı anlattıktan sonra lise bitene kadar ara sıra dini ibadetleri yerine getirdiğini fakat “fakülteye gelince ‘başarıyla’ onu da bıraktığını”¹¹⁵ belirtmeden geçememiştir.

Dinden bağımsızlaşma tespiti yalnızca verilen örneklere dayandırılmamıştır. Öznelerin çok büyük çoğunluğu, bazıları gibi konuya dair yaklaşımlarını ve hikayelerini açıkça veya detaylı olarak belirtmemişlerse de anlatımların akışından bu bağımsızlaşmanın hayatları için önem arz eden ortak bir nokta olduğu çıkarılabilmektedir. Çünkü bu kadar detaylandırmayanlar da konuyu genellikle iki ayrı tarifle okuyucuya hissettirmişler ve ikisini de aile aktarımlarına ya da genel alışkanlıklara bağlamışlardır: 1) Öznelerin bir

¹¹¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 57.

¹¹³ Açıan, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹⁴ İlhami Aras, “İlhami Aras”, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s. 38.

¹¹⁵ Aras, *a.g.e.*, s. 38.

kısımının¹¹⁶, ailelerinin dindarlığını aktarırken “buna rağmen” aydın oluşlarını veya baskıcı olmayışlarını da anlatmaya dair duydukları gereklilik, dini inançla kurulan ilişkinin daha dolaylı bir göstergesidir. Çünkü belli ki zihinlerde dini inanç ve gericilik arasında birbirini doğuran veya tamamlayan bir bağlantı kurulmuştur. 2) Bir kısım öznenin¹¹⁷ ise ailede “çok da bir dindarlığın bulunmadığını” vurgulaması veya kuran kursuna gitmeyi, ibadetleri yerine getirmeyi “çocukken herkesin gittiği/yaptığı gibi” şeklinde geçiştirmesi bir diğer göstergedir. Kişiler bu anlatım örüntüsüyle din konusunu gündelik doğal akışın ve alışkanlıkların bir unsuru olmaya indirgeyerek aslında toplumun genel inançlar sistemine mesafelenmişlerdir.

2.2. TAŞRADAN BAĞIMSIZLAŞMA: “KÖY YERİ, ZORLA GİYDİRİLMİŞ DAR BİR ELBİSE”

İncelenen hatıralara göre kişiler, tıpkı ailelerini anlattıkları gibi içine doğdukları veya yaşadıkları bölgelerden ve onların koşullarından da bahsetmişlerdir. Bazıları bulunduğu memleketleri uzun uzun anlatmışsa da tezin konusu gereği anlatımların ortaklaştığı noktalara odaklanılmıştır. Bu noktalardan biri, özellikle taşrada büyümüş veya bir aşamada taşraya şahit olmuş kişilerin anlatıları göz önünde bulundurulduğunda, taşranın yapısına dair benzer aktarımların öne çıkmış olmasıdır. Bu aktarımlara göre taşra; yetersiz altyapı koşullarına sahip, ekonomik potansiyelin büyük çoğunlukla başta toprak olmak üzere doğaya bağımlı olduğu, gündelik alışkanlıkların gelenek ve göreneklere göre belirlendiği, insan hayatı için belli sınırlardan ötesine imkân sunmayan, kendi içine kapalı bir mekândır. Bahsi geçen mekân genellikle bir köy veya kasabadır, orada doğulmuş olmasından veya o sırada ailenin orada bulunmasından kaynaklanan her türlü “verili” bir ortamdır. İkinci nokta ise tüm dünyanın bu veya buna benzer bir ortamdan oluşmadığının fark edilmesidir. Sözü edilen fark ediş; kişilerin bazen buldukları mekândan herhangi bir sebeple (çoğu zaman eğitim için) çıkmak istemelerinden bazense çıktıkları zaman karşılaştıkları şehirlerle ilgili duygu ve düşüncelerinden izlenebilmektedir.

Taşra, Çorum’a otuz kilometre uzaklıktaki bir Türkmen köyünde doğan Haşim Barış’ın anlatısında “çıkılması gereken bir yer”dir. Barış, yaşadığı köyün ekonomisini “köyümüz

¹¹⁶ Bunlardan bazıları: Ali Demir – İsmail Metin Ayçiçek – Ziya Sümer – Haşim Barış – Ali Başpınar – Kenan Aygüler, İbrahim Ünal.

¹¹⁷ Bunlardan bazıları: Mustafa Kemal Kaçaroğlu – Doğan Fırtına – Oğuzhan Müftüoğlu – Melih Pekdemir.

o yıllarda her metrekaresinden faydalanılan bir köydü, her bir metrekaresi ekmezseniz ciddi sıkıntılar yaşar, açlık çekerdiniz”¹¹⁸ şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca olanaklar ve altyapı koşulları da o kadar kötüdür ki “ağabeylerinden birinin karnından yıllarca iltihap akmasına rağmen doktora götüremedikleri için ölmüştür, yani ölüm kazara gelen bir şey değildir, annesinin on bir çocuğundan altısı da ölmüştür”.¹¹⁹ Barış “gökyüzünden başka dünyanın, gidebilecekleri başka bir yerin olmadığı” köyünü “60’lı yıllarda, dünya hala düzdü ve sarı öküzün boynundaydı bizim oralarda” diyerek tarif etmiştir.¹²⁰ Parasız yatılı sınavlarına girmek için Çorum’a gittiğinde “hayatında ilk kez şehir görmüş ve bunu “benim için olağanüstü bir tecrübeydi”¹²¹ şeklinde aktarmıştır. Sınavı kazandıktan sonra ortaokul ve liseyi Kastamonu’da okumuş, “şehre gittikten sonra başka dünyaların olduğunu”¹²² fark etmiştir. Hayata gözlerini Kırklareli’nin Kocahıdır Köyü’nde açan Sedat Göçmen ise köyün dışına önce Edirne’yi sonra da İzmir’i görerek çıkmış, özellikle İzmir’den fazlasıyla etkilenmiştir. Çocukluğunda “henüz radyonun bile olmadığı evlerinde *Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin, Sürmelibey, Tahir ile Zühre* gibi halk destanları okunarak”¹²³ vakit geçirilirken; Edirne Öğretmen Okulu’nda açılan sergi için bir okul gezisi düzenlenmiştir. Bu gezi sayesinde Edirne’de üç gün kalmışlar ve ilk defa da orada sinemaya gitmişlerdir. O zaman sinema görüntülerini gerçek zanneden Sedat, “sinema, sergi derken köyün dışında daha büyük bir dünyanın varlığını keşfetmiştir”.¹²⁴ İlkokul sonrasında ise eğitime devam etmek için İzmir’de bir lokantada çalışan abisinin yanına gitmiş, İzmir’e gideceği için babası Sedat’ı bir terziye götürüp ona takım elbise bile diktirmiştir. Abisinin “o zamanlar nezih olan Basmane taraflarındaki evine” İzmir’in en hareketli, en şaşalı günleri sayılan fuardan önce varmış ve duygularını “Edirne’ye kıyasla İzmir bende uzaya gitmişim hissi uyandırdı”¹²⁵ ifadesiyle aktarmıştır.

Şükrü Yılmaz ise “köy yeri bana, zorla giydirilmiş çok dar bir elbise gibi geliyordu”¹²⁶ diyerek köy yaşantısının her bakımdan zorluğunu ve olumsuz yanlarını hatırasına taşımıştır. Zaten daha önce de bahsedildiği gibi Şükrü’nün ailesi göçer bir ailedir,

¹¹⁸ Barış, *a.g.e.*, s. 290.

¹¹⁹ Barış, *a.g.e.*, s. 290.

¹²⁰ Barış, *a.g.e.*, s. 290.

¹²¹ Barış, *a.g.e.*, s. 289.

¹²² Barış, *a.g.e.*, s. 290.

¹²³ Göçmen, *a.g.e.*, s. 17.

¹²⁴ Göçmen, *a.g.e.*, s. 18.

¹²⁵ Göçmen, *a.g.e.*, s. 18.

¹²⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 36.

göçerliğin kendisi bile başlı başına olanakların yetersizliği sonucunda ortaya çıkmıştır. Sivas'ın Ovacık Köyü'nde hem susuzluk hem toprak verimsizliği mevcut olduğu gibi tüm bunlarla beraber “okul yoktur, araba yoktur, değirmen yoktur, elektrik yoktur, çaya şeker, ekmeğe zeytin, ocağa kömür yoktur; doğa ana adeta ‘evlatlarım ben sizi doyuramıyorum, gidin buradan’ der gibidir”.¹²⁷ 150 haneden oluşan köye en yakın okul altı kilometre uzaklıktadır, dolayısıyla çocuklar da dahil olmak üzere köyde neredeyse okuryazar olan kimse yoktur.¹²⁸ Ayrıca burada korkutucu halk hikayeleri ve hurafeler de oldukça yaygındır, Şükrü bu cehaleti eğitimsizlik kadar altyapıya da bağlar:

Kadınlar arasında konuşmalar, dönüp dolaşıp “alkarısı”na gelirdi. Alkarısı, inlerin ve cinlerin dünyasından olan, bizim çevrelere dadanmış, bir korku kahramanı, bir kadın hayaletti. Bütün kadınlar, özellikle yalnız kadınlar ondan çok korkardı. Bu yüzden karanlıkta kalmaktan ve yalnız olmaktan çekinirler, çok dikkat ederlerdi. Elektriksizliğin doğurduğu karanlık, cehaletin karanlığını beslerdi.¹²⁹

Şükrü'ye başka dünyaların olduğunu düşündüren şeyler ise “Ankara'dan dönen ağabeylerin anlattıkları şehirler” ve Turhal ile Suluova'ya yapılan göçlerde karşılaşılanlar olmuştur. İlkinde “hiç kar yağmayan veya denizlerin de olabileceği şehirleri”¹³⁰ dinlemiş, ikincisi yani göç yolları ise “köydeki ufak dünyadan başka dünyalara ulaştıran bir tünel gibi”¹³¹ hissettirmiştir. Anlaşılan o ki 1967'de Turhal'a tamamen yerleşmek ailenin hayatı için bir dönüm noktası olmuştur. Turhal'ın yerlilerinin ve şeker fabrikasında çalışanların yaşamı köylerden gelip yerleşenlerden farklıdır, köyden gelenler “kurt kafalıları”¹³² gibi lakaplarla dışlanmaktadır. Şükrü için burada “bisikleti keşfetmek” oldukça önemlidir:

Yaya ya da bisikletle, Turhal'ın her yanını gezmiş, beni heyecanlandıran yeni yerler öğrenmiştim. Sinema ve panayır gibi... Her ikisi de ışıltılı ve büyülü birer dünya idi... Panayırlarda; salıncaklar, dönen dolaplar, atlıkarıncalar, masa topları, halka atılarak kazanılan hediyeler... Sonra Erkan sinemasının her tarafa asılan renkli afişleri, film öncesi hoparlörden sürekli çalınan arabesk ve sanat müzikleri... Zamanla bütün şarkıların, film sanatçılarının, hatta figüranların isimlerini ezbere öğrenmiştim.¹³³

Şükrü'nün bakış açısını değiştiren bir diğer konu da Turhal'daki Şeker Fabrikası'nın varlığı ve ondan kaynaklanan dönüşümdür. Bir “Sosyal Fabrika Projesi” ürünü olarak,

¹²⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 18.

¹²⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 27.

¹²⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 29.

¹³⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 32.

¹³¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 42.

¹³² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 49.

¹³³ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 51.

“fabrikayla birlikte kurulan sinema, yüzme havuzu, spor salonları, kulüpler, çay bahçeleri, kooperatifler, alışveriş merkezleri ve kütüphaneler; yöre halkını daha önce bilmediği faaliyetler ve yeni bir kültürel iklimle buluşturmuştur”.¹³⁴ Süleyman Talay da doğduğu Batman’da benzer bir vesile sayesinde şehre ait yapılarla karşılaşmıştır. Kendisi ilkokula başlayana kadar yaşadıkları bölgede kanalizasyon sistemi, su şebekesi ve elektrik yoktur, özellikle akşamları evin avlusunun dışarı açılan kapısının yanında bir çukurun üstünde bulunan tuvalete giderken karanlıktan korktuğu için oldukça çevik olmak zorunda kalmıştır.¹³⁵ Babasının işçi olarak çalıştığı TPAO’nun sitesinde ise üst düzey idari ve teknik personellerle ustabaşı veya baş sondör gibi nitelikli elemanlar kalmaktadır. İşçi ailelerinin de kartla girebildiği etrafı tel örgülerle çevrili bu sitede “havuzlar, restoranlar, misafirhaneler, çamaşırhaneler, çay bahçeleri, spor sahası, market, sinema salonu, ilkokul ve ortaokul, çamlık alanlar” vardır, caddeleri ve sokakları düzgün asfaltlı ve tertemizdir. Çocukken sık sık siteye giden Süleyman “elbette çok seviyordur burayı” fakat mahalledeki diğer arkadaşlarıyla birlikte aynı zamanda da rahatsızlık duyuyordur, çünkü “Batman’ın siteye göre geri bırakılmışlığını kabul edemiyordur”.¹³⁶ Bu his aynı zamanda eşitsiz bir gelişmeye işaret etse de Talay’ın Batman’ın dışına çıkmasına gerek olmaksızın şehirlerde görülebilecek yapılara sanayileşmenin sonucunda çok küçükken şahit olabilmesi ve bundan etkilenmesi bahsi geçen kırılmayı destekler niteliktedir.

Taşranın olumsuzluğuna ve şehrin yarattığı zihnî kırılmaya dair bir diğer örnek ise Ufuk Bektaş Karakaya’nın anılarında yer almaktadır. Malatya’nın Konaktepe Köyü’nde dünyaya gelen Karakaya, Ölüm Bizim İçin Değil isimli hatıratına diğer çoğundan farklı biçimde “köy çocukları yürümeye başladıkları anda ailenin iş yaşamına katılırlar”¹³⁷ cümlesiyle başlar. Köyde gün boyunca büyüklere yardım etmek, varsa küçüklerin bakıcılığını üstlenmek zorundadırlar ve hayvanların otlatılması “her zaman onların temel görevlerinden birisidir”. Çocuklar yaşlarına göre işlere dahil edilmektedir, Ufuk da “biraz daha serpilip büyüyünce, koyunların, keçilerin otlatılması işi kendisinden küçük

¹³⁴ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 67.

¹³⁵ Talay, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁶ Talay, *a.g.e.*, s. 18.

¹³⁷ Karakaya, *a.g.e.*, s. 13.

kardeşine geçmiş, kendileri büyük çocuklar olarak bağ, bahçe ve tarım işlerinde çalışmaya”¹³⁸ başlamıştır. Asıl önemlisi ise bu ortamdan kurtulmak isteğiştir:

Okuma, yazma, bilim, edebiyat, kültür ve sanata uzak bir ortamda kâğıt, kalem ve kitapla önce ağabeylerimin okul malzemeleri aracılığıyla sonra okulda tanıştım. Henüz eğitimin önemini ve anlamını kavrayamadan bir oyun gibi geçen ezberci ilköğrenim dönemim bittiğinde okumaya devam etmezsem köyde öteki köylü çocuklarınıninkine benzer bir yaşamım olacağını biliyordum. Fakat bunu istemiyordum.¹³⁹

Bu fikirle ilkokuldan sonra yatılı öğretmen okuluna gitmek isteyen Ufuk, sınava girmek için ilk kez köyden çıkmış ve Darende ilçesini görmüştür. Darende’deyken Çiçek Otelinde kalmış ve ilk defa köy evinin dışında kaldığı bir yer olan, yerleri mermer ve çiçekli fayansla kaplı bu otelde “musluğu çevirince akan sıcak ve soğuk su ile duş yapmanın rahatlığına”¹⁴⁰ hayran olmuştur. Sınav başarısızlıkla sonuçlanmıştır fakat Ufuk sonrasında ortaokula kaydolmak için ağabeylerinin de yaşadığı Ceyhan’a gider. Hem ilk kez trene bindiği için hem de Ceyhan’ı göreceği için aşırı heyecanlıdır, indiğinde ise sağı solu izlemenin şaşkınlığı içindedir, istasyonda kendi yaşındaki yiyecek-içecek satan çocuklar “farklı bir dünyaya geldiğinin haberini verir gibidir”.¹⁴¹ Ceyhan’dan etkilenişini ve iç dünyasında yaşadığı kırılmayı şöyle ifade eder:

Ortaokul için Adana’nın Ceyhan ilçesine gidince bambaşka bir dünya ile karşılaştım. Ceyhan elbette bizim nahiyeye göre daha büyük, daha güzeldi. Oradayken hızlı bir değişim oldu bende. İnançlarım, çocukça düşüncelerim, duygularım ve düşlerim sonbahar mevsimindeki ağacın dalında kuruyan yapraklar gibi dökülüyordu. Yeni arayışlar içinde dünyayı ve çevremi, yaşananları algılama isteğim beni yeni çözümsüzlüklerle, zorluklarla yüz yüze getirdi. Kazada yaşam, nahiyedeki gibi tek düze değildi.¹⁴²

Ortaokuldan sonra, ağabeylerinden birinin İstanbul’daki Otosan Fabrikası’nda işçi olarak çalışmaya başlamasıyla birlikte aile Kartal’a taşınır, Ufuk da burada liseye başlar. Ceyhan ve Malatya’dan sonra İstanbul kendisini korkutmuştur; “büyük bir şok yaşamasına, düşüncelerinin alabora olmasına, öğrendiği, bildiği, yediği, içtiği, giydiği her şeyin, davranış ve ilişki biçiminin, konuşma tarzının, tüm değer yargılarının altüst hale gelmesine, kendi içinde inanılmaz bir çatışmaya girmesine” sebep olmuştur.¹⁴³

¹³⁸ Karakaya, *a.g.e.*, s. 13

¹³⁹ Karakaya, *a.g.e.*, s. 13-14

¹⁴⁰ Karakaya, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴¹ Karakaya, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴² Karakaya, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁴³ Karakaya, *a.g.e.*, s. 33.

Karakaya'nın bahsettiği çatışma Şevket Karakuş'un deneyimlerinde biraz daha somutlanmış görünmektedir. Yaklaşık 7-8 yaşına kadar Kümbet Köyü'nde, sonrasında lise eğitimi bitene kadar da Kadirli'de yaşayan Karakuş, Adana'dan ilk kez 70'lerin başında üniversite sınavlarına girmek için çıkmıştır. İlk başta Ege Üniversitesi Dış Hekimliğine kayıt yaptırmak üzere İzmir'e akrabaları olan bir astsubayın yanına gider. Fakat tıp okumak istediği için biraz daha çalışıp sınavlara yeniden girer; önce Ege Tıp'ı kazanır, sonrasında ise Cerrahpaşa'nın puanlarının düştüğünü öğrenince “ilk defa uçağa binip İstanbul'a geçerek” kaydını Cerrahpaşa'ya aldırır.¹⁴⁴ Kendisiyle yapılan söyleşide “büyük kentlere geldiğinde yaşadığın duygular neydi?” sorusuna şu cevabı verir:

Şaşıyorsun tabii. Adana'da okumuş olsak bile kültürel doku köylü. Düz bir insansın ve küfürlü konuşan bir memlekette geliyorsun Bizde küfür çok normal bir şeydir. Sen de bu kültürle şehre gelmişsin. Üniversitede okurken arada toplulukta küfür ediyorsun. Onun için kendi kültürel dokuna uygun insan arıyorsun. Bunlar da kırsal kökenden gelenler ve Kürtler oluyor. Onlarla bir ahenk tutturuyorsun, muhabbet ediyorsun. Araba ile gelenlere gıpta ile bakıyorsun, süslü kadınlara bakıyorsun, neticede görmemişsin. Mesela o dönemde İETT şoförleri “Başka İstanbul yok” derlerdi, ne demek istediklerini anlamazdım. 1970'lerde İstanbul bu kadar kozmopolit değildi. Mesela Nejat Uygur'un tiyatrosu Kocamustafapaşa'daydı. O bölgede sinemalar ve kültür merkezleri vardı ama benim pek ilgim yoktu. Kadınlarla çok muhabbet edemiyorsun, kendini daha ürkek ve çekingen hissediyorsun. Dolayısıyla kendi kültürel dokuna doğru daha bir daralıyorsun.¹⁴⁵

Üstelik Karakuş'un işaret ettiği dokunun aşılması belli ki o kadar da kolay değildir, çünkü yıllar sonra 1979'da evlendiğinde eşi Filiz'i “şehirliliğin verdiği kültürel dokuya sahip, Florya gibi bir yerde büyümüş” şeklinde tanımlamıştır, kendisi ise “tarımcılıktan ve köyden gelmiş biridir”.¹⁴⁶ Bahsi geçen çatışma İbrahim Turgut'un hikayesinde ise bir lokantada açığa çıkar. Yaklaşık on sekiz yaşındayken o zamana kadar Mardin ve Diyarbakır dışında bir yer görmeyen İbrahim, “sırf memleketin dışına çıkma amacıyla üniversite sınavlarına girmek için İstanbul'a” gider. Tam bunu aktarırken Aksaray'da kaldığı otelin lokantasında yaşadığı olayı hatırlamadan geçemez: Yemek için tavuk istemiştir, normal bir but ve çatal-bıçak gelmiştir. Çatalla bıçağa anlam verememiş olacak ki karşısındaki adamla kadına bakar, onlar bunları kullanarak tavuğu yiyordur. Kendisi de dener ama yapamaz, “eliyle parçalayıp yer”. Bu sefer de adamla kadın İbrahim'e

¹⁴⁴ Şevket Karakuş, “Şevket Karakuş”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 6, s. 341-342.

¹⁴⁵ Karakuş, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁴⁶ Karakuş, *a.g.e.*, s. 377.

bakar, İbrahim'in "ne bakıyorsunuz, bu tavuk böyle yenir" demesi üzerine onlar da "doğru diyorsun" diyerek eliyle yemeğe başlarlar.¹⁴⁷

Hem Karakuş'un değindiği "ürkeklik ve çekingenlik" halinin hem de Turgut'un "sırf memleketin dışına çıkmak için" şeklinde tariflediği motivasyonun izlerine Mustafa Korkmaz'ın hatıratında da rastlanmıştır. "Farklı yerleri görme tutkusunu, liseyi farklı bir şehirde okuma ümidine gizleyen" Mustafa, sınava girmek için Pazar'dan Rize İl Halk Kütüphanesine gider. Okuduğu ortaokuldan dolayı kütüphanelere aşına olsa da burası onu çok şaşırtmıştır: Raflar dolusu kitapları olan çok büyük bir yerdir, asıl ilginci ise yerlerde "kendi evlerinde görmediği halıların" serili olmasıdır. Mustafa girişte şaşkın bir vaziyette kalakalmış, "ayakkabılarımı çıkararak mı yürümeliyim acaba" diye düşünmüştür.¹⁴⁸ Görevlinin "oğlum girsene içeri" demesi üzerine salona girmişse de halıların üzerine ayakkabıyla basıldığını o an öğrenmenin utancına kapılmış, "büyük bir suç işlemiş gibi yanakları kıpkırmızı olmuş, beyni durmuştur".¹⁴⁹ Anlaşılan o ki bu duygulardan dolayı sınavı da kötü geçmiştir. Seneler sonra, "farklı bir yer görme özlemimi orada giderdim" dediği İzmir'i 1975-76 dolaylarında görmüştür. Kendisi için "ilklerin şehri" olan bu yerde pavyon denen eğlence mekanıyla tanışmış, gurbet denen ayrılığı ilk kez burada yaşamış, taşradayken hiç tanımadığı böcekleri saçlarının arasından tek tek koparıp atmasına rağmen "bit denen asalağı" yine burada öğrenmiştir. Özellikle ilk günlerde aşırı zorluk çekmiş, "kendisini sudan çıkmış balık gibi ve şehrin yürümekte zorlandığı kalabalığı içerisinde çok yalnız hissetmiştir".¹⁵⁰ Oysa parasız pulsuz da olsa Pazar'ın sokaklarında arkadaşlarıyla birlikte özgürce dolaşabiliyor, dernekte oturup sohbet edebiliyordur; burası ise dükkanlarından insanlarına kadar her şeyiyle farklıdır. Bununla birlikte Mustafa "değişik yerleri görme isteği konusunda ne kadar haklı olduğunu" düşünmüş, şehri baştan sona dolaşmaya başlamış, Kadifekale'den Basmane'ye, oradan Kemeraltı'na, Konak'a, Kordon'a, Fuar'a kadar her yeri gezmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Turgut, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁴⁸ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁴⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁵⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁵¹ Korkmaz, *a.g.e.*, 55.

İncelenen anılar içerisinde anlatılmaya çalışılan kırılmayı “her tarafını göremesem de Çanakkale’ye değil de İstanbul’a gelmiş biri gibi görüyordum kendimi”¹⁵² cümlesiyle en somut şekilde ifade eden kişi İhsan Zafer’dir. Bu çok önemli bir cümledir çünkü öyle bir şey öğrenilmiştir ki kişinin kendisini (o şeyi öğrenmeden) önceki halinden farklı kılan bir şekilde tariflemesine neden olmuştur. Hatıratıta yer alan bu cümlenin arka planı şöyledir: Bursa’ya bağlı Karalar Köyü’nde doğan İhsan, İnegöl’de ortaokulu bitirdikten sonra Çanakkale Öğretmenlik Okulu’nu kazandığını öğrenince ikinci sınav için okulu kazanan diğer arkadaşlarıyla birlikte Çanakkale’ye gider. İşlerini bitirip İnegöl’e geri döneceklerken terminalde üstünde İstanbul yazan otobüsü görüp, “filmlerde izledikleri, âşık oldukları, rüyalarına giren, denizin öbür taraflarında bir yerlerde olan gizemli ve büyüleyici şehir İstanbul’a gitme fırsatını niye değerlendirmedini”¹⁵³ düşünüp arkadaşlarından ayrılarak İstanbul’a geçer. Yolculuk esnasında Gelibolu ve Tekirdağ gibi yerlerden de geçmelerine ve “normalde bilmediği yerleri görmek için can atmasına” rağmen hiçbiri umurunda değildir İhsan’ın, zaten asıl görmek istediği yeri görecektir.¹⁵⁴ Nihayet İstanbul’a vardığında “koca koca surlarıyla Topkapı, kocaman binalar, ıslık ıslık parlayan bir şehir ve hiç görmediği kadar büyük minarelerle” karşılaşır. Sonrasında Haliç’i, Eminönü’ne varmadan Galata Köprüsü’nü, Topkapı Sarayı’nı, Dolmabahçe Sarayı’nı, Kız Kulesi’ni, Sultanahmet Cami’yi, Haydarpaşa Garı’nı görür¹⁵⁵; “bambaşka bir dünyaya gelmiş gibidir” ve “gerçekten bir masal diyarıdır” burası. Vapur ve otobüs yolculuğuyla İnegöl’e evine geri döner, İstanbul’a gelmiş biri gibidir artık.

Bu bölümde şimdiye kadar hikayeleri aktarılan hatırat sahiplerinin tümü 1950’li yıllarda doğmuştur fakat taşraya ve şehre dair benzer duygu ve düşüncelere önceki kuşakların anlatılarında da rastlanabilmektedir.¹⁵⁶ Diğer yandan bahsi geçen kırılmanın izleri,

¹⁵² İhsan Zafer, “*Lütfen Ellerinizi Kaldırır Mısınız?*” *Bir Devrimcinin “Kamulaştırma” Anıları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2025, s. 52.

¹⁵³ Zafer, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁵⁴ Zafer, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵⁵ Zafer, *a.g.e.*, s. 50-52.

¹⁵⁶ Örneğin 1938 doğumlu Yavuz Önen ilk kez 1951’de Mardin dışına çıkmış, lise eğitimi için İstanbul’a gitmiştir. Şehre vardığında karşılaştıklarına ve duygularına hatıratında şu şekilde yer verir: “Haydarpaşa Garı’nın büyüklüğünden, özenli mekanları ve vitraylarından, yolcuların ve karşılayanların yarattığı hareketlilikten etkilendim, büyülendim. (...) Vapura binmek üzere gardan çıktığımızda bazı ilkler yaşadım: Denizi gördüm, vapura bindim. Tarihi İstanbul’a bakıyordum. Güneşli bir gündü, güverteye oturduk. Boğazın suları güneşin parlaklığını yansıtıyordu. Güvertede ilk çayımızı da içtik. Tam bir rüya idi yaşadıklarım”. (bkz: Yavuz Önen, *Hayatı Sevdim*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2020, s. 40.) 1942’de Bulancak’ta doğan Şansal Dikmen için ise Giresun adeta bir “masal kenttir”, liseye burada başlamış, sonrasında abisinin üniversite eğitimi için İstanbul’a geçmişlerdir. İstanbul’a yaptığı vapur yolculuğunu

verilen örneklerdeki kadar ayrıntılı anlatılmamışsa da başka kişilerin hatıralarında da farklı biçimlerde yer almaktadır. Polatlı doğumlu Şıracı'nın lise son sınıftayken Ankara'yı, İstanbul'u ve Antalya'yı görmesiyle ilgili “yani büyük şehir görmüşüm, ufkum kasabayla sınırlı değil, (...) (bunlar) senin küçük dünyanın dışında başka dünyalar da var konusunda ipuçları veren tecrübeler”¹⁵⁷ şeklinde yaptığı yorum; memur çocuğu olduğu için Taşova'dayken lojmanlarda hep memur çocuklarıyla oynayan Melih Pekdemir'in, babasının tayini dolayısıyla Konya'ya taşındıklarında “arkadaşlarıyla uyum sağlayabilmek için kısa sürede küfür etmeyi ve onlar gibi konuşmayı” öğrenmesi ve “aksi taktirde muhallebi çocuğu lakabıyla kendisiyle dalga geçilebileceğine”¹⁵⁸ dair taşıdığı korku; Tunceli'nin Tornova Köyü'nde doğan Nuri Salman'ın askerliğini yapmak üzere Antalya'ya gidişini “ilk kez büyük şehre gitmişim”¹⁵⁹ cümlesini kurmadan aktaramayışı, Şengül Kılıç'ın Artvin Murgul'dan ayrılıp Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne gittiğinde “bilmediği, tanımadığı bambaşka bir dünyaya gelmiş gibi”¹⁶⁰ hissetmesi ve İbrahim

“bir masal kentten bir başka masal kente gidiyordum” diyerek tarifler ve detaylandırır: “Tramvaylar, vapurlar, gemiler, büyük binalar. . . Taşrada yaşayan bir insan için İstanbul hayranlık vericidir. Hiç üzülmedim Giresun'dan ayrıldığıma, İstanbul imkânı coşturdu beni.” (38) Şansal geminin salonlarında da çok beğenmiştir, piyano bile vardır. Ayrıca daha önce verilen lokanta örneğine benzer bir deneyim de yaşamıştır: Garsonların beyazlar içinde ve eldivenli oluşları, tabağın yanında ikişer kaşık ve çatal getirişleri Şansal'ı şaşırtmıştır. Çorba kasesini değiştirmek için gelen garsona, bir sonraki yiyecekte kullanmak üzere kaşığını vermek istememiş, sonuç olarak kaşığın bir ucundan garson diğer ucundan kendisi çekiştirmiştir. (39) Yine daha önce bahsi geçen kültürel doku meselesi bu anlatıda da karşımıza çıkar. Bulancak'ta yaptırdıkları takım elbiseyle İstanbul'da okula gidince oldukça mahcup olur: “Düşünsene Bulancak'ta yaptırdığım takım elbiseyle okula gitmişim. Sınıfa bir girdim ki, herkesin üzerinde montlar, serbest kıyafetler. Kravat bir tek bende var. Utandım tabii, herkes bana bakıyordu. Taşralı olduğum her halimden belli”. (46) (bkz: Dikmen, *a.g.e.*) 1944 Anamur Ortaköy doğumlu Oğuzhan Müftüoğlu da köylerine en yakın ortaokul 5-6 kilometrelik bir mesafede olduğundan okula her gün yürüyerek gidip geldiklerini anlatmış, taşranın yetersiz olanaklarına değinmiştir. (18) Diğer yandan üniversite sınavlarına girmek için gittiği İstanbul'da, Fındıklı'da geçen bir anısını aktarmıştır. Bu anıda bahsi geçen kültürel doku, şehirli bir adamın yorumunda açığa çıkar: Adam yolda söyleniyordur “İstanbul güzel ama taşradan geliyorlar, mahvediyorlar bu şehri” diye. Oğuzhan “Anadolu'dan barbarlar gelip şehri işgal ediyorlarmış gibi” bir hisse kapılmış, kendisi de dışarıdan geldiği için sınırları bozulmuştur. (24-25) (bkz: Oğuzhan Müftüoğlu, *Bitmeyen Yolculuk. Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı*, Söyleşen: Adnan Bostancıoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.) 1946'da İstanbul'da doğan Melek Ulagay ise şehirli biri olarak 1971'in ortalarında Kürecik'in bir mezrasına gittiğinde -tersten bir örnek olarak- ilk kez köy hayatıyla karşılaşır. Oradaki yaşam özellikle Melek'in zaman kavramını sorgulamasına neden olur: “Beni en çok şaşırtan ve zorlayan, zaman kavramıyla ilişkimi yeniden, farklı biçimde kurmak oldu. Şehir çocuğuydum, her anımı bir iş peşinde koşturmakla, saatimi dakikamı hesaplayarak geçirmeye alışkımdım. Oysa köyde zaman bölünmemiş uzun bir süreç olarak yaşıyordum. Sabah erkenden, beşte veya altıda başlayan ve akşam beş ya da altıda karanlığın çökmesiyle sona eren, böylece hep tekrarlanan, bitmek bilmeyen, uzayıp giden bir zaman”. (bkz: Oya Baydar, Melek Ulagay, *Bir Dönem İki Kadın. Birbirimizin Aynasında*, İstanbul: Can Yayınları, 2011, s. 173.)

¹⁵⁷ Şıracı, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁵⁸ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 22.

¹⁵⁹ Nuri Salman, *Yolculuk Süreçleri...*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 15.

¹⁶⁰ Şengül Kılıç, “Şengül Kılıç”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 365.

Ünal'ın Tunceli'yi “burası köydür, kırsaldır ama kültür olarak kentlidir, okuryazardır, açıktır, tutucu değildir. Kızlı erkekli gençler Munzur'a kendilerini atar, birlikte yüzerler, o olgunlukta bir manzarayı hiçbir yerde göremezdiniz”¹⁶¹ şeklinde tanımlayarak aslında tersten bir taşra tarifi yapması bahsedilen tespiti güçlendiren diğer örneklerdir.

Anlaşılabileceği üzere bu tezde ele alınan kişiler için “taşradan bağımsızlaşma” olarak adlandırılan kırılma epey önemlidir. Başta eğitim olmak üzere herhangi bir vesileyle doğulan veya bulunulan yerden çıkış ve bu çıkışta karşılaşılan manzaraların sonucunda edinilmiş duygu ve düşünceler hatıralara yansıtılabilecek bir nokta haline gelmiştir. Özellikle 1960-70'li yıllarda geçen bu anılar Türkiye'nin o dönemki kentleşme ve sanayileşme seviyesi ile göç hareketleri düşünüldüğünde şaşırtıcı değildir. 1955'te 24 milyonluk nüfusun yaklaşık yüzde 29'u kentte yaşarken, 1975'e gelindiğinde yaklaşık 40 milyonluk nüfusun neredeyse yüzde 42'si kentlidir.¹⁶² Diğer yandan 1979 itibariyle sanayi sektörü ekonomik payda ilk kez tarımın önüne geçmiş, yani 1950'lerden beri sürdürülen sanayileşme planlamaları sonuç vermiştir.¹⁶³ Gerçekliğin bu istatistiklerden oluştuğu bahsi geçen döneme tanıklık eden kişilerin anlatıları konunun duygu-düşünce dünyasına nasıl yansıdığına anlaşılmaya kapı aralamıştır.

2.3. KÜLTÜR VE SANATIN KEŞFİ: “ROMANLAR, İNSANI YENİ SEVDALARA YÖNELTİYOR”

Başvurulan anlatılarda kültür ve sanat, öğrendikten veya şahit olduktan sonra insanın bilincinde kırılma yaratan diğer faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiler sanatla başta edebiyat olmak üzere tiyatro ve sinema aracılığıyla tanışmışlar ve bunları hatıralarına yansıtmışlardır. Bunlar kişileri fazlasıyla etkilemiş, tıpkı “taşradan bağımsızlaşma” başlığında “başka dünyaların varlığı” sık sık tekrar edildiği gibi, sanat da insanları “başka bir bilince” taşıyan lokomotif görevi görmüştür. Hatırat sahiplerinin neredeyse tümünün özellikle okuduğu kitaplara -bazen sadece isimlerini vermek noktasında olsa bile- değinmesi ve bir kısmının izlediği filmleri ve oyunları aktarması

¹⁶¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁶² Yıllara ve Cinsiyete Göre İl / İlçe Merkezleri ve Belde / Köy Nüfusu, Genel Nüfus Sayımları Tablosu, TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> Erişim Tarihi 01.11.2025.

¹⁶³ Mesut Doğan, “Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 28, Temmuz 2013, s. 219.

kişilerin düşünce yapılarına dair bir parçayı daha aydınlattığı gibi 1960-70’li yılların kültür-sanat faaliyetleriyle ilgili fikir edinilmesini de sağlamıştır.

İncelenen anıların çoğunda ilk okuma alışkanlığı aile evine alınan gazeteler, dergiler, ansiklopediler ve çizgi romanlar sayesinde kazanılmış; özellikle *Tommiks*, *Teksas*, *Kinowa*, *Pekos Bill* gibi çizgi romanlar fazlaca öne çıkmıştır. “Bizim gençliğimizde, *Tommiks*, *Texas*, *Kinowa*, vb. çizgi romanlar olurdu” diyen Ali Demir o dönemde bunlardan oldukça etkilendiklerini, okumayı ve okuma zevkini bunların aşıladığını, bir yaşa kadar kendilerini bu romanlardaki kahramanların yerine koyduklarını ifade etmiştir.¹⁶⁴ Babasının mesleki başarılarından dolayı ödül olarak aldığı parayla İstanbul’dan çizgi romanlar ve hikâye kitapları getirttiğini aktaran Doğan Fırtına da ilk kez bu sayede *Teksas* ve *Tommiks*’le tanışmış, çok sevinmiştir.¹⁶⁵ Özellikle lise çağına kadar çok da nitelikli bir kültüre sahip olmadığını belirten Mahir Sayın ise en yoğun okudukları kitapların *Teksas*, *Tommiks*, *Teles*, *Pekos Bill* olduğunu ve “bunları habire alıp vererek birbirleriyle değiştiklerini”¹⁶⁶ hatırlamıştır. Bu çizgi romanlar dönemin çocukları için heyecanla takip ediliyor olmalıydı ki mesela Melih Pekdemir ortaokula giderken sırf yeni sayıları alabilmek için arkadaşıyla birlikte “Alaeddin Tepesi’nde eski *Teksas-Tommiks* kitaplarını satmak veya takas etmek için tezgâh açmıştır”.¹⁶⁷ Üstelik bahsi geçen kitapların modası çok çabuk da geçmiş görünmemektedir, çünkü daha üst kuşaklardan olan Oğuzhan Müftüoğlu anlatısında “tabii bu arada, ortaokuldayken o dönemin bütün çocukları gibi *Tommiks* ve *Teksas* külliyyatını hatmettiğimizi söylemeden geçmeyelim”¹⁶⁸ deme gereği duymuştur. Dönemin çocuklarında bu kitapların nasıl etkiler yarattığı başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte çizgi romanların içeriğine biraz daha yakından bakılması faydalıdır.¹⁶⁹ 1950’lerin başında yayımlanmaya başlayan bu çizgi romanlar hızla popüler kültürün en yaygın okuma materyallerinden biri haline gelmiştir. Ana karakterler militarist özellikler taşıyan ama bunu hep iyi amaçlar için kullanan kahramanlardır. *Tommiks* (Kaptan Miki) bir yüzbaşıdır, *Teksas* (Çelik Blek) ise bir özgürlük savaşçısıdır. *Tommiks*’teki düşmanlar haydutlar, yozlaşmış zenginler ve kent

¹⁶⁴ Ali Demir, “Ali Demir”, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*, s. 192.

¹⁶⁵ Doğan Fırtına, “Doğan Fırtına”, *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*, s. 199.

¹⁶⁶ Sayın, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁶⁷ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 26.

¹⁶⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁶⁹ Külliyyat için bkz: <https://teksastommiks2.tr.gg/>

huzurunu bozan çetelerken; *Teksas*'taki düşmanlar İngiliz sömürge askerleridir. Bunlara karşı sürekli mücadele verilmektedir. “Çocukların aklını deldiği gerekçesiyle” 1961’de Tommiks, zararlı neşriyat olarak kabul edilip yasaklanmıştır.¹⁷⁰

1970’li yıllarda tümü sol siyaset kümesinde buluşacak olan hatırat sahiplerinin kuşak fark etmeksizin hem edebiyatla ilk temaslarında yaşadıkları duygular hem de okudukları edebi eserler paralellik göstermektedir. Birincisinin sebebi büyük ihtimalle edebiyatın insan bilincine yaptığı etkinin zamanlar ötesi bir niteliğe sahip olmasıdır. İkincisi ise kişilerin yaş aralığı düşünüldüğünde 1950-1980 dönemini kapsayan otuz yıllık süreçte Türkiye’deki yayıncılık faaliyetinin durumundan ve diğer yandan bu kişileri solculuğa vardırان sebeplerden biri olarak aktarılmasından kaynaklanıyor gibidir. Konuya dair duygularını aktaranlardan biri Ayşe Gülay Özdemir’dir. Ortaokul yıllarındayken Balıkesir’deki evlerine çokça misafir geldiğinden Ayşe gelenlere yakalanmamak için evin terasına kaçıp orada bol bol kitap okumuş ve “o anları çocukluğunun en keyifli anları olarak” hatırlamıştır.¹⁷¹ Bunun akabinde edebiyatın hayatındaki etkisini “Kitap okumak, nasıl tarif edeyim çok önemli, çok keyifli bir şeydi benim için. Kitap okumanın yarattığı duygu, düşünce dünyasındaki zenginleşmenin okuyucuya verdiği o lezzeti biz ortaokul çağlarında tatmıştık”¹⁷² diyerek belirtir. Dünya klasiklerinden *Sefiller*’i “uyumamak için yüzünü bol bol yıkayarak” okumuştur o dönemde; Mark Twain’le, Dostoyevski’yle, Simone de Beauvoir’la da tanışmıştır. Yine Çağdaş Türk Edebiyatı da “yoğun okudukları” arasındadır; özellikle Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt, Kemal Tahir, Kemal Bilbaşar, Çetin Altan, Atilla İlhan...¹⁷³ Mustafa Korkmaz ise Özdemir’in bahsettiği zenginleşmeyi düşünce dünyasında yankılanan somut örneklerle hatıratına taşır. Rize Pazar’da bulunan Çay Fabrikası önündeki eyleme gelen “DEV-GENÇ’li abilerin” okumuş ve bilgili olduğunu düşünen (o sırada ortaokul öğrencisi) Mustafa, bu vesileyle kendini yoğun bir okuma merakı içinde bulur. Eline ne geçerse okumaya başlar ve bilincinde yeni bir perde aralanır:

Okuduğum romanlar, değişik yerler görme merakımı uyandırıyor. Beni yeni sevdalara yönlendiriyor, farklı heyecanlara sevk ediyordu. Okuduğum kitaplardan, dünyanın değişik yerlerindeki insanların da bizden farklı olmadıklarını öğrendim. Elma işçilerinin,

¹⁷⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_yasaklanan_kitaplar

¹⁷¹ Ayşe Gülay Özdemir, “Ayşe Gülay Özdemir”, *Tarihle Söyleşiler* 3, s. 92.

¹⁷² Özdemir, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁷³ Özdemir, *a.g.e.*, s. 92.

elma ağaçlarından elmaları, aynı bizim gibi topladıklarını öğrendim. Dünyanın değişik yerlerinde yaşayan diğer halkların da dilleri olup konuşarak anlaştıklarını öğrendim. Gözleriyle gördüklerini, yürekleriyle üzülmüş, beyinleriyle düşündüklerini öğrendim. Onlar da düğünler yapıyorlar, düğünlerinde çalgılar eşliğinde oyunlarını oynuyorlardı. Onların da şarkıları türküleri vardı.¹⁷⁴

Mustafa romanlardan sadece yeni şeyler öğrenmekle de kalmamış; onları adeta yaşamıştır: “Bazen öyle dalardım ki kitaplara, içerisindeki karmakarış kalabalıklarda kaybolurdum. Kahramanlarıyla birlikte yaşadıkları maceraları yaşamaya başladım. Onlarla birlikte kavgalara karıştım. Bazen eleştirdim, bazen alkışladım. Onlarla birlikte düşünmeye başladım”.¹⁷⁵ Aşk romanlarından da etkilenmiş, özellikle “zengin kız fakir oğlan hikayelerindeki sevip sevip kavuşamayan aşıkların umarsızlığına” üzülmuş, bu üzüntülü duygular onu kendi kendine sorular sorup cevaplamaya itmiştir.¹⁷⁶ Bu dönemde “Fakir Baykurt'un *Irazca'sını*, *Yılanların Öcü'nü*; Yaşar Kemal'in *İnce Memet'ini*” okuduğunu da belirtme gereği duymuştur.¹⁷⁷

Küçüklüğünden beri okuma alışkanlığının epey kuvvetli olduğu anlaşılan Sedat Göçmen ise okuduğu romandan etkilenmenin ötesine geçmiştir: Ortaokuldayken okuldan sık sık kaçıp kütüphanelere giden Sedat, günün birinde adını daha önce duymadığı Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* uyla karşılaşır. Bu kitabı görüp elinden bırakamaz, hatta ertesi gün de yine okula gitmeyip kütüphanede romanı okumaya devam eder. Okuduğu diğer kitaplara hiç benzemiyordur bu; daha önce de aşk romanları okumuştur fakat Muazzez ile Yusuf'un aşkı bir başkadır, tuhaf olmuştur, kaymakamın çevresindeki mütegalibenin tutumuna çok şaşırılmıştır, üstüne bir de hikâyenin sonu istediği gibi bitmemiştir. Sedat bu romandan etkilenmenin ötesine geçmiştir çünkü “bu kitap yüzünden bir hafta, on beş gün serserim gibi dolaşmıştır”.¹⁷⁸ Biraz daha ilerleyen süreçte ise babaannesinin sandığından amcasına ait “bir hazine” elde edecektir, sandıkta Hasan Ali Yücel klasikleri vardır, bu sayede “Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ından, Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'ine, Victor Hugo'nun *Sefiller*'inden Stendhal'in *Kırmızı ve Siyah*'ına kadar bütün klasiklerle” tanışmıştır.¹⁷⁹ Sonrasında da “Dimitir Dimov'un *Tütün*'ü, Gorki'nin *Ana*'sı, Aleksandr Aleksandroviç Bek'in *Moskova Önlerinde*'si, Jack London'ın *Demir Ökçe*'si” favori

¹⁷⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 34-35.

¹⁷⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁷⁶ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁷⁷ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁷⁸ Göçmen, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷⁹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 21.

kitaplarından olacaktır.¹⁸⁰ Tıpkı bu hatıradaki gibi Şansal Dikmen de edebiyattan etkilenişini sadece zihnen değil pratikte de hayatına taşımıştır: İlkokul beşinci sınıftayken ilk olarak Reşat Nuri'nin *Çalikuşu* romanıyla tanışan Şansal, bu dönemde Michel Zevaco'nun *Pardayanlar*'ını da okumuş, bunun kendisine “müthiş dünyalar açtığını”¹⁸¹ ifade etmiştir. Ortaokula geçtikten sonra da Somerset Maugham'ı, John Steinbeck'i ve Dostoyevski'yi öğrenmiş; özellikle Dostoyevski'den sonra (anlaşılan bir kez daha) “zihninin ve hayal gücünün kapıları açılmıştır”.¹⁸² Kendisi için dönüm noktası olan ise Panait Istrati'nin *Arkadaş* romanıdır: “Bu kitabın bende uyandırdığı keyifle Panait Istrati'nin kitaplarının tiryakisi oldum. O kadar sevdim ki, yıllar sonra Romanya'ya gidince, Ibrail'deki evini bulmaya çalıştım Istrati'nin”.¹⁸³ *Pardayanlar* serisini hatırlayan bir diğer kişi de Gün Zileli'dir, “bir yaz yemeyip içmeyip koskoca on cildi devirmiş, bu seri hayatının sonraki safhasını derinden etkilemiştir”: Özellikle asi ruhlu şövalye Pardayyan'ın, Fransız kralının en yakın arkadaşı olduğu halde her türlü mevki ve makamı tereddütsüz reddedişini, yoksul bir hayat sürmeyi tercih edişini aklından çıkaramamıştır.¹⁸⁴ İlk başta “okudukça hayallerinin ve geleceğinin değiştiğinin farkında olmayan” Şenol Morgül ise “aklımızı çelen kitaplar” diye tanımladığı ve lise çağındayken okuduğu bazı romanların, üstünde bıraktığı etkiyi uzun uzun anlatmıştır:

Tolstoy'un *Savaş ve Barış*, Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* romanları savaşın nasıl bir vahşet olduğunu öğrendiğimiz ilk kitaplardı. Victor Hugo'nun *Sefiller*'inde zenginin karşısında yoksulun, ezenin karşısında ezilenin, güçlünün karşısında güçsüzün tarafındaydım. Lev Tolstoy'un *Anna Karenina*'sı evlilik ve aşka ilişkin bildiğimiz yerleşik her şeyi alt üst etmişti. Tutkularının peşine düşen Anna, yasak aşkın tadını bulaştırmıştı bize. Kendimi Anna'nın tutkularına kaptırıp ergenlik hayallerimde onunla çılginca seviştiğimi hatırlıyorum. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'ini okurken baba Karamazov'a yüksek sesle bağırıp hakaretler yağdırırken bulmuştum kendimi. Bazen de Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sındaki Raskolnikov'la tartışıyordum. Adını en çok kullandığımız roman kahramanı ise İvan Gonçarov'un *Oblomov*'uydu. Tembellik, gevezelik, üşenmek demektir Oblomovluk. Mektuplarına bir türlü cevap yazamayışına çok gülmüştüm.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Göçmen, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁸¹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁸² Dikmen, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸³ Dikmen, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸⁴ Gün Zileli, *Yarıлма (1954-1972)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 61.

¹⁸⁵ Şenol Morgül, *Hep O Şarkılar Geliyor Aklıma*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2025, s. 97-98.

Bu örneklerdeki kadar detaylandırılmayan fakat bahsedilen kırılmanın izlerini içeren başka anlatılar da mevcuttur. Örneğin Mustafa Yaşar “kitapların insanın iç dünyasını değiştiren, dönüştüren o büyülü dünyasıyla” tanıştığı sıralarda “*İnce Memed*’i” okumuş ve unutamamış, romandan çok etkilenmiştir.¹⁸⁶ Süleyman Talay, “eline nereden geçtiğini bilmediği” Fakir Baykurt’un *Tırpan* romanını hiç ara vermeden okumuş, bunu başka kitaplar takip etmiş ve o günleri “okumanın güzelliğini keşfediyordum”¹⁸⁷ diyerek hatırlamıştır. “Goethe’yi, Dostoyevski’yi falan okuya okuya kafası çok karışan” Oğuzhan Müftüoğlu, “okuduğu kitaplarda, Dostoyevski’nin, Tolstoy’un roman kahramanlarına söylediği fikirler arasında kendi geleceğini” aramaya başlamıştır.¹⁸⁸ *Suç ve Ceza*, *Yeraltından Notlar* ve *Ana* Erdoğan İren’de ise “çok hızlı bir bilinç yükselmesine” neden olmuştur.¹⁸⁹ Hatıratların büyük çoğunluğundaysa okunan edebi eserlerin veya yazarların yalnızca isimlerine değinilmiş; özellikle *İnce Memed*, *Yılanların Öcü*, *Teneke*, *72. Koğuş*, *47’liler*, *Yaralısın*, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor*, *Suç ve Ceza*, *Karamazov Kardeşler*, *Yeraltından Notlar*, *Budala*, *Kumarbaz*, *Savaş ve Barış*, *Sefiller*, *Demir Ökçe*, *Ana* gibi romanlar ve Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Yılmaz Güney, Nazım Hikmet, Firuzan, Erdal Öz, Dostoyevski, Tolstoy, Jack London, Gorki gibi yazarlar ön plana çıkmıştır.

Anı sahipleri sanatla ilişkisini yalnızca edebiyat üzerinden değil; sinema, tiyatro ve müzik üzerinden de kurmuşlardır. Fakat bu üçünün yarattığı etki kesinlikle edebiyatınki kadar “kırılma” denebilecek düzeyde yoğun değildir veya böyleyse de kişiler bunu hatıralarına yansıtmamışlardır. Bu faaliyetler daha çok arkadaşlarla birlikte yapılan aktiviteler olarak aktarılmış, özellikle siyasi pratiklerle yoğun olarak uğraşmaya başladıktan sonraki zamanlarda bunlara vakit ayıramadığı ifade edilmiştir. Okuma alışkanlığından ise - okunan kitapların bir süre sonra niteliği değişecek veya ayrılan zaman azalacak olsa da neredeyse hiçbir zaman vazgeçilmemiştir.

Konu kitaplar olduğunda yaşanan kırılma veya etkilenmelerden nasıl ki mutlaka bahsedilmişse, söz kültür-sanat faaliyetlerine geldiğinde de açığa çıkan eğilim “bunların önemli olduğu fakat vakitsizlik nedeniyle yeterince önemsenmediği” olmuştur. Örneğin

¹⁸⁶ Mustafa Yaşar, *Nefer: Bir Devrimcinin Anıları*, İstanbul: Sarmal Kitabevi, 2022, s. 29-30.

¹⁸⁷ Talay, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁸⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁸⁹ İren, *a.g.e.*, s. 57.

“herkes gibi geçmişte sinemaya gittiğini” belirten Ali Demir; önceleri Amerikan kovboy sonraları ise Yılmaz Güney filmlerini izlemiş, Ankara Sanat Tiyatrosu’nu ve Halk Oyuncuları’nı mutlulukla ve heyecanla takip etmiş olmasına karşın 12 Mart’tan sonra bunları bırakmış ve nedenini şöyle açıklamıştır: “Bir şeyi seversin, istersin ama gidemezsin. (...) Bir süre sonra insanı sınırlayan, insanın günlük hareketlerini, yapmak istediklerini sınırlayan faşistler, onlarla mücadele oldu... Kendini sorumlu hissediyorsun bir şeye karşı, onlar bizi sınırladı ama okumayı her zaman sevdim”.¹⁹⁰ Sinemanın gençlik yıllarının önemli etkinliklerinden biri olduğunu ve hem sinemaya hem tiyatroya arkadaşlarıyla beraber çok gittiğini ifade eden Burhan Tanrıverdi de şunu eklemeyi geçememiştir: “Ben ve bütün arkadaşlarım enerjilerinin tamamını, neredeyse 24 saat politik faaliyetlere sarf ederdi. Dolayısıyla bizim çalışmalarımızdan arta kalan zamanlarımız çok kısıtlıydı gerçekten”.¹⁹¹ Samsun Halkevi sayesinde tiyatro, müzik ve sanat etkinlikleriyle tanışan Erdoğan İren ise lise boyunca erkek arkadaşlarıyla beraber (bunu bizzat belirtir, kız arkadaşları yoktur çünkü) Samsun’daki fuar alanında veya sinemada vakit geçirmiştir. Fakat “kendini politikanın içine attığında bu faaliyetlerinin hepsi sıfırlanmıştır”, beraber gidilen tiyatro, sinema güzeldir ama onun dışında “şu film güzelmiş gidelim gibi bir şey” onlar için lükstür.¹⁹² Bir yandan da İren bahsedilen “vakit kısıtlılığına” çok da ikna değil gibi görünmektedir ki “bunun kendimizi inandırdığımız bir gerekçesi vardı, ‘zamanımız yoktu öyle şeylere!’”¹⁹³ der. Bir başkası tam da bu kelimelerle anlatmıştır durumu, “sanatsal kültürel faaliyetlere ‘zamanımız yoktu’ diyebilirim” cümlesini kuran Arif Kurtuluş “o zamanlardan seyrettiği (herhangi) bir filmi” hatırlayamaz.¹⁹⁴ “Mücadelenin yoğunlaşmasıyla beraber sinema ve tiyatro gibi işler geri planda” kalmıştır.¹⁹⁵

1970’lerde siyasi hareketlilikler yükselene kadar AST “hepsinin gözdesi”yken özellikle 1975 sonrasında “eylem sıklığı ve geceleri tehlikenin daha fazla olduğu düşüncesiyle sinema ve tiyatro iyice unutulmuş, kültürel alanda epey geri düşmüştür”.¹⁹⁶ AST

¹⁹⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁹¹ Burhan Tanrıverdi, “Burhan Tanrıverdi”, *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*, s. 54.

¹⁹² İren, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁹³ İren, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁹⁴ Arif Kurtuluş, “Arif Kurtuluş”, *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*, s. 28.

¹⁹⁵ Karakuş, *a.g.e.*, s. 351.

¹⁹⁶ Ayçiçek, *a.g.e.*, s. 76.

“Ankara’da yaşayan bütün devrimcilerin mabedi gibi bir yer”¹⁹⁷ olma niteliğini yine bu dönemde yitirmiş; kültür-sanat etkinlikleri bazısınca çok sevilmesine rağmen “mecbur olmadıkça ortalıkta, kalabalık yerlerde görünmekten kaçınıldığı için Ankara’daki sinema ve tiyatro salonlarının yolu bile unutulmuştur”.¹⁹⁸ Oysa birkaç sene öncesine kadar durum böyle değildir. Mesela “Kızılay’a inilmişken sinemaya gitmeden”¹⁹⁹ geri dönülmezmiş. “O yılların Ankara’sında” Büyük Sinema’ya, Ulus’a, Akay’a, Aykut’a giden; Alain Delon-Jean Paul Belmondo ikilisinin oynadığı *Borsalino*’yu, Sidney Poitier filmlerini, *Geronimo*’yu ve *Zorba*’yı izleyen, bunlardan etkilenen Selim Açıan ve arkadaşları “bütün o harala-gürele içinde haftada en az bir kez sinemaya gitmeye de fırsat bulmuşlardır”.²⁰⁰ Aynı dönemde haftada bir mutlaka sinemaya gittiklerini ifade eden diğer kişi de Doğan Tarkan’dır, fakat “12 Mart gelmiştir ve bir daha sinemaya gitmemiştir, tüm 70’ler boyunca “*Konvoy*” isimli tek film izlemiştir.²⁰¹ Diğer yandan Tarkan’ın anlatısında dönemin sinemaya/tiyatroya gitme motivasyonlarına dair başka bir nokta daha açığa çıkar; kendisi “1960’larda sinemaya gidecek kız arkadaşlara sahiptir, 1970’lerde ise böyle bir durumu yoktur”.²⁰² Mustafa Kemal Kaçaroğlu da o dönemki sevgililerin “masum flört anlayışı içerisinde” pastanelerde veya sinemalarda buluştuğunu ifade etmiş²⁰³, mesela kendisi Antalya’da tiyatroya gitmezken, Ankara’da “kız arkadaşları olduğu ve ‘hadi tiyatroya gidelim’ dediği için” tiyatroya gitmiştir.²⁰⁴ Aynı noktayı sevgilisi Ayhan’la ilk tanışmalarını anlatırken “o zamanın en derin işleri sinemaya gitmekti”²⁰⁵ diyerek İlhami Aras da vurgulamıştır. Bu nokta ilişkilerin seviyesiyle ilgili o dönem için önemli bir gösterge olmalıydı ki mesela Asu Demir “biz Azmi’yle yeni yeni konuşmaya başlamış, bir kere sinemaya gitmiştik”²⁰⁶ cümlesiyle buna işaret etmiştir. Kenan Aygüler de Mardin’de lisedeyken Lale Sineması’na gittiklerini, dönemin en güzel filmlerinin Yılmaz

¹⁹⁷ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 311.

¹⁹⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁹⁹ Latife Türkyılmaz, “Latife Türkyılmaz”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 51.

²⁰⁰ Açıan, *a.g.e.*, s. 29-30.

²⁰¹ Tarkan, *a.g.e.*, s. 379.

²⁰² Tarkan, *a.g.e.*, s. 379

²⁰³ Mustafa Kemal Kaçaroğlu, “Mustafa Kemal Kaçaroğlu”, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II*, s. 34.

²⁰⁴ Kaçaroğlu, *a.g.e.*, s. 36.

²⁰⁵ Aras, *a.g.e.*, s. 75.

²⁰⁶ Asu Demir, “Asu Demir”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 97.

Güney'e ait olduğunu belirtmiştir; özellikle kız arkadaşlarla sinemaya gitmek önemli etkinliklerden biridir ama “devrimci olmadan öncedir bunlar”.²⁰⁷

Bunlarla birlikte kültür-sanat faaliyetlerine “yine de zaman ayırabilenler” de mevcuttur. Mesela 1974-77 aralığını kendisi için hem politik hem sosyal-kültürel yönden olgunlaştığı yıllar olarak hatırlayan Mehmet Kök, Ankara’da geçen bu dönemde gerçek anlamda tiyatro sanatçılarının oynadığı oyunlar izlemiş, AST’yi, Çağdaş Sahne’yi ve Devlet Tiyatroları’nı takip etmiş, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası’nın bir konserine yine burada katılmıştır. “Yani” der, “bu yoğun çatışma, kavga ortamı içerisinde kültürel etkinliklerimizi de sürdürebiliyorduk”.²⁰⁸ Doğan Fırtına da kendisiyle yapılan söyleşide “sinema, tiyatroya gidiyor muydunuz” sorusunu “gidiyorduk tabii, o zaman bugünkünden çok gidiyorduk” diyerek cevaplandırmıştır.²⁰⁹ Fakat bunlar gibi istisna aktarımlara başka anlatılarda rastlanmamıştır.

Müzik ise tüm bu sanat dalları içerisinde hatıralara en az yansıyan olmakla beraber yine de izi sürülebilendir. En çok dinledikleri müzikleri “bir tarafımız Beatles’tı, Joan Baez’dı; öbür tarafımız Aşık İhsani’ydi, Mahsuni’ydi, yani böyle bir kolaj vardı”²¹⁰ şeklinde tarifleyen Melih Pekdemir, 30 Şubat 1973’te günlüğüne “bazen anlatmaya üşeniyorum”²¹¹ diyerek Baez’in *Diamonds and Rust* şarkısının sözlerini yazmıştır. Çok sık değilse de dönemin konserlerine gittiklerini belirten Burhan Tanrıverdi; arkadaşlarıyla çoğu zaman evlerde yapılan çay partilerinde bir araya geldiklerini, bu partilerde ilk başta yerli ve yabancı pop müzikleri, sonralarda ise Bob Dylan’ı, Joan Baez’i dinlediklerini aktarmıştır.²¹² Zülfü Livaneli de dinlenenler arasındadır, Seyfi Öngider evlerde arkadaşlarıyla vakit geçirirlerken “gizli gizli dinlediklerini” hatırlamıştır, çünkü kasetleri serbest değildir o sıralarda.²¹³ Öne çıkan müzik türü genellikle türküdür, Mahsuni, İhsani ve Ruhi Su’yu dinlediklerini aktaran Şevket Karakuş bunu “solculuğa” dayandırır.²¹⁴ Şansal Dikmen ise o günleri kültür ve sanatta sol fikirlerin açığa çıkmaya başladığı

²⁰⁷ Kenan Aygüler, “Kenan Aygüler”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 5, s. 319.

²⁰⁸ Kök, *a.g.e.*, s. 226.

²⁰⁹ Fırtına, *a.g.e.*, s. 225.

²¹⁰ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 311.

²¹¹ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 52.

²¹² Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 38.

²¹³ Seyfi Öngider, “Seyfi Öngider”, *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 3, s. 256.

²¹⁴ Karakuş, *a.g.e.*, s. 344.

zamanlar olarak kaydetmiş, hatta biraz daha geriye giderek bunun 1960'lardan başladığını ifade etmiştir:

...biz çok daha rahattık 1960'larda, kimse kimseyi Ruhi Su'dan türkü dinledi diye yadırgamazdı. Hem komünist hem de bağlamasıyla çıkıyor ve türkü söylüyor Ruhi Su. Ayten Alpman gibi söylemiyor üstelik. Müzik, opera, şan derslerinden gelmiş, bilgisi yüksek. Mırıldandığımız, yüksek sesle söylemediğimiz türküler Ruhi Su açıkça söylüyordu. Sosyalistlerin ayakları yere basıyordu artık.²¹⁵

“O dönemde bizim için en önemli müzik adamı Ruhi Su'ydü” diyen Ziya Sümer de ondan çok etkilendiklerine ve ondan sonraki ikinci ismin Livaneli olduğuna anlatısında yer verdiği gibi Cem Karaca hayranı olduklarından, Ankara'da Ulus Sinemasında yapılan konserine zar zor girdiklerini hiç unutmadığından (kalabalık olduğu için) da bahsetmiştir.²¹⁶ Özellikle “1968-70'li dönemlerde halk ozanlarına popülist anlayıştan kaynaklanan aşırı bir düşkünlük” vardır, bunların da konserleri takip edilmiştir.²¹⁷

Kültür-sanat faaliyetleri bazı kişiler içinse bir (öz)eleştiri konusu olmuştur. Kendi dönemindeki “kültürel manzarayı”; “şarkı karşısında türkünün, gitar karşısında bağlamanın, dans karşısında halk oyunlarının vb. esas olduğu seçilmiş ve tercih edilmiş bir yoksunluk ve yoksulluk hali. Sinemada Yılmaz Güney; türkülerde Ruhi Su, şiirde Nazım Hikmet, Ahmed Arif olarak özetlenebilecek bir beğeni düzeyi” diyerek eleştiren Sezai Sarioğlu sanatı, dünyayı yorumlama ve değiştirme yönünü arka plana atıp ajitasyona bağlı, dolgu malzemesi ve artakalan olarak araçsallaştırdıklarını ifade etmiştir.²¹⁸ Aynı meseleden Doğan Tarkan da rahatsızdır; 60'ların ortalarına kadar hiç türkü veya Türk halk müziği dinlemeyen Tarkan 60'ların sonunda bunları dinlemeye başlamış ve neticede “hiçbir müziği dinlememeye karar vermiştir” çünkü hiç hoşlanmıyordur bu türden.²¹⁹ Bunu “kültürel ambargo” olarak nitelendiren Tarkan, “niye bizim sosyalistler ya da kendilerine sosyalist diyenler ille de halk müziği dinlemeye çalışıyor” sorusunu sormuş, bunun hiç de basit olmadığını hatta her şeylerini belirlediğini iddia etmiştir:

...1960'larda, biz toplumun daha fazla parçasıydık. Toplumun içinden çıkıyorduk, toplum o sırada bütün dünya çapında bir değişim yaşıyordu. Kadınlar biraz

²¹⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 87.

²¹⁶ Ziya Sümer, “Ziya Sümer”, *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*, s. 366.

²¹⁷ Sümer, *a.g.e.*, s. 366.

²¹⁸ Sezai Sarioğlu, “Sezai Sarioğlu”, *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*, s. 346.

²¹⁹ Tarkan, *a.g.e.*, s. 410.

daha ileri çıkıyordu, yeni müzikler çıkmıştı, Rock müziği vs. ve biz Türkiyeli devrimciler de ona biraz daha uygunduk. Ama ne vakit ki devrimci hareket 1960'larda yayıldı, dolayısıyla Anadolu'dan gelmiş olan birçok öğrenci devrimci hareketin içinde saf tutmaya ve belirlemeye başladı. Biz birdenbire Aşık Mahsuni ve Aşık bilmem kimi dinleyen, başka bir müziğe bakmayan, kısa saçla, kadife pantolonla gezinen, hafif pis olan ve bundan gurur duyan, dik yakalı kazak giyen bir insan cinsine dönüştük.²²⁰

Tarkan'ın bahsettiği “ambargo” durumu çok da abartılı görünmemektedir, çünkü örneğin Saim Koç o dönemde devrimci müzikler dinlemekle beraber dünyaca ünlü Rock gruplarını da dinlemesine rağmen bunun bilinmediğini, bunu paylaşmanın uygun olmayabileceğini düşünmüştür.²²¹ Bahsi geçen kısıtlı bakış açısı 1970'lerde sosyalistlerin kendi içinde de zaman zaman sorun oluşturmuştur. Bazı arkadaşlarının sanata ve müziğe karşı katı olduklarını, sadece savaş ve silahla ilgilendiklerini aktaran Aysun Utkular, buna itiraz ederek kültürle ilgili bir tartışma başlatmış, “kültür bizim özümüzde vardır” diyerek o dönemde bir yazı hazırlamış ve bunu tek tek okullara asmıştır.²²² Selda Bağcan, Cem Karaca gibi sanatçıların çağrıldığı, Kurtuluş örgütünün İstanbul'da 1977 gibi düzenlediği ilk etkinlik ise Kadir Akın tarafından büyük bir mahcubiyetle hatırlanmıştır: Parka şarkısını yeni çıkararak Karaca sahnedeyken dinleyiciler arasından “kahrolsun burjuva kültürü” şeklinde sloganlar yükselmiştir. O dönemde “Kurtuluşçuların ortalamasının bu kafada olmadığını” ifade eden Akın, daha sonrasında dergilerinde Marx'ın “insana ait olan hiçbir şey bize yabancı değildir” sözüyle bir yazı yayınlamış ve “burjuva diye dışlanan kültüre” farklı bir bakış açısı getirmeye çalıştıklarını belirtmiştir.²²³ Haşim Barış ise o dönemde kültür ve sanata dair takındıkları tutumu adeta topa tutmuştur. Marksizm üzerine çok ciddi okumalar yaptıklarına değinse de “keşke” der, “onun içerisine edebiyatı, sanatı, tarihi, felsefeyi de yeterli oranda koyabilseydik.”²²⁴ “Dar pratikçiliğe hapsolürken enerjilerini entelektüel derinleşmeye aktaramamışlardır”: Lisedeyken haftada bir gidilen sinema, üniversitedeyken ayda bir gidilmez hale gelmiş; yine lisedeyken tiyatrolar mutlaka takip edilirken, sonrasında tiyatroya gitmeyen insanlara dönüşmüşlerdir. “Halbuki tiyatro çok daha kapsamlı, insanı yenileyen, kendini aşmaya sebep olabilecek, insana güç veren, enerjisini ve direncini sağlamaştıran farklı bir sanattır”. Barış bu değerlendirmelerle de yetinmeyerek; tiyatroyla, edebiyatla, sinemayla,

²²⁰ Tarkan, *a.g.e.*, s. 411.

²²¹ Koç, *a.g.e.*, s. 199.

²²² Aysun Utkular, “Aysun Utkular”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 459.

²²³ Akın, *a.g.e.*, s. 237-238.

²²⁴ Barış, *a.g.e.*, s. 300.

felsefeyle bağlantı koptuğu takdirde “sağlıklı bir hedefe” varılamayacağını iddia etmiş²²⁵, yani aslında o dönemki en büyük eksiklerinden veya hatalarından birinin bu bağlantıyı koparmak olduğunu düşünmüştür.

Anlaşıldığı kadarıyla sanat dalları içerisinde özellikle edebiyat, ele alınan kişilerin zihin dünyasında oldukça önemli kırılmalara neden olmuştur. Sinema, tiyatro ve müzik gibi diğer dallar ise -biraz da gündelik hayata kitaplardan daha zor dahil edilesi olduklarından- önemleri bilinmekle beraber yaşamlarda yeterince yer bulmamıştır. Görsel ve işitsel sanat dalları 70’lerin solcularının kadrajına ancak “politikayla bir alakası varsa” girmiştir. Bu sadece sol yoruma sahip bir kültürle ilgilenilmesi anlamında değil, aynı zamanda 70’lerin özellikle ikinci yarısında yapılan örgütlenme faaliyetlerinde sinema, tiyatro ve müziğin fazlaca kullanılmasındandır. Fakat bu bölümün konusu “kişilerin kültür ve sanatla bağı” olduğundan, sosyalistlerin “kültür ve sanat yoluyla halka ulaşmaya çalıştığı pratiklere” daha sonraki bölümlerde değinilecektir. Her ne kadar bahsi geçen sanat dalları bu tezin öznelininin günlük yaşamında özel vakit ayırdıkları kişisel bir uğraşı olmasa da kendileri de “sanatın ve kültürün insan üzerindeki etkisinin” farkında olmalıydılar ki bunlar aracılığıyla kitlelere ulaşılabileceğini düşünmüşlerdir.

2.4. EĞİTİM: “PARASIZ-YATILI, BEŞ YILDIZLI OTEL GİBİ”

Tezde ele alınan kişilerin bahsedilen tüm zihni kırılmaları neredeyse istisnasız olarak eğitim-öğretim vesilesiyle gerçekleşmiştir. Dini inançtan uzaklaştıran fikirlerle okullarda karşılaşmış, taşradan çoğu zaman bir okula kayıt yaptırmak veya kazanılan okula gidilmek suretiyle çıkmış, yine başta edebiyat olmak üzere kültür ve sanatla da dersler veya okul ortamı sayesinde tanışılmıştır. Daha sonra ele alınacak bir diğer kırılma olan sol fikirleri benimseyişler de -bazısının bunlarla ilk karşılaştığı yer okul olmasa da- özellikle lise, yüksek okul, enstitü ve üniversitelerde pekişmiş, kişiler ilk kez buralarda sol pratiklerin ve örgütlenmelerin içinde yer almıştır. Dolayısıyla eğitim, tüm kırılmaların ortak keseni olarak kişilerin kendilerini gerçekleştirdikleri bir zemin haline gelmiştir. Fakat sadece bir zemin olmakla kalmamış aynı zamanda önceki kuşaklara göre nitelik sıçramasına da sebep olmuştur. Ailelerin eğitim seviyesi göz önüne alındığında çoğu zaman ebeveynlerden yalnızca birinin en fazla okuryazarlığa, bir kısmının ise yine en

²²⁵ Barış, *a.g.e.*, s. 301.

fazla ortaokul veya çok nadiren lise kademesine ulaştığı gerçeği ortadadır. Bu tezin kişilerinin ezici çoğunluğu ise en az ortaöğretim veya yükseköğretim eğitimi almıştır. Kuşaklar arasındaki bu fark dönemlerdeki çağ nüfusuna göre okullaşma oranları incelendiğinde de açığa çıkmaktadır. Verilere göre 1935-1936 eğitim-öğretim döneminden 1972-1973'e okullaşma oranları;

- İlkokul kademesinde %28,60'tan %90'a,
- Ortaokul kademesinde %7,20'den %38'e,
- Ortaöğretim kademesinde %3,10'dan %17,70'e
- Yükseköğretim kademesinde ise %0,70'ten %6,30'a yükselmiştir.²²⁶

Bu veriler kişilerin sadece kendi ailelerine göre değil dönemin Türkiye ortalamasına göre de nitelik farkını ortaya koymaktadır. Çünkü ele alınan kişiler o dönem için kendi yaşlıları içerisinde ya %17,70'lik ya da %6,30'luk bir dilime dahildir. Hatta bunların çoğunun 1950'lerde doğduklarını ve 1960'ların ikinci yarısında ortaöğretime başladıklarını göz önünde bulundurursak karşımıza bir dilim daha çıkar ki o da %11'dir.²²⁷ Sonuç olarak aslında oranlar çok düşüktür, bu senelerde ortaokuldan sonra eğitime devam edebilmek bir meseledir. Dolayısıyla kişilerin hayatında bahsi geçen kademelere ulaşabilmenin sadece kendisi bile başlı başına bir kırılmadır. Hem bu kırılmaya hem de dönemin eğitim-öğretim hayatına dair izlere anlatılarda fazlaca rastlanmıştır.

O dönemlerin eğitim sisteminde ortaokul ve ortaöğretimde parasız yatılı okullar oldukça önemli bir yere sahip gibi görünmektedir çünkü hatıralarda bunların üstünde epeyce durulmuş veya bunlar belirtilmeden geçilememiştir. Parasız yatılının önemli yanlarından biri özellikle ekonomik koşulları kötü olan öğrencilere eğitime devam etme imkânı sunmasıdır. Mustafa Orhan, “devlet çok başarılı öğrencileri parasız yatılı olarak okutuyordu” diyerek buna vurgu yapmış, ailesinin gelir seviyesi nedeniyle liseyi okuyamayabileceğini fakat ortaokuldan sonra bu uygulama sayesinde okuyabildiğini belirtmiştir.²²⁸ Haşim Barış'ın anlatısında da vardır bu detay, ortaokulu ve liseyi parasız

²²⁶ Geçmişten Günümüze Sayılarla Eğitim (1923-2023), T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, <https://yuzuncuyilgalerisi.eba.gov.tr/galeriler/gecmisten-gunumuze-sayilarla-egitim-1923-2023-50> Erişim Tarihi: 08.11.2025.

²²⁷ 1965-1966 eğitim-öğretim yılında ortaöğretimde okullaşma oranı %11'dir. (bkz: <https://yuzuncuyilgalerisi.eba.gov.tr/galeriler/gecmisten-gunumuze-sayilarla-egitim-1923-2023-50>)

²²⁸ Mustafa Orhan, “Mustafa Orhan”, *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 7, s. 146.

yatılı olarak Kastamonu’da okuyan Barış “o günün şartlarında parasız yatılı olmasaydı okuyamayacağını” ifade etmiş; ilkokuldan sonra sınavlara girebilmek için on bir yaşında bir çocuk olarak annesiyle birlikte komşu köye ırgatlık yapmaya gittiklerini, böylece sekiz lira kazandıklarını ve o paranın dört lirasıyla sınavdan bir gün önce “kırık dökük bir kamyonla” Çorum’a geçtiğini hatırlamıştır.²²⁹ Kimsenin okuma yazma bilmediği bir ailede büyüyen (kendinden büyük dört kardeşi de dahil) Ali Başpınar da “ortaokuldan sonra yatılı okumak zorundadır”, önce Ankara Yapı Sanat Okulu’na (günümüzün meslek lisesi) ardından Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu’na girmiştir; “kendisi öğretmenliği seçmemiştir ama hayat böyledir, başka gidecek yeri yoktur, burası ise hem bursludur hem de okuma koşulları uygundur, yoksa Yıldız’ı (o zamanlar İstanbul Teknik Okulu) da kazanmıştır ama oranın sınavlarına girmemiştir”.²³⁰ Parasız yatılılar olmasa okuyamayacak bir diğer kişi de Celal Polat’tır. On beş-on altı yaşlarındaki Celal amcasından aldığı yol parasıyla öğretmen okulunun sınavlarına girebilmek için Çanakkale’ye gitmiş ve sınavı kazanmış, “böylece İnegöl’de süren sefalet hayatı sona” ermiştir: “Okul yatılı olduğu için yemekti, yatmaktı, ısınmaktı, giyinmekti vs. bütün problemleri parasız yatılı okul çözüyordu. Bildiğin beş yıldızlı otel gibi geldi bana”.²³¹ Van Alpaslan İlköğretmen Okulu’nu kazanan Kamer Konca da benzer noktaya değinir: “Yoksulluk nedeniyle, ancak istisna kişiler okuyabilirdi. Tek çare yatılı okul sınavlarını kazanarak yatılı okumak ve kısa yoldan öğretmen olmaktı”.²³² O zamanlar yaşadıkları Muş’un Varto ilçesine bağlı Dağcılar Köyü’nde zaten oldukça yoksulluk çektikleri gibi bir de Varto depreminden (1966) etkilenen ahali, parasız yatılı okullara daha da umut bağlamış, örneğin Konca’nın muhtar olan babası “önümüz kış, ev yok, bark yok, hiç olmazsa çocuklar gitsin, devlet bakar eder, kurtulsun”²³³ diyerek köyün tüm çocuklarını okullara göndermeye çalışmıştır. Parasız yatılıların varlığı sadece taşradakiler için değil büyük şehirlerde olup da şehrin uzak noktalarında yaşayanlar veya dar gelirliler için de eğitime ulaşabilmeyi sağlamıştır. Örneğin İstanbul’un o zamanki Sağmalcılar Köyü’nde (bugünkü Bayrampaşa ilçesi) ilkokul bile ilk kez 1956’da açılmış, Sedat Kesim ilkokula burada başlamıştır. 1960’a kadar evde elektrik bile yoktur, gaz lambasında ders

²²⁹ Barış, *a.g.e.*, s. 289.

²³⁰ Ali Başpınar, “Ali Başpınar”, *Tarihle Söyleşiler 1*, s. 124.

²³¹ Polat, *a.g.e.*, s. 118.

²³² Kamer Konca, “Kamer Konca”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 204.

²³³ Konca, *a.g.e.*, s. 207.

çalışılıyordur. Sedat da ilkokulu bitirdikten sonra ancak parasız yatılı imkânı çıkarsa okuyabilecektir. Annesinin çabalarıyla bir akrabaya ulaşılır ve öğrenilir ki ortaokul ve lisenin birleştirildiği, öğrenim süresi beş yıl olan Zincirlikuyu Yapı Enstitüsü (bugünün Zincirlikuyu İSOV Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi) yatılı öğrenci alacaktır. Sedat da bu okulun sınavlarına girerek İstanbul'dan alınan dört öğrenciden biri olur.²³⁴ Halil İbrahim Arı ise Antalya'nın o zamanki Bahtlı Köyü'nde (günümüzde Konyaaltı'na bağlı bir mahalle) ilkokulu tamamlamıştır.²³⁵ Fakat yaşadıkları yer merkeze on kilometre uzaklıkta olmasına rağmen henüz doğru dürüst bir yol bile yoktur, dolayısıyla ilkokuldan başka okul da. Halil eğitime devam edebilmek için Antalya'ya gitmiş, ortaokulu ve liseyi orada okumuştur: “Lisede Vakıflar Yurdunda kaldım, ortaokul ve lise yaşamımı orada sürdürdüm yoksa okuyamazdım”.²³⁶ Evet “parasız yatılı statüsündeki” okullarda okumamıştır, ama buraya yine o dönemin tanıklarından birinin aktarımıyla parantez açmakta fayda var: “O zamanlar bir çeşit ‘parasız yatılı’ işlevi gören ‘Vakıf Yurtları’ vardı”.²³⁷ Nitekim bunu not düşen Sedat Göçmen de “Kırklareli’nde başarılı, yoksul öğrencilere kapılarını açan bir Vakıf Yurdu’nu” sınava girerek kazanmış, ancak böyle liseye devam edebilmiştir.

Hatırat sahipleri eğitim kademesi veya ekonomik durum fark etmeksizin yatılı okullara dair olumlu/olumsuz gözlemlerine ve yatılı okumanın çoğu zaman kendilerine neleri kazandırdığına anlatılarında yer vermişlerdir. Mesela ailesinden habersiz şekilde sınavlara giren ve Kandilli Kız Lisesi’ni kazanan Ayşe Gülay Özdemir, “evdekilerin pek sıcak bakmamasına rağmen üç günlük gözyaşları eşliğindeki direnişi” sonucunda nihayet okula başlar ve gözlemlerini şu şekilde aktarır:

Yatılı okulun öğrenci kitlesi üç gruptan oluşurdu. O zamanki deyimlerle söyleyeyim: Bir leyli meccaniler vardı yani parasız yatılılar. Diğer grup nehariler yani gündüzlü öğrenciler. Bir de paralı yatılı öğrenciler vardı. Bu üç grup kendi aralarında kurdukları ilişkilerle sosyal anlamda farklı kategoriler oluştururdu, bu kendiliğinden gelişen bir durumdu. Genellikle parasız yatılılarla gündüzlülerin dostlukları olurdu. Paralı yatılılarla da dostluklar kurulurdu ama herkes biraz daha kendi grubuna yakın dururdu. Gündüzlüler örneğin bize gazete getirirlerdi, onların sayesinde gazete okurduk.

²³⁴ Sedat Kesim, “Sedat Kesim”, *Tarihle Söyleşiler 2*, s. 215.

²³⁵ Halil İbrahim Arı, “Halil İbrahim Arı”, *Tarihle Söyleşiler 2*, s. 13.

²³⁶ Arı, *a.g.e.*, s. 14.

²³⁷ Göçmen, *a.g.e.*, s. 22.

Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri gelirdi daha çok, sosyal çalkantıları oralardan okurduk.²³⁸

Sadece bunlarla da kalmamış; parasız yatılıların çoğunun taşradan geldikleri için hafta sonlarını da okulda geçirdiklerini, bu yönünden dolayı yatılı okumanın kendilerine hapis hayatı gibi geldiğini, dönem boyunca ilişkilerinin sadece sınıf arkadaşlarıyla ve öğretmenleriyle kurulduğunu da ifade etmiştir. Ayrıca okulları o dönemde oldukça sıkı, disiplinli ve despotiktir, bir çeşit mürebbiye mektebi gibidir.²³⁹ Özdemir'i "mürebbiye mektebi" benzetmesine vardırıan nokta, Ziya Gül'ün hatıratında ise çok daha eski dönemlerin eğitim sistemine atıf yapılmasıyla açığa çıkmıştır. Ladik İlköğretmen Okulu'nda okuyan Gül'e göre "O yıllarda Yatılı Öğretmen Okulları, Köy Enstitülerinin var olan canlı sosyal yaşamı yerine orta çağ manastırları gibi dış dünyaya kapalı, sosyal hayatta olup bitenden habersiz eğitim öğretim kurumlarına" dönüşmüştür, çünkü köy enstitüsü dönemindeki karma eğitime son verilmiştir, kız ve erkek öğrenciler ayrıldığından "okulda hiç kız öğrenci yoktur".²⁴⁰ Üstelik gazete de gelmeyen bu okulda öğrencilerin tek teması öğretmenlerledir. Hem az önce bahsi geçen üç farklı öğrenci kitlesi hem de karma eğitim konusu Asiye Belovacıklı'nın da anılarına yansımıştır. Parasız yatılı olarak okuduğu Çamlıca Kız Lisesi'nde o zamanlar sadece kız öğrenciler vardır, sonradan karma olmuştur. Ayrıca "parasız yatılı, paralı yatılı ve gündüzlü öğrenciler arasında sınıfsal bir ayrım" da göze çarpıyordu. Belovacıklı da anlatısında bir baskı ortamından bahsetmiş, aynı zamanda okulun kötü altyapı koşullarına da değinmiştir: "Öğretmenlerimiz çok tipik, evlenmemiş, yaşlı kadınlardı. Akademik olarak çok iyi öğretmenlerdi ama çok problemlilerdi. Öğrenci psikolojisinden anlamıyorlardı. Disiplin dışında, öğrenci-öğretmen diyalogu yoktu. Okuldaki sorunlar saymakla bitmezdi; yatakhane sular akıyor, banyo yapmamız hep sorun oluyordu. Bina, tarihi bir köşktü ve hiç ısınmıyordu. Yemekler pişmeden geliyordu".²⁴¹ Sadece ortaöğretim değil yükseköğretim yurtlarının da olumsuz koşullarını hatırlayanlar vardır. Örneğin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine giren ve okulun yurdunda kalmaya başlayan Oğuzhan Müftüoğlu burayı "asker koğuşuna" benzetmiş, yatakhanelerin 60-70 kişiden oluştuğunu, dolapların sınırlı olduğunu, koridorların sonundaki tuvaletleri herkesin ortak

²³⁸ Özdemir, *a.g.e.*, s. 91.

²³⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 92.

²⁴⁰ Ziya Gül, *Giresun Yol Hikâyeleri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019, s. 21.

²⁴¹ Asiye Belovacıklı, "Asiye Belovacıklı", *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 428.

kullandığını aktarmıştır.²⁴² Kendisi daha sonra odaları dört kişiden oluşan, kütüphanesi ve yemekhanesi bulunan, temiz ve yeni bir yurt olan Site Yurdu'na geçmiştir. ODTÜ Maden Mühendisliğine 1972'de giren Ahmet İrfan Türkkolu ise “toplama kampına” benzettiği üniversite yurdunu şöyle hatırlamıştır:

Bize hemen yatak verdiler yurttta. Yurda yerleştik ama ilginç bir yurtttu. Öğrenci yurdundan çok bir toplama kampı havası vardı kesinlikle. Müdürün astığı astık, kestiği kestik; jandarma var, askerler geziyor... Yurtlarda çay, kahve yapmak yasak; kâğıt oynamak yasak, müzik dinlemek yasak... Yani bolca yasağın geçerli olduğu bir yurtttu.²⁴³

Fakat öğrencilerin yurtlardaki yasakları bir şekilde delmek için çeşitli pratikler geliştirdiği de anlaşılmaktadır. Mesela Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde okurken Vezneciler Yurdu'na geçen Şengül Kılıç bu pratiklerden birine anlatısında yer verir: Yurttta elektrik ocağı ve tüp yasaktır ama dolapları kağıtla kaplayıp kâğıdın altından kablo geçirerek dolabın en alt rafında ocak kullanmışlar, böylece odada yemek ve çay yapabilmışlerdir. “İdareciler yemek kokusunu alıp da ocağı bulamayınca” çıldırıyorlardır.²⁴⁴ Bunlar kadar yaratıcı olmasalar da liseliler de zaman zaman yasaklara uymazlar; o sıralar birinci sınıfa giden Melih Pekdemir'e göre “Hababam Sınıfı romanından farkı yoktur hayatlarının, sanki biraz da o romanı taklit ediyorlar gibidir”, “dolmuş” adını verdikleri tuvalette sigara içiyorlar, bir kişi de erketede kalıyordur.²⁴⁵

İncelenen hatıralara göre aile evinden kopulan ve ayrı bir yaşama adım atılan ilk dönemeç olarak “yatılı okul hayatı”, tüm olumsuzluklarıyla birlikte aynı zamanda kişileri geliştiren bir deneyim dönemidir. Seyfi Öngider Darüşşafaka'da eğitim aldığı 1965-1973 yıllarını “bir sürü zorluk, sıkıntı da vardı ama bugün geri dönüp baktığımda, hayatımın en önemli ve aynı zamanda en keyifli sekiz yılı olduğunu görüyorum” diyerek hatırlamıştır. “Yatılı okul hayatı çok farklıdır” der, insanı daha hızlı olgunlaştırırken ayakta kalmayı da öğretir; bir problemin olduğunda başvuracağıın anan, baban, büyüğün olmadığından kendi başınasıdır, dolayısıyla sorunları kendi kendine çözmek belli şeyler kazandırır, sırtını dayayabileceğın dostlar edinarsın.²⁴⁶ Bir başkası da Malatya'daki Turan Emeksiz Lisesinde geçirdiği zamanları benzer şekilde aktarmıştır. Bu okula 15-16 yaşlarındayken

²⁴² Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

²⁴³ Ahmet İrfan Türkkolu, “Ahmet İrfan Türkkolu”, *Tarihle Söyleşiler* 3, s. 19-20.

²⁴⁴ Kılıç, Şengül, *a.g.e.*, s. 366.

²⁴⁵ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 29.

²⁴⁶ Öngider, *a.g.e.*, s. 251.

başlayan Halil Yasin Ketenoglu “aileden kopmakla birçok deneyimi, kazanımları ilk başta o yatılı hayatta” edinmiştir, kendi ayaklarının üstünde durmayı ve yurttaki belli saatlerde yatma-kalkma, ders çalışma gibi uygulamalardan dolayı disiplinli yaşamayı burada öğrenmiştir.²⁴⁷ “Hayatının en güzel döneminin” Erzurum Kız Lisesinde geçirdiği seneler olduğunu ifade eden Tazegül Türkmen Kamiloğlu da yatılılığın sağladıklarına vurgu yapmıştır: Okula yerleştirmek için köyden birlikte geldiği babası geri döndükten sonra “yalnız ve kimsesiz” hisseden Tazegül çok ağlamış, ayrıca daha ilk günlerde öğretmeni tarafından azarlanıp dövülmüştür. Fakat “o okullar olmasaydı okuyabilme olanağı bulamayacaklarının” farkında olarak; bu dönemde zor günlerinde veya hastalandığında başucundan ayrılmayan çok kıymetli dostluklar kurduğunu, geceleri arkadaşlarıyla ders çalışarak ve sohbet ederek vakit geçirdiğini, dayanışmayı, sevgiyi ve dertleşmeyi beraber öğrendiklerini hatırlamıştır.²⁴⁸ Kamiloğlu’nunkini andıran bir yalnızlığı Ali Türker Ertuncay da çekmiş, zaten “günlük hayatla ve ailesinden ayrı kalmakla başa çıkmak; derslerinin üstesinden gelmek zorunda olduğu” bir “yüke” sahipken, bir de gündüzlü öğrencilerin akşam evlerine gitmesiyle birçok günde hüzünlenmiş, gözyaşı dökmüştür.²⁴⁹ Fakat “geri dönüp baktığında yatılılık yıllarının kendisini hayata hazırlayan çok önemli bir dönem olduğunu, hayatını tek başına idame ettirecek güce bu yıllarda ulaştığını”²⁵⁰ ifade etmiştir. Hem zorlu hem de olumlu deneyimlerin yer aldığı bir diğer anlatı da Edirne’de öğretmen okulunda okuduğu dört yıl boyunca Güldiken Kız Öğrenci Yurdu’nda kalan Nilüfer Ataman’a aittir: Aynı zamanda tarih öğretmeni olan yurt müdürü Meliha Hanım; yurttaki, okulda ve sokakta daima öğrencilerin peşindedir, özellikle yurdun giriş kapısında “yoldan geçen delikanlıları hortum parçasıyla” kovalayan biridir. Eğitim niteliklidir fakat öğretmenler tarafından not silah olarak kullanılıyordur, şiddet de vardır. Her şeye rağmen bu yıllar güzel yaşanmıştır. Yurttaki etütler müzikle son buluyordur mesela. Ayrıca Meliha Hanım ne kadar sert olsa da hafta sonları öğrencileri ikili sıraya sokup sinemaya ve konsere götürür. Nilüfer Edirne’deki ilk konserine bu sayede gitmiş, Cem Karaca ve Parla Şenol’u dinlediği geceyi

²⁴⁷ Ketenoglu, *a.g.e.*, s. 116.

²⁴⁸ Tazegül Türkmen Kamiloğlu, “Tazegül Türkmen Kamiloğlu”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 609.

²⁴⁹ Ali Türker Ertuncay, *Görülemediği: Bir TKP/ML Sanığının Günlükleri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 25.

²⁵⁰ Ertuncay, *a.g.e.*, s. 27.

hiç unutamamıştır.²⁵¹ Yurtlardaki yaşam öğrencilerin o zamana kadarki gündelik alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Trabzon’da eğitim enstitüsünde okuyan Emel Yelkenci Saral yatılı okula başlayana kadar “başkasının giysisini giymekten ve kendi giysisinin giyilmesinden” nefret eden biridir, hatta bir süre “eşyaları ortak kullanma konusunda” uyum sorunu yaşamıştır. Sonralarda ise yurttan yıkayıp astığı kıyafetlerinin başkası tarafından giyilmesi bir dert olmaktan çıkmıştır. Artık Emel de başkalarınınkini rahatlıkla giyiyordur hatta günün birinde arkadaşının çorabını giydiği için tepkiyle karşılaşmıştır.²⁵²

Anlatılarda sadece okullara giriş ve yurt maceraları değil okul dönemindeki diğer deneyimler de yer almıştır. Ele aldığımız hatıratların hepsinde, yazarların tümü dönemin sosyalistleri olduğundan, büyük çoğunlukla okullardaki sol fikirlerden ve pratiklerden, öğrenci topluluklarından ve derneklerinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla “1970’lerde kendine solcu diyen bir öğrenci okuldaki gündelik hayatında acaba ne yapıyordu” diye bir soru sorduğumuzda karşımıza neredeyse “solculuktan başka hiçbir şey” cevabı çıkar gibidir. Aslında bu cevap -sorudan öğrenci ve okul kısımlarını çıkarırsak- 70’lerde öğrenci olmadıkları dönemler için de geçerlidir fakat bu bölümün konusu gereği faydalı olan, eğitim-öğretim hayatındaki deneyimlere odaklanmaktadır.

Karadeniz Teknik Üniversitesi’nin Fizik Mühendisliği Bölümü’ne 1973’te giren Mustafa Karabay, sorular çalındığı için girdiği sınavın tekrarlandığı ve o yıl puanların çok yüksek olduğu bilgisini vermiştir; aldığı puanla bir önceki sene Boğaziçi’ne veya tıp fakültelerine girebiliyorken o sene KTÜ’ye girebilmiştir. Üniversiteye yerleşince burs başvurusu yapmıştır, bursun miktarı çok yüksektir ki ailesinden para almasına gerek kalmamış, lokantalarda bile yemek yiyebilir hale gelmiştir.²⁵³ Bu genel bilgileri aktaran Karabay hemen sonrasında solculuğa ilişkin deneyimlerini anlatır: Solla tanışması üniversitedeki solcu arkadaşlar vesilesiyle olmuş, sosyalist yayınları okumaya başlamıştır. İkinci sınıftayken ise olaylar patlamış, “devrimciler ve faşistler” arasında kavga gürültü kopmuş, bundan itibaren de üniversitenin atmosferi siyasallaşmıştır. Arkadaşlarıyla okulda ve yurttan yaptıkları faaliyetler “o zamanın klasikleri” olan *Felsefenin Temel*

²⁵¹ Nilüfer Ataman, “Nilüfer Ataman”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 439-440.

²⁵² Emel Yelkenci Saral, “Emel Yelkenci Saral”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 78.

²⁵³ Mustafa Karabay, “Mustafa Karabay”, *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*, s. 118.

İlkeleri, Ekonomi Politik, Bolşevik Parti Tarihi, Emperyalizm, Ulusal Sorun, Devlet ve Devrim gibi teorik kitapların okunup beraber tartışılmasıdır.²⁵⁴ Aynı dönemde veya bir dönem sonrasında KTÜ'ye “sosyalizmden yoğun bir şekilde etkilenmiş olarak” başlayan Mustafa Orhan ise kendi pratiklerine olduğu kadar dönemin eğitim sistemine ve üniversitelerin/yurtların politik havasına da değinmiştir: O yıllarda üniversitelere girmek için puan sistemi uygulanıyordu (burada büyük ihtimalle 1974'te başlatılan merkezi sınav sisteminden bahsediyor). Ankara, İzmir ve İstanbul'daki üniversiteler dışında Trabzon'da KTÜ, Erzurum'da Atatürk Üniversitesi vardır. Orhan'ın bundan bahsetme sebebi elbette siyasetle ilgilidir, çünkü “ülkü ocaklarından olan kişiler büyük şehirlerdeki üniversitelerde kendilerine yer bulamayınca Trabzon veya Erzurum'dakine giriyorlardır, dolayısıyla bu ikisinde belli bir güce sahiplerdir”.²⁵⁵ KTÜ yurtları da siyasetten bağlantısız anlatılamaz Orhan tarafından, “o zamanlar üniversiteye bağlı; sol görüşlülerin, sağ görüşlülerin bir de karmaların kaldığı üç öğrenci yurdu” mevcuttur. “Karma” tanımı ilginçtir burada, yurdun “bir kısmında kızlar bir kısmında hem sağcılar hem solcular” kalıyordu. Kızlar sağcılığa veya solculuğa yakıştırılmamıştır anlaşılabilir veya kızların siyasetle alakası yoktur. “Yurtlar bu şekilde ayrılmıştır” ama Orhan'ın ilk gittiği dönemde değil, sonradan oluşmuştur.²⁵⁶

Gökçeada İlköğretmen Okulu'ndan sol görüşlerle tanışmış olarak mezun olan Mehmet Kök de atandığı Konya Hamzalar Köyü'nde iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra “siyasal etkinliklerin içinde olma isteği ile” üniversite sınavlarına girmiş ve 1974'te Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Matematik Bölümü'ne başlamıştır.²⁵⁷ Enstitü bu eğitim-öğretim döneminin sonunda “dört yıl olmuş, akademi statüsüne” kavuşmuştur. “1974-75 öğretim yılını daha sonraki yıllarla kıyasladığımda sosyal olarak çok zengin olduğumuzu görüyorum” diyen Kök'ün, hemen ardından sosyal faaliyetlerden (tiyatro, sinema, eğlence) bahsedeceği sanılsa veya beklense de bir sonraki cümlesi şu olur: “Okulda pek çok insanla iletişimimiz vardı, her siyasetten insanla iletişimimiz çok iyiydi, ciddi bir iletişim çeşitliliği içerisindeydik”. Devamında okuldaki akademik sorunların çözümü için bir mücadele verdiklerini, okulun sağcılarla giderek artan bir kavga ortamına

²⁵⁴ Karabay, *a.g.e.*, s. 119.

²⁵⁵ Orhan, *a.g.e.*, s. 146.

²⁵⁶ Orhan, *a.g.e.*, s. 147.

²⁵⁷ Kök, *a.g.e.*, s. 219.

dönüştüğünü ve kendilerinin GAZİ-DER adlı bir örgütlülük içinde olduklarını aktarmıştır.²⁵⁸ Kök'ten bir dönem önce aynı okulun İngilizce Bölümü'ne giren Beyhan Güngör Şıracı da biraz sınav sisteminden bahsedip yurda ve okula dair ilk hatırladıklarını solculukla ilişkilendirir: Sınava girdiği yıl ODTÜ ile eğitim enstitülerinin sınavı ayrıdır, bir de merkezi yerleştirme sınavı vardır. Beyhan son ikisine girmiştir, ODTÜ'nün önemini farkında değildir.²⁵⁹ Hayatını değiştiren gelişme ise okulun ikinci döneminde Hukuk Fakültesi'nin arkasındaki Cebeci Kız Yurdu'nda kalmaya başlamasıdır. Kız ve erkek yurdu bitişiktir burada, aynı kantin ve yemekhane kullanılmaktadır, “pek çok kesim ve birçok farklı okuldan insanın bir arada bulunduğu bu yurttta seksen sekiz kişilik bir koğuştta” kalıyordu. Şıracı hayatını değiştiren gelişmeyi “Gerçekten her anlamda çok renkli bir hayat gelişmeye başlıyor. İlişki çemberim, gündelik hayatımın kesiştiği insanlar oturduğum, muhabbet ettiğim; kantinde tanık olduğum tartışmalar, konuşmalar gelişmeye ve buradan hareketle de giderek sol hayatıma girmeye başlıyor”²⁶⁰ şeklinde tariflemiştir. Cebeci yurtları solcuların, Site ve Niğde yurtları ise sağcılarındır. Daha sonra “ikinci sınıfın ikinci dönemi gibi” ortam biraz daha hareketlenmiş, “pek çok insan gibi” Beyhan da bir yerde saf tutma ihtiyacı hissetmiş ve GAZİ-DER'de yer almaya başlamıştır. O dönemde Gazi Eğitim'de okuyan bir diğer kişinin aktarımları ise tüm kademelerde (yükseköğretim de dahil) uygulanabilecek şekilde 1974'te yeniden tasarlanan “Mektupla Öğretim”²⁶¹ adlı eğitim modeline ilişkin bir deneyimi içerir. Büyük ihtimalle bu modelin ilk öğrencilerinden biri olan İsmail Ağan “Gazi Eğitim'in Ecevit'in icadı ‘mektupla eğitim’ bölümünde okuduğunu”²⁶² ifade etmiştir. Okulun yalnızca yaz aylarında iki aylık yoğun bir eğitim dönemi vardır, bu sıkıştırılmış modelden dolayı İsmail'in günde dokuz saati okulda geçiyordur, kalan saatlerde de mecburen ders çalışmak zorundadır. Hocalar sürekli “sakın mektupla öğretimi bitirdik diye komplekse kapılmayın normal sürede okuyan öğrencilere müfredatı tamamlatamıyoruz” diye uyarılarda bulunur.²⁶³ Sisteme dair bu ayrıntılara anlatısında yer veren Ağan okuldaki günlerini tıpkı diğerleri gibi hep politik çerçevede anlatmıştır: İkinci yıl Gazi'de “işgal”

²⁵⁸ Kök, *a.g.e.*, s. 220-221.

²⁵⁹ Şıracı, *a.g.e.*, s. 161.

²⁶⁰ Şıracı, *a.g.e.*, s. 163.

²⁶¹ Sabri Becerikli, “Türk Eğitim Tarihinde Bir Uzaktan Öğretim Deneyimi - (YAYKUR)”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1 (23), 2021, s. 462.

²⁶² Ağan, *a.g.e.*, s. 184.

²⁶³ Ağan, *a.g.e.*, s. 187.

başlamıştır, elinde *Cumhuriyet* gazetesi olan bir arkadaşıyla birlikte kayıt tazelemek için okula giderler. Kantine gitmiş çay içerlerken sağcı bir grubun saldırısına uğrayıp “faşist de olsa” müdürün odasına “dalarlar”. Sonrasında “polis nezaretinde” kayıt işlemlerini hallederler. Çatışmaların yoğunlaşmasıyla beraber bir süre sonra okula “toplu gidip gelmeye” başlarlar.²⁶⁴

1973'te ODTÜ'ye giren Ayşe Gülay Özdemir de okuluyla ilgili verilen örneklere benzer şekilde aktarmıştır anılarını. 1973, ODTÜ ve genel üniversite sınavlarının ayrı yapıldığı son yıldır, Ayşe de genel sınavın sorularının çalınmasından dolayı sınava iki kez girse de ODTÜ'yü kazanınca buraya kayıt yaptırır.²⁶⁵ Üniversite sürecince okulun kız yurdu olan beşinci yurdunda kalmış, başta Jale (Artun) olmak üzere bugün bile ilişkisinin devam ettiği birçok arkadaşını bu yurttan kazanmış, “çok değerli dostluklar” kurmuştur. 1973-1974 eğitim dönemi 12 Mart'tan dolayı kısmen “apolitiktir”, tanık oldukları ilk eylem yıl sonundaki diploma töreninde “mezunların kültür emperyalizminin simgesi olarak nitelendirdikleri cübbe giymeyi reddetme” eylemidir. Okuldaki apolitik hava Kasım 1974'te “Ülkü Ocakları başkanının da içinde bulunduğu kalabalık bir grubun baskını” itibarıyla dağılmaya başlar, devamındaki süreçte AYÖD, ODTÜ-DER ve ÖTK gibi yapılanmalar kurulur.²⁶⁶ ODTÜ'ye 27 Eylül 1972'de başladığını ifade eden Ahmet İrfan Türkkolu da aynı süreçleri hatırlamıştır. Merkezi sınavlara da girmesine karşın ODTÜ'yü kazandığını öğrenince “tereddütsüz” burayı tercih etmiştir.²⁶⁷ Özdemir'in hatırladığı “apolitik havanın 1974'te dağılması” Türkkolu'nun anlatısında da mevcuttur, “o güne kadar herhangi bir siyasi ilişki içinde” değildir. Türkkolu bu olayın her ne kadar “okulun ikinci senesinde” yani akıştan anlaşıldığı kadarıyla 1973'te gerçekleştiğini aktarsa da bir yanlış hatırlama söz konusudur. Çünkü bu anlatıda önceki hatıradaki “sağcı baskının” nedeni açığa çıkmıştır: Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın “Ankara'ya gelişinden dolayı yapılan boykot eylemi” nedeniyle bu baskın gerçekleşmiştir,²⁶⁸ ki

²⁶⁴ Ağan, *a.g.e.*, 187.

²⁶⁵ Özdemir, *a.g.e.*, s. 93.

²⁶⁶ Özdemir, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁶⁷ Türkkolu, *a.g.e.*, s. 19.

²⁶⁸ Türkkolu, *a.g.e.*, s. 20.

Kissinger'ın “geleceği” tarih Kasım 1974'e tekabül eder.²⁶⁹ Tarihler yanlış hatırlansa da yaşananlar paraleldir:

Bu olaydan sonra ODTÜ'de özellikle yurtlarda yavaş yavaş hareketlenmeler, toplantılar, çay yapmalar, kâğıt oynamalar, müzik dinlemeler yani yasaklara uymama dönemi başladı. Mesela sanat müziği, pop müzik dinleyen arkadaşlar vardı. Biz de dinleyeceğiz diye onlardan kasetleri alıp üstüne Mahsuni, Ruhi Su çekip geri verirdik.²⁷⁰

70'li yıllarda İstanbul'daki üniversitelere girenlerin de anlatılarında benzer anlatım örüntüsü mevcuttur; üniversiteye girilir girilmez ilk hatırlananlar siyasetle ilgilidir. 1974'te Şişli Siyasal Bilimler Yüksek Okulu'na (günümüzde Marmara Üniversitesi) başlayan Semra Kesim, okulun ilk günlerinde “her yerde okulları ele geçirmeye çalışan sağcıların okulu işgal etmesiyle” karşılaşmıştır. Bu aktarımın akabinde “okula hiçbir zaman dolmuş veya otobüsle gidemediklerini, çünkü okullara toplu giriş çıkış yaptıklarını; Şişli Siyasal'da, İTÜ'de ve Galatasaray Mühendislik'te okuyan öğrenciler olarak Taksim'de toplanıp okullarına dağıldıklarını” anlatmış ve “sürekli bir savaş hali olmasına rağmen” okullarına gittiklerini çünkü orayı korumaları gereken demokratik bir mevzi olarak gördüklerini ifade etmiştir.²⁷¹ Tıpkı önceki örneklerde olduğu gibi İstanbul'da da sağ-sol görüş ayrımına dayanan “belli üniversiteler ve belli yurtlar” vardır. Okul dernekleri de önemlidir ayrıca, bunların yeri Tünel'de ve Sıraselviler caddesindedir.²⁷² Aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne giren Hüseyin Soylu ise üniversitenin uygulamalarından bahsetse de bu bahsedişin sebebi yine konunun siyasete bağlanacak olmasıdır. Sınav puanı çok yüksek olan Hüseyin, Erzurum Tıp ve mühendislikler tutuyor olmasına rağmen İstanbul Hukuk'a kayıt yaptırır ilk başta. “O tarihlerde Ankara Siyasal ve İstanbul İktisat'ta fark dersleri vererek iki okul bitirme hakkı olduğunu” öğrendikten sonra kaydını İktisat'a aldırır.²⁷³ Sonrası anlatımın akışı bakımından tanıdiktır: Okula başladığında Ecevit hükümeti vardır, Kıbrıs Barış Harekâtı olmuş ve bu süreçlerde İYÖKD kurulmuştur. Dernek öncülüğünde kendisi de “İktisat'a

²⁶⁹ Nitekim Kissinger belirtilen tarihte Türkiye'ye gelmemiş, ziyaret ertelenmiştir. (bkz: “ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'ın bugün başlayacağı açıklanan Türkiye gezisi iptal edildi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı: 18058, 31. Yıl, 8 Kasım 1974 Cuma, s. 7, <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1974-11-08/1> Erişim Tarihi: 13.11.2025), (bkz: “Kissinger'ın Ankara'ya Gelişi Ertelendi”, *Milliyet Gazetesi*, Sayı: 9703, 25. Yıl, 8 Kasım 1974 Cuma, s. 10, <https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet2/1974-11-08/1> Erişim Tarihi: 13.11.2025).

²⁷⁰ Türkkolu, *a.g.e.*, s. 21.

²⁷¹ Semra Kesim, “Semra Kesim”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 467.

²⁷² Kesim, Semra, *a.g.e.*, s. 468.

²⁷³ Soylu, *a.g.e.*, s. 132.

gelir gelmez” ilk boykot yapılır. Boykotun sebebi “Ecevit hükümetinin sola vurduğu darbelerden biri olarak, bahsi geçen okullarda uygulanan iki fakülte bitirme hakkının” ellerinden alınmasıdır. “Sola vurulan darbe” tanımlaması ise “Ankara Siyasal’ın devrimci faaliyet üretmesinden, İstanbul İktisat’ın ise şehrin merkezindeki en iyi okullardan biri olmasından” kaynaklanır.²⁷⁴ İstanbul’da üniversite okuyan bir diğer kişi de Aysun Utkular’dır. İlk başta 1973’te Atatürk Eğitim Enstitüsü’ne (günümüzde Marmara Üniversitesi) başlayan Aysun da “o sene iptal edilen üniversite sınavlarından” etkilenmiş ve sınava tekrar girmiştir. Bu okulda “faşistler çok fazladır”, buna tepki olarak solculaşmıştır. 1975’te ise yeniden sınava girip bu sefer İTÜ Mimarlık’ı kazanır. Devamındaki anlatı bizi şaşırtmaz: “Okula başladığı ilk hafta aradığını bulmuş ve DEV-GENÇ’le tanışmıştır”.²⁷⁵ Hemen birkaç hafta içerisinde de bir olay yaşanır. Sınıftayken “Çat pat” şeklinde sesler duyar ve her zamanki gibi “florasan lambalardan” geldiğini sanırlar. Fakat aslında çatışma çıkmış; “İTÜ’deki sağ görüşlü sorumlu öldürülmüş, kendilerinin bir arkadaşları ise yaralanmıştır”. Bundan itibaren “Gezi Parkı’nda buluşup Fransız Hastanesi’nin İTÜ’ye açılan kapısından okula toplu gidip gelmeye” başlarlar. İlk toplu gidişlerinde de okulu “faşistlerin” işgal ettiğini görürler, “her taraf rezil edilmiştir, kolsuz ve çıplak olan Venüs heykeline bikini giydirilmiştir” mesela.²⁷⁶

Bahsi geçen anlatım akışı hem bu olayların yaşandığı tarihte henüz tümü örgütlü olmasa da kişilerin sonradan edindiği sosyalist kimliklerinden hem de nesnel olarak 1970’lerde okullarda yaşanan politik atmosferden kaynaklanıyor görünmektedir. Diğer yandan kişilerin eğitim seviyeleri verilere döküldüğünde karşılaşılan sonuç, bu başlığın kırılma olarak nitelendirilme sebebinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. İncelenen kişisel anlatılarda eğitim seviyesi ve okudukları okullar net olarak tespit edilebilen 1940-1962 arası doğumlu 126 kişiden 7’si hariç (bunlardan 1’i okuryazardır, 2’si ilkokul ve 4’ü ise ortaokul mezunudur) kalan tümü 12 Eylül öncesinde ortaöğretim veya yükseköğretim kademesine ulaşmıştır. Ayrıca bu 119 kişinin okuduğu okulların şehirlere göre dağılımı da bazı çıkarımları yapabilmemize olanak sağlamıştır. Bahsi geçen veriler şu şekildedir:

²⁷⁴ Soylu, *a.g.e.*, s. 133.

²⁷⁵ Utkular, *a.g.e.*, s. 457.

²⁷⁶ Utkular, *a.g.e.*, s. 458.

Tablo 1.1 Kişilerin eğitim seviyeleri ve okunan okulların şehrsel dağılımı

	Toplam	Ortaöğretim	Yükseköğretim	Ankara	İstanbul	Diğer
1940-1949 arası doğumlular	25	1	24	17	4	4
1950-1962 arası doğumlular	94	24	70	37	21	36

Bu veriler bölümün girişinde bahsedilen okullaşma oranlarıyla birlikte düşünüldüğünde kişilerin hem ailelerine hem de dönemin Türkiye ortalamasına göre sahip oldukları nitelik farkı gözle görülür biçimde açığa çıkar. Tablodaki ortaöğretim kademesinde liseler ve lise dengi okullar (örneğin öğretmen okulları, meslek okulları); yükseköğretim kademesinde ise enstitüler ve üniversiteler baz alınmıştır. 8 yıllık eğitimin (yani ortaokulun) 1997’de, 12 yıllık eğitimin ise (yani lisenin) 2012’de zorunlu hale getirildiği göz önünde bulundurulduğunda hatıralarına başvurduğumuz insanların karakterleri, fikir dünyaları ve pratikleri açısından eğitimin fark yaratıcı bir unsur olduğu şüphe götürmezdir. Bu sadece bilime değil bir etkileşim mekânı olması bakımından okul ortamına ulaşmaktan da kaynaklanır.

Tablo daha detaylı okunduğunda 1940-1949 arası doğumlu 25 kişinin 1960’larda; 1950-1962 doğumlu 94 kişinin ise 1970’lerde eğitim seviyelerine göre girdikleri okullarda bulunduğu ortadadır. Bunun önemi özellikle sosyalist mücadeleyle 60’larda tanışanların okullarda sol fikirlerin oluşumuna yaptıkları katkıların 70’lerdekilere aktarılmasıdır. Bu araştırmada daha çok odaklanılan 50 sonrası doğanların hatıralarında da önceki kuşaktan “abilerin-ablaların” yarattığı bu aktarım veya mirastan neredeyse istisnasız olarak ve sıklıkla bahsedilmiştir. Ki 1940 sonlarında ve 1950 başlarında doğanların aynı dönemlerde okullarda (hatta bazen aynı okullarda) bulunması bakımından yolları da kesişmiştir.

Okunan okulların şehirlere göre dağılımı da atmosfere dair başka bir açıyı ortaya çıkarmaktadır. Tabloda “Ankara, İstanbul ve Diğer” şeklinde yapılan kategorinin sebebi özellikle bu iki ilin öne çıkması, kalanların ise analiz edilebilecek ortak bir “veri” sunmamasıdır. Diğer’e dahil edilen okulların 5’i İzmir’de, 5’i Trabzon’da, 4’ü

Samsun'da, 4'ü Mardin'de ve kalanlar başka şehirlerdedir.²⁷⁷ Şehirler içerisinde ezici çoğunluk Ankara'dadır, onu İstanbul takip eder. Ankara'nın bu ağırlığı kuşak ve örgüt fark etmeksizin hatıralara da yansımıştır. “O zamanlar Türkiye devrimci gençlik hareketinin merkezidi” şeklinde nitelendirilen 1969 Ankara'sı, “bütün şehirlerden insanların gelip irtibat kurduğu, tüm sol yayın ve dergilerin çıktığı” şehirdir.²⁷⁸ Daha detaya indiğimizde pratik faaliyetler için toplanma merkezi Dil Tarih, tartışmaların merkezi ise Ankara Siyasal'dır.²⁷⁹ Sonraki yıllarda da Ankara'nın bu niteliği değişmemiş, özellikle bünyesinde barındırdığı okullara ulaşmak bazıları için hedef haline gelmiştir. Mesela 1973'te Ankara Siyasal'a giren Sedat Göçmen “Benim için ‘en devrimci okul’ kategorisinde iki okul vardı: ODTÜ ve SBF”²⁸⁰ diyerek ifade etmiştir bunu. Üst kuşağın hafızasıyla okula başlar: “Büyük amfide” derslere giriyordu, uzun saçları ve bıyıklarıyla sol tarife uygundur. “Büyük amfi” der, “Sadun Aren, Behice Boran, Mehmet Ali Aybar, Mahir Çayan'ların gelip konuşma yaptığı meşhur amfi”.²⁸¹ Celal Polat ise şehirle bağlantıyı bu iki okul üzerinden değil Gazi Eğitim'den kurmuştur. “Gazi'yi seçmesinin bir nedeni Ankara, bir nedeni de bizatihi Gazi'dir”²⁸², başka eğitim enstitülerini kazanma ihtimali daha yüksek olmasına karşın “özellikle Ankara istiyordu, çünkü kıyamet oralarda kopuyordu”. İkinci neden ise Gazi Eğitim Enstitüsü'nün eğitim kalitesidir, “burası çok muteber bir okuldur ve çok klas bir kadrosu” vardır.²⁸³ Yıllar geçse de Ankara ağırlığını kaybetmez; Kadıköy Moda Koleji'nde okumuş olan Kumru Başer, İstanbul'da gidebileceği birçok üniversite varken 1976'da “en büyük ideali olan” SBF'yi kazanır. Daha okulun ilk haftasında DEV-GENÇ'li olur.²⁸⁴ Kumru'nun TİP'li olan ailesinin aksine, babası despotik bir karakol amiri olan ve İstanbul'da yaşayan Sema Vural ise 1974'te “babasıyla çatışa çatışa Boğaziçi Üniversitesi'ne kapağı atmıştır”. Bu hikâyenin Ankara'yla ilgili kısmı, Sema ODTÜ'ye gitmek istemesine rağmen babasının “biliyorum sen komünist olacaksın, hiç olmazsa gözümüzün önünde ol” diyerek kızını Ankara'ya

²⁷⁷ Bu şehirler: Adana, Artvin, Balıkesir, Batman, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir, Giresun, Kars, Kütahya, Nevşehir, Ordu, Rize, Sivas, Tunceli, Şanlıurfa, Van, Yozgat.

²⁷⁸ Fırtına, *a.g.e.*, s. 203.

²⁷⁹ Demir, *a.g.e.*, s. 195.

²⁸⁰ Göçmen, *a.g.e.*, s. 37.

²⁸¹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 42.

²⁸² Polat, *a.g.e.*, s. 121.

²⁸³ Polat, *a.g.e.*, s. 121-122.

²⁸⁴ Kumru Başer, “Kumru Başer”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 399-400.

göndermemesidir.²⁸⁵ Yani Sema için Ankara'nın ODTÜ'sü, İstanbul'daki Boğaziçi'ne göre tercih edilesidir, babası içinse aynı nedenden tam tersi. Sonuç olarak Ankara özellikle de eğitim aracılığıyla “kaçınılmaz bir siyaset mekânı” olarak hatıralarda yerini almıştır. Neredeyse tüm sosyalist örgütlerin kurucularının veya militanlarının büyük kısmı “bütün mitinglerin, gösterilerin, politik atraksiyonların daha çok Kızılay, Sıhhiye, Kurtuluş üçgeninde cereyan ettiği”²⁸⁶ 1960-70'li yılların Ankara'sının öğrencileridir.

2.5. SOL FİKİRLERLE TANIŞMA: “TÜM YAŞAMIMIN DEĞİŞECEĞİNİ BİLMİYORDUM”

Bu araştırmada anlatı sahiplerinin sosyalist kimliğe göre seçilmiş olduğu daha önce ifade edilmişti. Kişilerin hayatlarındaki en büyük kırılma şüphesiz sol fikirlerle tanışmalarıdır. 20'li yaşlarında veya daha gençken sol düşünceyle tanışan bu kişiler hayatlarının en azından bir kısmını bu düşüncelere göre tasarlamış; giydikleri kıyafetlerden, okudukları kitaplara; gittikleri mekanlardan, kadın-erkek ilişkilerine; eğlence anlayışlarından, benimsedikleri ahlak kurallarına kadar neredeyse her türlü gündelik hayat pratiğini ve yaşam tarzını “devrimci” değerlere göre belirlemiş veya belirlemeye çalışmışlardır. Öznelerin bir diğer istisnasız ortak özelliği de geçmiş yaşamlarında sosyalist fikirler doğrultusunda verdikleri mücadeleden pişman olmayışları, “yine aynı dönem olsa, yine aynıını seçeceklerini” ifade edişleridir. Dolayısıyla anlatıların tümünde kişilerin “sol fikirlerle nasıl tanıştıkları” izlenebilmiştir. Kişiler genellikle iki vesileyle bahsi geçen düşünceyle tanışmışlardır: 1) Aile bireyleri, 2) Okul ortamı ve öğretmen.

Aktarılan hatıralarda sol fikirlerle tanışma hikayelerinin büyük kısmı aile bireylerinden veya yakın çevreden etkilenmeleri içermektedir. 70'lerde solculuşanların çoğunun mesela abisi, ablası, kuzeni veya komşusu kendisinden önce okula başlamış, orada devrimcilikle tanışmış, bunu eve veya mahalleye taşımıştır. “O dönemde Ankara'da, İstanbul'da okuyan ağabeylerimiz vardı” diyen Antalya'da yaşayan Halil İbrahim Arı; Siyasal'daki Mustafa Kemal Kaçaroğlu'nun, İTÜ'deki Haşmet Atahan'ın ve teyzesinin oğlu Kemal Palabıyık'ın kendi yaş grubunu çok etkilediğini aktarmıştır.²⁸⁷ Ama daha da önemlisi kendisinden on yaş büyük ve Gazi Eğitim'de okuyan abisinin TİP'li oluşu ve evde bu

²⁸⁵ Sema Vural, “Sema Vural”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 513-514.

²⁸⁶ Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 32.

²⁸⁷ Arı, *a.g.e.*, s. 14.

yüzden sürekli *Akşam* gazetesinin, Çetin Altan kasetlerinin, parti broşürlerinin bulunmasıdır.²⁸⁸ Ablasının öğretmen okulunda okurken solcu oluşundan etkilenen Asiye Belovacıklı da, bir de yaşadıkları Sinop Gerze’de amcasının TÖS ve TÖB-DER kurucusu olması sayesinde, üstelik tüm aile CHP’li iken babasının Adalet Partili olmasına karşın, daha 1975-76’da liseye sol fikirlerle başlamıştır.²⁸⁹ Nuri Salman ise askerden geldikten sonra 1977’de Devrimci Yolcu olan kuzeni aracılığıyla²⁹⁰ politikayla somut bir bağ yakalamıştır. Benzer olarak, Çorum’da doğan ve ortaokula kadar orada yaşayan Haşim Barış, ilk olarak köylerindeki lisede okuyan ağabeylerden etkilenmiş, “onlar solcu olduğu için kendisi de solcu” olmuştur.²⁹¹ Denizli’nin Çal ilçesi doğumlu Ahmet İrfan Türkkolu ise köylerinden ilk okuyan kişinin Burdur-Gönen Köy Enstitüsü babası olduğunu gururla aktarmış, babasının TÖS ilçe başkanlığı yaptığını ve dolayısıyla çocukluğundan itibaren sol anlayışlı bir ev ortamında büyüdüğünü ifade etmiştir.²⁹² Emine Akın Fırat’ın da köy enstitüsü mezunu müfettiş babası Fakir Baykurtların döneminde TÖS’te aktiftir, diğer yandan 70’lerde ise abisi TSİP’lidir ve böyle bir ailenin çocuğu olarak kendisi 1974-75’te üniversiteye girmiştir.²⁹³ “Ağabeylerim bir yerlere gidiyor, biz de merak ediyorduk” diyen Zehra Çınar’ın siyasete girme sebebi ise abileri yerine küçük kardeşi Ali vesilesiyle olur, çünkü Ali “bilmedikleri bir dünyayı anlatıyordu” evde.²⁹⁴ Tayfun Gençsoy’un “böyle bir ortamdan geldim” diyerek tariflediği ortam da yine aile bireyleriyle bağlantılıdır:

1970’li yıllara doğru iki ağabeyim İstanbul’daydı; birisi tıp fakültesinde, diğeri hukuk fakültesinde okuyordu. 1968’in İstanbul’daki havası eve her an yansıyor. Her ikisi de politikanın içerisinde ama sosyal demokrat olarak. Deniz Gezmiş hukukta okuyan ağabeyimin kütüphanede karşılıklı oturup çalıştıkları biri. Böyle bir ortamdan geldim.²⁹⁵

İhsan Zafer ise abisinin ve abisinin bir arkadaşının (Muammer) kendisiyle solculuğa dair konuştuğu günü detaylı şekilde hatırlamıştır: İhsan’ın meslek lisesine gittiği dönemde günün birinde arkadaşıyla beraber abisi, öğle arasında İhsan’ı beklemektedir. Biraz konuşmak istiyorlardır, dolayısıyla “ev yerine kavaklığa” giderler. Önce Muammer Abi

²⁸⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 13.

²⁸⁹ Belovacıklı, *a.g.e.*, s. 427-429.

²⁹⁰ Salman, *a.g.e.*, s. 17.

²⁹¹ Barış, *a.g.e.*, 296.

²⁹² Türkkolu, *a.g.e.*, s. 19.

²⁹³ Emine Akın Fırat, “Emine Akın Fırat”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 123-125.

²⁹⁴ Zehra Çınar, “Zehra Çınar”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 637.

²⁹⁵ Tayfun Gençsoy, “Tayfun Gençsoy”, *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*, s. 404.

başlar söze, “dünyaya ve olaylara başka türlü bakmak gerektiğini, toplumları ve sınıfları, işçilerin patronlar tarafından sömürüldüğünü, tüm haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı çıkmak gerektiğini çünkü bunun bir vicdan meselesi ve insanlık görevi olduğunu” anlatır. Abisi de benzer konuları devam ettirir. İhsan’ı en çok heyecanlandıran ve merak ettiren “örgütlenmek, örgüt kurmak gibi kelimeler ve bunun gizli olması gerektiği” konusu olur. “Bu konuşmaların hayatına yeni bir yön vereceğini, tüm yaşamını değiştireceğini ve yeni bir kimlik edineceğini” sonradan kavrayacaktır.²⁹⁶

Aile bireyleri veya yakın çevre vesilesiyle sol fikirlerle tanışanlar bu örneklerle de sınırlı değildir. Babası CHP’li, abileri ise solcu olan ve bunun etkisiyle daha 60’ların sonunda yeni kurulan DEV-GENÇ’e, sola ve sosyalizme sempati duymaya başlayan İzzet Köylüoğlu²⁹⁷; kendisi ortaokul yıllarındayken abilerinden birinin Ceyhan’da kurdukları bir dernekte politik faaliyet yürütmesi ve diğerinin ise TKP sempatzanı olması sayesinde “onlardan öğrendiği bilgilerle çocukça solculuk yapmaya kalkışan, Yılmaz Güney’e hayranlık besleyen” Ufuk Bektaş Karakaya²⁹⁸, sosyalizmle küçük dayısı vasıtasıyla tanıştığını ifade eden, onunla birlikte Çetin Altan yazılarını okuduğunu ve fikir kulübüne ilk kez dayısıyla gittiğini hatırlayan Raif Gümüş²⁹⁹; Kurtuluş Taşkent Sokak’taki evlerini adeta “devrimci ağabeylerin sürekli girip çıktığı bir derneğe dönüştüren” abisinden etkilenen ve sosyalizmi öğrenmeye çalıştığı için abisinin önerdiği Lenin’in İki Taktik kitabını okumaya çalışan Melih Pekdemir³⁰⁰, 16-17 yaşlarında Haceteppe’de okuyan ablasının yanında kalan ve bu öğrenci evindeki eğitim çalışmalarına katılarak ablası sayesinde “politik duyarlılık edinmeye başlayan” Zerrin Taşkın³⁰¹ gibi kişilerin anlatıları da bahsi geçen tespiti güçlendirmektedir.

Elbette 70’lerde sol faaliyetlerin içinde bulunanların tümü, solcu bir aileye veya çevreye sahip olarak bu tercihi yapmamıştır, başka faktörlerden etkilenişler de söz konusudur. Mesela Beyhan Güngör Şıracı, 1972-73’te Ankara Polatlı’da liseyi yeni bitirdiği dönemi hatırlayarak şöyle bir vurgu yapar:

²⁹⁶ Zafer, *a.g.e.*, s. 68.

²⁹⁷ Köylüoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

²⁹⁸ Karakaya, *a.g.e.*, s. 27-49.

²⁹⁹ Gümüş, *a.g.e.*, s. 201.

³⁰⁰ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 32-35.

³⁰¹ Zerrin Taşkın, “Zerrin Taşkın”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 9, s. 658.

Birçok arkadaşımda kıskandığım bir özelliktir, kendileri lisedeyse kendilerinden üç dört yaş büyük üniversitede okuyan bir ağabeyleri, ablaları vardır; neler olup bittiğini o kasabanın küçük hayatı dışında başka bir gözle onlara anlatan, öğrenmelerini sağlayan bir büyükleri vardır. Bizim öyle bizden birkaç yaş büyük Ankara'ya, İstanbul'a gitmiş; olan biteni bize anlatabilecek birilerimiz de yoktu, dolayısıyla Tercüman gazetesi ve TRT'nin haber verişi tarzına mahkumduk.³⁰²

Büyük ihtimalle Şıracı üniversiteye ve 1974'ün ikinci döneminde yurttan kalmaya başladıktan sonra aileden solcu olan öğrencilerin hikayelerini öğrenmiş ve böyle hissetmiştir. Sosyalist fikirlerle tanışma konusunda en az aile üyeleri kadar öne çıkan bir diğer başlık da okul ortamı ve öğretmenlerin etkisidir. Örneğin Mustafa Öztürk'ün solculuğa ilişkin hatırladığı ilk şey, lisedeyken TÖS'lü öğretmenlerinin yaptığı boykotlar olmuştur, o zamanlar çok anlamlandıramamış olsa da üniversiteye geçtiği zaman sol bir atmosferle karşılaşması onu şaşırtmamıştır.³⁰³ Sınıf öğretmeni Mehmet Gökçe'den "benim devrimci olmama neden olan kişi" diye bahseden Erdoğan İren, Gökçe'yi "TÖS döneminin boyun eğmez öğretmenlerinden ve Samsun'daki öğretmen mücadelesinde simge isimlerden biri" olarak tanımlamıştır.³⁰⁴ Saim Koç da liseye giderken kimya ve felsefe öğretmenlerinin hayatına yaptığı etkiyi şöyle kaydetmiştir:

İki hocamın, devrimci görüşlerle tanışmam ve bu doğrultuda adım adım ilerlemem konusunda çok etkisi oldu. (...) Özellikle gençlik dinamizmini de ekleyecek olursak yeni bir şeyle karşılaşıyorsun ve Marksist olduklarını söyleyen iki hoca ile tanışılıyorsun, yanlarında sigara içebiliyorsun, böylesine hiyerarşiyi ortadan kaldıran bir ilişki içinde sin. Eşit bir ilişki içinde sana bir birey olarak yaklaşıyorlar. Bunların benim üzerimde etkisi çoktur, özellikle Marksizm'e adım adım ilerlemem konusunda. O günlerde sol kitaplar son derece azdı, çoğu da romandı. Okuduğum kitaplar ve hocalarımla yaptığımız sohbetler sayesinde bu dünya görüşü ile tanıştım diyebilirim. Benim için bir şanstı o iki hocanın varlığı.³⁰⁵

İlknur Birol'un da ortaokuldaki hocaları "iz bırakmıştır" üstünde; genç ve dinamik biri olan sosyal bilgiler öğretmeninden toplumcu düşünmenin ve bu doğrultuda okumalar yapmanın önemini öğrenmiştir.³⁰⁶

Diğer yandan sadece öğretmenler değil okul ortamının politik atmosferi de kişilerin solcu olmasına zemin sağlamıştır. Örneğin Ankara SBF'ye "devrimci olmak için filan değil, kaymakam olmak için" gelen İsmail Metin Ayçiçek'in kısa süre içinde karşılaştığı tablo

³⁰² Şıracı, *a.g.e.*, s. 160.

³⁰³ Öztürk, *a.g.e.*, s. 147.

³⁰⁴ İren, *a.g.e.*, s. 54.

³⁰⁵ Koç, Saim, *a.g.e.*, s. 191-192.

³⁰⁶ İlknur Birol, "İlknur Birol", *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 499.

şöyledir: Okulda milliyetçi toplumcular, sosyalistler ve bir de sosyal demokratlar vardır. O zamana kadar kendini milliyetçi olarak tanımlayan İsmail, ilk gruba katılır. Fakat grubun din, Türklük ve emperyalizm tanımları kafasına yatmaz, ayrıca kültürel düzeyleri çok düşüktür. Bu noktalara karşı çıktığı için milliyetçi hareketten “hızlıca kovulur”. Sonrasında bir arkadaşı aracılığıyla THKP-C’li Hüseyin Cevahir’le tanışır, onun önerdiği bazı kitapları okur. Okula başladığı ilk üç ay içerisinde SBF Fikir Kulüpleri Federasyonu’na üye olarak “sosyalist hayata adımını atmış” olur.³⁰⁷ Mustafa Kemal Kaçaroglu’nun da benzer bir hikayesi vardır. SBF’ye “kaymakam, vali hatta milletvekili olmak ve AP saflarında politikaya aktif olarak katılmak” için gelen Mustafa, ağırlığın solcularda olduğunu görünce o zamana kadar takip ettiği *Tercüman* gazetesini bile *Cumhuriyet*’in içine koyup kamufle ederek okur. Ayçiçek’in de belirttiği gibi okulda “Sosyal Demokrasi Derneği, Ülkü Ocakları Derneği, Sosyalist Fikir Kulübü” vardır.³⁰⁸ Zaman içinde solculuktan etkilenmeye başlayan Mustafa’yı harekete geçiren olay ise günün birinde fikir kulübü üyesi olan sınıf arkadaşının “sağcıların saldırısı sonucunda” yaralanıp başı sargılı biçimde yurda gelmesidir. Bu olayla birlikte yurda gelen FKF Başkanı Yusuf Küpeli’den de etkilenen Kaçaroglu’nun “devrimci mücadeledeki serüveni o gün başlamıştır”.³⁰⁹ Yalnızca “mühendis olmak, bilimle uğraşmak” için ODTÜ’yü tercih eden Mahir Sayın da “namı çoktan komünist olarak yayılmış bu okula” solcularla yüz yüze gelecek olmanın önyargısıyla başlar.³¹⁰ Fakat kısa süre içinde bu önyargılarına denk düşecek kimseyle karşılaşmadığı gibi o zamanlar kendilerine “toplumcu” diyen bu kişilerin hem derslerinde başarılı hem de kültürel düzeyleri çok yüksek öğrenciler olduğunu fark eder. Ayrıca “karakterli oluşları” da etkiler Mahir’i, bunlarla arkadaşlık yapmaya başladıktan bir süre sonra “memleket sorunlarının konuşulduğu bu ortamda” Mahir de solculuşur.³¹¹ 1960’ların sonlarına doğru yaşanan bu üç örnekteki “sol fikirlerle okul ortamında tanışma” noktası 1970’lerde geçen anlatıların da bir kısmında yer almaktadır. Örneğin liseden sonra “mühendis olmayı kafasına koyan” Mustafa Kurukafa, eş dost çevresinden tanıdıkları bir abinin de KTÜ’de okuması sebebiyle özellikle bu okula girmeyi ister. KTÜ’yü isteme sebebi hem teknik hem de bildiği bir okul oluşundandır;

³⁰⁷ Ayçiçek, *a.g.e.*, 34-36.

³⁰⁸ Kaçaroglu, *a.g.e.*, s. 34-35.

³⁰⁹ Kaçaroglu, *a.g.e.*, s. 37-38.

³¹⁰ Sayın, *a.g.e.*, s. 221-222.

³¹¹ Sayın, *a.g.e.*, s. 227-229.

aklından İstanbul'da okumak veya doktor olmak gibi başka hedefler geçmez, KTÜ dışında bir tek Ankara'daki sınavlara girer. Sonuç olarak istediği üniversiteye gittiğinde özellikle üç arkadaşının “Fikir Kulübü’ne götürmek, DEV-GENÇ içerisine sokmak ve politik tartışmalara katmak” çabalarıyla sol siyasetle tanışır.³¹² Solcu bir aileye sahip olmasına rağmen esasen üniversitede sosyalist hareketlerin farkına varan Selma Karamert Güven ise Ankara Eczacılık Fakültesi’nde “devrimcilerle tesadüfen tanışır”. “Kendine devrimci dese de henüz devrimciliğin d’sini bilmeyen” Selma’yı bir gün yeni tanıştığı bu arkadaşlar SBF’ye DEV-GENÇ’in bir toplantısına götürür ve devamındaki toplantıların da akabinde Selma okuldaki örgütlenme çalışmalarına dahil olur.³¹³ 1976’da yükseköğretim eğitimi için Eskişehir’e gelen Nurdan Deliorman’ın hikayesi de “tesadüfen bir yürüyüşe katılma” hikayesidir. Nurdan’ın başladığı dönemde Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’nde (günümüzde Anadolu Üniversitesi) “faşist işgal” vardır. Her tarafta “Yavuz Sultan Selim” dedikleri pos bıyıklı birileri dolanıyordu. Solcuların giremediği okulda öğrencilerin içinde “hep bu insanları görmekten” kaynaklanan bir öfke vardır fakat ellerinden bir şey gelmiyordu. Günün birinde “okulun kendi öğrencileri olan çok kalabalık solcu bir grup” gelir ve kavga gürültü kopar. Okulun öfkeli öğrencilerinin de “bastırılmış duyguları açığa çıkar”. Nurdan da bu öğrencilerden biridir ve kendini “slogan atarak okulun içindeki yoldan aşağı inip şehre yürüyen” kitlenin içinde bulur.³¹⁴ 15 gün sonra “faşist işgal” kırılır, artık okula devrimciler de gelebilmeye başlar.³¹⁵ Nurdan tüm bunlardan etkilenmesine rağmen örgütlere “hala biraz mesafelidir, okulu bitirip iş sahibi olmak gibi bir ideali vardır”. Fakat zaman içinde okuldaki solcuların sık sık gittiği kitabevelerine giden, pazar yerlerinde dergi satanlara yardım eden biri haline dönüşür ve sol siyasete atılışını şu şekilde ifade eder: “Bir de baktım ben de Devrimci Yolcu olmuşum. Yani öyle okuyup araştırıp da Devrimci Yolcu olmuş birisi değilim; fiili durum oldu”.³¹⁶ Üniversite eğitimi için İstanbul’a gelen İbrahim Yalçın ise yeni açılan Atatürk Öğrenci Sitesi’nde kalmaya başlar. “10 bloktan oluşan, kız ve erkek öğrencilerin birlikte kaldıkları 1.800-2.000 kişi kapasiteli, kantin, yemekhane, kütüphane, sinema,

³¹² Kurukafa, *a.g.e.*, s. 373.

³¹³ Selma Karamert Güven, “Selma Karamert Güven”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 142.

³¹⁴ Nurdan Deliorman, “Nurdan Deliorman”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 202.

³¹⁵ Deliorman, *a.g.e.*, s. 203.

³¹⁶ Deliorman, *a.g.e.*, s. 204.

spor salonu, tenis kortu başta olmak üzere hemen her türlü imkana sahip modern bir öğrenci yurdu” olan AÖS’te İbrahim, “Türkiye'nin hemen her köşesinden İstanbul’a okumak için gelen yeni arkadaşlar edinir”. Bu arkadaşlarıyla birlikte seminerler ve tartışmalar için çeşitli yurtlara giderler. Mesela Feriköy’de bulunan Elâzığ Öğrenci Yurdu o dönemlerde çok hareketlidir, devrimci öğrenciler genelde burada toplanıyor ve sabahlara kadar öğrencilerin akademik-demokratik mücadelesi üzerine hararetli tartışmalar yapıyorlardır. Yalçın bu dönemini ve pratiklerini “militanlaşma yolunda ilk adımlar” olarak nitelendirmiştir.³¹⁷ Emine Boztepe Ülker’in de kendisiyle yapılan söyleşide “nasıl devrimci oldun” sorusuna verdiği cevap yine üniversite ortamıyla ilişkilidir. Hacettepe’ye girdiği yılda (1974) ilk başlarda “siyasi anlamda çok bir şey yoktur”, hocaları Emre Kongar’ın ve Hasan Işın’ın verdiği dersleri ve çok başarılı bir öğrenci olduğunu hatırlar.³¹⁸ Bir süre sonra “yavaş yavaş DEV-GENÇ ismi geçmeye” başlar, kendisi de bu örgütten öğrencilerle tanışır, kitaplar okur ve eğitim çalışmaları yaparlar. “Bu arada bir taraftan Kurtuluşçu arkadaşlar, bir taraftan Devrimci Yolcu arkadaşlar bizi kısıp almış durumdaydı” diyen Ülker, “çok bilinçli ya da Kurtuluş daha doğrudur mantığıyla değil, gönül bağı olan ilişkiler nedeniyle” Kurtuluşçularla birlikte davranır.³¹⁹

Her ne kadar ele aldığımız kişiler çoğunlukla bahsi geçen iki vesileyle yani aile bireyleri-yakın çevre ve okul ortamı-öğretmenlerin etkisiyle sosyalist fikirlerle tanışmış olsalar da bunlar solcu oluşlarında “tek sebepler” değildir. Verilen örnekler kişilerin kendi hayat öykülerinde öne çıkardıkları örneklerdir fakat hayatlar bütünsel olarak incelendiğinde bazısında bu faktörlerin her ikisi de mevcuttur. Örneğin hem üniversitede okuyan bir kardeşe hem de okuldaki solcu bir öğretmene sahip olanlar, hem küçükken mahallesindeki komşusunun görüşlerinden hem de üniversitedeki derneklerden etkilenenler az değildir. Bunların hiç bahsedilmediği hikayelerde ise hatıra sahipleri ülkenin genel siyasal atmosferinden bahsederek solcu oluşlarını doğrudan bu atmosfere bağlamışlardır. Fakat bahsi geçen politik ortam zaten tüm hayatların içinde bulunduğu bağlam olduğundan buna bir sonraki bölümde değinilecektir. Bu bölümün sorusu en başta

³¹⁷ İbrahim Yalçın, *Ey Hayat (THKP-C – Acilciler Anıları)*, İstanbul: Kibele Yayınları, 2014, s. 29-30.

³¹⁸ Emine Boztepe Ülker, “Emine Boztepe Ülker”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 99-100.

³¹⁹ Ülker, *a.g.e.*, s. 101.

da ifade edildiği gibi “sol fikirlerle nasıl tanışıldığı” olduğundan anlatılarda daha çok buna dair izlere odaklanılmıştır.

3. BÖLÜM

ATMOSFER: DÖNEMİN SİYASAL GELİŞMELERİ

Bir insanın yaşamında siyasi gelişmelerden nasıl etkilendiği ve bu gelişmeleri nasıl tariflediği -üstelik kendini politik olarak nitelendiriyor ve politik faaliyet içinde bulunuyorsa- özellikle de 1970’ler Türkiye’si söz konusu olduğunda oldukça önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır. İncelenen aktarımların tümünde öznel, ülkedeki siyasal atmosferin hem hafızalara yansıyan bilgisine hem de değerlendirmesine yer vermişlerdir. Dolayısıyla hayat koşullarının oluşumunda bu atmosferin doğrudan belirleyici olduğunu anlatılarında sürekli olarak vurgulamakla birlikte yapıp ettikleri pratikleri ve tercihleri de buna bağlamışlardır.

Hatıra sahipleri 1970’li yılları, genel anlamda toplumda politizasyon seviyesinin oldukça yüksek seyrettiği bir dönem olarak kodlamış ve anlatılara da bu şekilde kaydetmişlerdir. Kişiler o yıllardaki politik tercihlerini çoğu zaman gururla aktarmalarıyla birlikte hatıraların büyük çoğunluğu -anlatıcılar bazen bunun farkında olmasalar da- sanki birer “sürükleniş” hikayesidir. Bu sürükleniş “tercih edilmiş bir mecburiyettir” adeta, gururla aktarılması da bundan kaynaklanır. Yani işin içinde hem bilinç vardır hem de ortam koşullarının dayatması. Bu bölümün konusu ikisinden birini önceliklendirmek değildir; şayet mesele bilinç olsaydı sosyalistlerin özlemle yad ettiği “Türkiye’nin bu özgün dönemi” daha sonrasında yeniden yaratılabilirdi, ortam koşullarının uygunluğu olsaydı ise 1970’lerde “devrim” olabilirdi. Dolayısıyla bu ikisi birbirini dışlamadığı gibi tek başlarına ele alınamaz da, çünkü koşullar bilince etki eder veya tam tersi.

Ele alınan kişilerin dönemin siyasal seviyesinin “uç noktalarda olduğunu” hatırlama sebepleri biraz da bizatihi politik oluşlarından. Örneğin bir hatırlama kaydında “1970’li yıllarda üniversiteye gelmiş bir gencin önüne ‘devrimci, ülkücü, İslamcı veya futbolcu’ diye tanımlanan kimliklerin birer alternatif olarak çıktığı ve her birinin kendisine ait değerleri, nitelikleri olan çok güçlü seçenekler olduğu”, bunlardan hangisini seçerse seçsin o gencin belli bir ilişki ağının içerisinde kendini yeniden kurduğu aktarılmış ve eklenmiştir: “Futbolcu olanlar en kafalarına göre takılan kesimdi”.³²⁰ Bahsi geçen bu “futbolcu çocuklara” 1970’ler Türkiye’sini sorsak çok yüksek ihtimalle o

³²⁰ Öngider, *a.g.e.*, s. 273.

dönemin solcularından farklı olarak bize başka bir hikaye anlatırlar. Fakat asıl konu “bambaşka” bir hikâye anlatamayacak olmalarıdır.

Beşikçi'nin işaret ettiği üzere her otobiyografik metin doğru bağlama yerleştirilerek değerlendirilmelidir: Bu bağlamın bir yönü kişisel tecrübenin geçtiği dönem ve bağlı olduğu büyük olaydır; her kişisel anlatının kendine özgü bir içeriği olsa da tecrübenin gerçekleştiği dönemin “büyük genel tecrübesi” şahsi anlatıyı belli ölçülerde şartlandırır ve şekillendirir.³²¹ “Dolayısıyla, bireyler kendi şahsi anlatılarında illa o anlatının bağlı olduğu genel resmi vermek zorunda olmasalar bile, o genel resmin etkisi bir şekilde o anlatıya nüfuz edecektir”.³²² Buradan hareketle 1970’lerde “futbolcu” olmayı tercih eden gençlerin hafızasına da sayılan diğer üç kimliği seçmemiş olsalar bile “siyaset” mutlaka bir çatlaktan sızacaktır: Kendileri katılmasa da okullarında ilan edilen bir boykottan dolayı derse giremeyeceklerdir mesela, solcu ve sağcı öğrencilerin çatışmaları yüzünden halı saha maçını iptal etmek zorunda kalacaklar, TÖB-DER’li hocaları sürgün edildiği için yeni atanan öğretmenın sınav tarzına alışmaya çalışacaklar veya sadece sinema kültürlerini geliştirmek için girdikleri okul topluluklarında sürekli Yılmaz Güney filmleriyle karşılaşacaklardır. Dolayısıyla Türkiye’deki tüm insanlar herhangi bir siyasi odakta örgütlenmemiş olsa bile 1970’lerin “büyük tecrübesi” politikanın geniş ölçekte gündelik hayata inmesidir, çünkü o dönemlerde siyaset “bir haber değeri” değildir yalnızca. Çalışmada başvurulan kişiler ise bu politikliğin aynı zamanda oluşturucularıdır; tam da bu yüzden hatıralarında “genel resmi vermek zorunda” hissettikleri bir bağlam kurmuşlardır. İşte bu bağlam bölümün başında bahsedilen, hatıraları bir yandan da “sürükleniş hikayesi” kılan noktalar yani kişilerin ülkenin genel siyasi durumunu nasıl hatırladığıdır. Bu hatırlayışlardan bir “1970’ler tarihi” çıkmaz fakat “sosyalistlerin 1970’leri” daha iyi anlaşılabilir.

³²¹ Beşikçi bu konuyu daha açık hale getirmek için bazı örnekler verir. “Mesela Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye’deki kıtlık esnasında geçen bir kişisel tecrübeyi anlatan bir Suriyeli Arap, kendi hayat hikayesi ne kadar ortalamanın dışında olursa olsun, bu anının geçtiği dönemden bir lüks ve bolluk zamanı olarak bahsedemeyecektir. (...) Benzer biçimde, İsrail-Filistin çatışmasının sertleştiği bir döneme ait şahsi bir anısını anlatacak Filistinli bir yazar, bu anı aşk gibi son derece özel bir mevzuyla ilgili olsa bile, söz konusu çatışmayı tamamen görmezden gelip anlatısına hiç bulaştırmaması imkânsız olacaktır”. (Beşikçi, *a.g.e.*, s. 52.).

³²² Beşikçi, *a.g.e.*, s. 52.

3.1. 1960'LARDAN AKTARILANLAR: "YEPYENİ BİR MUHALEFET RUHU"

Hatıra sahipleri 1970'leri çoğu zaman bir önceki on yıldan bağımsız düşünmemişlerdir. Ayrıca ele aldığımız kişilerin hiç de az olmayan bir kısmı 1960'ların ikinci yarısını da az çok belli bir yaşta geçirdikleri için bu döneme ait hatıralarını da kaydetmişlerdir. 1960'lar hatıralara zaman zaman 1970'lerde yaşananlarla neden-sonuç ilişkisi kurularak yani bir "tarih analizi" görünümünde, zaman zamansa direkt deneyim olarak aktarılmıştır. 1960'ların kişiler nezdindeki "büyük siyasi olayları" anlatılarda yer bulduğu gibi özellikle iki gelişme ön plana çıkarılmıştır: 1) 1965'te I. TİP'in meclise girmesiyle oluşan politik ortam, 2) Yalnızca Türkiye'ye özgü olmayan ve 68'de başlayan gençlik hareketleri.

Belirtildiği üzere kişilerin bir kısmı 1970'lerin siyasi atmosferini hatırlarken 1960'larla - bahsi geçen iki gelişmeyi içermekle birlikte- genel bir bağlantı kurmuştur. Bu bağlantılar özellikle 70'lerdeki politizasyon seviyesinin 60'lardan itibaren oluşmaya başlayan bir zemine yaslandığı iddiasını taşımaktadır. Mesela 1953 doğumlu Burhan Tanrıverdi, "1960'lı ve 70'li yılları kendi yaş grubunda geçirmiş olanların Türkiye'nin çok özgün bir dönemine tanıklık yapma şansına sahip olduklarını" ifade ederek bu düşüncesini şuna dayandırır:

1960-1980 arası Türkiye'si başka ülkelerde pek görme şansının bulunamayacağı derinlikte, heyecanda ve aksiyonda hareketliliklere sahne olmuştur çünkü bu aralıkta üç askeri darbe, bir o kadar bastırılmış darbe girişimleri yaşanmış; 64-67 döneminde Kıbrıs olaylarıyla bağlantılı olarak azınlıklar göçe zorlanmış; 74'te Kıbrıs'a harekât düzenlenmiştir. 1970'lere damgasını vuran ise sosyalist fikirlerin ulaştığı büyük kitleselliktir, böyle bir kitleelliğe Türkiye'nin başka bir döneminde rastlanmamıştır.³²³

Selim Açıkan da "1960 sonlarındaki toplumsal hareketliliğin her kesimi bir biçimde içine çektiğini" ifade ederken 60'larda yaşanan bazı noktalara değinir: Genelde gençlik hareketlerinin ön plana çıkarıldığı bu dönemde aslında diğer sınıflar da eylemlilik halindedir; 1961'de Kavel ve Demir Döküm işçileriyle başlayan sonra 15-16 Haziran 1970'te zirveye varan bir işçi sınıfı hareketi, gençliğin müdahalelerinden önce kaynamaya başlayan sonrasında da üretici mitinglerine ve toprak işgallerine uzanan bir köylü hareketi vardır mesela. Küçük burjuvazi ve aydınlar içindeki yol arayışlarının

³²³ Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 28.

başlangıcı ise daha da geçmişe, 1950'lere kadar gider.³²⁴ Ziya Gül ise 70'li yılları anlatırken diğerleri gibi önceki yıllara değinmeden geçememiştir. 61 Anayasası'nın sağladığı liberal ortam, hak ve özgürlüklere dair artan farkındalık, sol yayınların çevrilmesi ve yaygınlaştırılması, DİSK'in kurulması, TİP'in meclise girmesi gibi durumlar 60'ların sonunda öğrenci gençlikten öğretmenlere, işçilerden köylülere kadar toplumun tüm katmanlarını harekete geçirici bir ortam yaratmıştır.³²⁵ Seyfi Öngider de "1975 sonrasında Türkiye'nin çok önemli işçi direnişlerinin, eylemlerinin yaşandığı bir ülke haline dönüşmesini", 15-16 Haziran 1970'teki büyük işçi direnişini örgütleyen ve 1967'de kurulan DİSK'e bağlar.³²⁶

Öne çıkan birinci gelişme yani TİP'in meclise girmesi de bazı anlatılarda devamındaki süreçleri etkileyişi bakımından bir "analiz" gibi bazısında ise -yani yaşı yetenlerde- direkt "tecrübe" olarak aktarılmıştır. Mesela 1970'lerde sol hareketlerin yükselişe geçmesi ve "Ecevit rüzgarı" Oya Baydar için 1965'te TİP'in meclise girişiyle oldukça bağlantılıdır: "Türkiye solu için bir dönüm noktası olan" 1965 seçim döneminde özellikle Aybar'ın yaptığı propaganda konuşmaları sayesinde kitlelerin "ezberinin bozulduğunu" hatırlayan Baydar, meclise giren TİP'in sahip olduğu ideolojik etkiyle CHP'de Ecevit muhalefetinin oluşmasına büyük katkı sağladığını iddia etmiştir.³²⁷ TİP'in meclise girişini Sedat Kesim de "bir dönüm noktası" olarak görüyor olmalıdır ki Türkiye'de devrimci hareketin 1960'lara dayandığını, "solun halkla organik ilişkiler kurması ve giderek kitleleşmesinin" 1964-65'de TİP'le beraber başladığını düşünmektedir.³²⁸ 1965 seçim döneminde lise çağında olan Ertuğrul Kürkçü de "Aybar'ın karizmatik kişiliğinden ve radyolarda seçim sırasında yaptığı konuşmalardan"³²⁹ çok etkilendiklerini aktarır, o da "1968'li yıllar aslında 1965'te başladı"³³⁰ diyerek sosyalist hareketin gelişimini TİP'in meclise girişiyle başlatır. TİP'in meclise girişini "büyük bir başarı" olarak nitelendiren Şansal Dikmen de bu gelişmenin "büyük şehirlerde kısmen de olsa önyargıları kırdığını, kara bulutları dağıttığını"³³¹ aktarmıştır, ona göre TİP "Türkiye'de daha sonra gelecek her

³²⁴ Açıan, *a.g.e.*, s. 73.

³²⁵ Gül, *a.g.e.*, s. 62-63.

³²⁶ Öngider, *a.g.e.*, s. 255.

³²⁷ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 99.

³²⁸ Kesim, Sedat, *a.g.e.*, s. 306.

³²⁹ Ertuğrul Kürkçü, *Pratiğin Aklı Teorinin Heyecanı*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2014, s. 16.

³³⁰ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 22.

³³¹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 104.

türlü sol yapılanmaların önünü temizleyen bir kar temizleme makinesidir”.³³² İşçi Partisi’nin “siyaset sahnesinde yer almasını bir dönüm noktası” olarak gören bir diğer kişi ise Orhan Savaşçı’dır, “işçi sınıfı, ezenler, ezilenler, sömürü, kapitalizm, sosyalizm vb. kavramlar bütün toplumda doğrudan duyulur ve konuşulur” hale gelmiştir, “yepyeni bir muhalefet ruhu” canlanıyordu.³³³ Hatıra sahipleri sanki aralarında anlaşmışçasına TİP’li dönemi hep aynı duygularla -hatta aynı kelimelerle- hatırlar. Örneğin Saim Koç için de bu dönem “61 Anayasası’nın getirdiği görece özgürlük ortamında sol hareketin yıllardan beri ilk defa açığa çıktığı; solun toplumda yavaş yavaş konuşulmaya başlandığı”³³⁴ bir dönemdir.

Daha önceki örneklerin bir kısmında da yer aldığı gibi parti, halkı en çok da propaganda ve meclis konuşmalarıyla etkilemiş görünmektedir. Şansal Dikmen anlatısında buna vurgu yapar:

Radyoda seçim konuşmalarında TİP’e de müsaade ettiler çünkü mevzuatta bir boşluk vardı ve o boşluktan yararlanıldı. Türkiye çapında TİP’in meşhur oluşu bu radyo konuşmaları sayesinde. Hiç söylenmeyen ve duyulmayan, hiçbir partinin söylemeye cesaret edemediği sözler dile getiriliyordu. Diğer parti sözcüleri mıy mıy konuşurlardı, kendileri bile inanmazlardı söylediklerine. O zaman TİP’in Genel Sekreteri Orhan Arsal’dı, ses tonu çok çarpıcı ve güzeldi. Hiç unutmuyorum, radyo konuşmasının girişi şöyleydi: “Bir tarafta israf, bir tarafta yoksulluk!” Yoksulluk lafını etmek bile çok zor, çok ender. O zamana kadar olmamış öyle bir şey. Devletin radyosunda üstelik.³³⁵

“TİP’in radyodan yaptığı propaganda yayınlarını anımsayan” Tanrıverdi de bunun çok sarsıcı bir etki yarattığını, toplumun bütün kesimlerinde karşılık bulur hale geldiğini, “kırk yıllık DP’li annesinin bile ‘Bu sefer oyumu bunlara vereceğim’ dediğini” aktarır; “elbette bu sarsıcı etkinin, esas birkaç yıl sonra, toplumsal tarihimizin en etkili ve radikal kitle hareketliliğinin tetikleyicisi olabileceğinin henüz kimse farkında değildir o günlerde”.³³⁶ Tanrıverdi ile aynı yaşta olan Mehmet Ali Yılmaz ise TİP’in konuşmalarındaki özellikle bazı kelimeleri unutamamıştır: “‘İşçiler, köylüler, ırgatlar, emekçiler...’ falan, ‘Ezilen halkım’ gibi ifadeler, ‘Yurtseverler’, işte, ‘Devrimciler...’ Bu tür seslenişler mesela, bizi bayağı heyecanlandırıyordu, etkiliyordu”.³³⁷ “Meclis

³³² Dikmen, *a.g.e.*, s. 223.

³³³ Orhan Savaşçı, *Cepheden Anılar: Orhan Savaşçı’nın THKP-C Anıları*, Söyleşen: İlbay Kahraman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 14.

³³⁴ Koç, Saim, *a.g.e.*, s. 192.

³³⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 91.

³³⁶ Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 33.

³³⁷ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 165.

performansı müthiş olan TİP milletvekillerinin” konuşmaları -özellikle de Çetin Altan’ın halkı etkilediği kadar iktidardaki AP’lileri de rahatsız ediyordur; AP’liler bir gün Altan’ı mecliste “dövmeye, linç etmeye” kalkışmışlardır.³³⁸

Anlatılarda yer alan ikinci gelişme ise 1968 itibariyle başlayan ve literatüre “68 Kuşağı” olarak geçen kuşağın eylemleridir. Tıpkı I. TİP konusu gibi 68 eylemleri de ülkenin gündemini belirleyen bir gelişme olarak hatırlanmıştır. Bu noktayla ilgili hatırlamalar 1968’de dünyada yükselişe geçen muhalif dalgadan etkilenmeleri, eylemlerin en önemli noktası olarak açığa çıkan anti-emperyalist anlayışı ve bunlarla birlikte örgütlerin veya hareketlerin kısa süre içerisinde radikalleşmesini içermektedir. Uluslararası etkilenmeler, anti-emperyalist anlayış ve radikalleşen sol yapılanmalar 1970’lerin Türkiye’indeki tüm sol harekete de taşınmıştır.

68 eylemleri ve bu eylemlerin gerçekleştiği süreç de I. TİP’i hatırlayışlardaki gibi bazen “analiz” bazense “deneyim” formatında anılara yansımıştır. O dönemde “68 gençlik hareketinin bütün dünyada bulaşıcı biçimde yayıldığını” ifade eden İlhami Aras toplumsal sorunları kendine “sancak etmesi” bakımından özellikle Fransa ve Almanya’daki hareketlerin öne çıktığını, “zamanın ruhu” denilebilecek şekilde bunların Türkiye de dahil dünyanın birçok ülkesini etkilediğini aktarmıştır.³³⁹ 1967-68’de başlayan bu hareketlerle birlikte “sosyalizmin prestiji tüm dünyada yükselmiş”, Türkiye özelinde de başta üniversite gençliği politikleşmiş ve “ülkenin ve dünyanın sorunlarına” oldukça duyarlı hale gelmeye başlamıştır.³⁴⁰ Gençlerin “dünya çapında sokağa döküldüğü ve sisteme itiraz ettiği” bu dönemde Türkiye’de gençlik dışındaki kitle hareketleri de yükselmiştir.³⁴¹ 61 Anayasası’nın sağladığı görece demokratik ortamla birlikte I. TİP’in etkisinin açığa çıktığı 60’ların ikinci yarısında, bir de 68 rüzgarının esmeye başlaması ülke konjonktürünü politik bir atmosfere sokmuştur. Bu “genel dünya durumunun bir parçası olma” hali dünyadan Türkiye’ye bazı eylem biçimlerini taşıdığı gibi ülkeye özgü anlayışların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

³³⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

³³⁹ Aras, *a.g.e.*, s. 239.

³⁴⁰ Fırtına, *a.g.e.*, s. 201.

³⁴¹ Koç, Saim, *a.g.e.*, s. 196.

Yavuz Önen 1968'in Nisan'ından Haziran'ın üçüncü haftasına kadar iş için bizzat Paris'te bulunmuş hem oradaki gözlemlerini hem de sonrasında Türkiye'deki gidişatı anılarına taşımıştır. Mart ayının sonunda öğrencilerin Nanterre Üniversitesi'nin yönetim mekanını işgal etmesiyle başlayan ve gittikçe şiddetlenen olayların ortasında kalan Önen, “kaldığı otel odasının içine kadar göz yaşartıcı gazların dolduğunu”, bir süre sonra üniversitelerde eğitimin tümüyle durduğunu, kendisinin de “barikat yapımında kaldırım taşlarının sökülüp elden ele verilmesi işine dahil olarak” eylemcilere destek verdiğini aktarmış³⁴²; kısa zaman içinde ise “üniversitelerde başlayan hareketin Fransa'nın özel-kamu tüm iş yerlerine, üretim alanlarına, fabrikalara, yerel yönetimlere sirayet ettiğini ve gösterilerin tüm toplumsal kesimlerin katıldığı devasa kitlesel eylemlere dönüştüğünü” gözlemlemiştir.³⁴³ Önen'in Paris anılarında “anti-emperyalist anlayış” olarak nitelendirilebilecek bir nokta yokken 1968'deki Türkiye anıları bu anlayıştan bağımsız anlatılamamıştır. Özellikle Vietnam Savaşı'ndaki hamleleri sebebiyle “ABD'ye karşı tepkilerin nefret düzeyine yükseldiğini” aktaran Önen, “Türkiye'deki devrimcilerin Kuzey Vietnam'ın efsanevi lideri Ho Chi Minh'den” etkilendiğini, alanlarda ve toplantı salonlarında ‘Ho Ho, Ho Chi Minh, Daha Fazla Vietnam’ sloganlarının atılmaya başlandığını, bu süreçte tüm Türkiye solunda anti-emperyalist tutumun geliştiğini ifade etmiştir.³⁴⁴ Bu yılları 1938 doğumlu Önen'in aksine öğrenci olarak geçiren 1946 doğumlu Melek Ulagay ise 1966-67'de Paris'te bulunmuş, o da oradaki siyasal uyanışın gidişatına şahitlik etmiş ve 1968'de İstanbul Üniversitesi'ne girmiştir. Ulagay tıpkı Türkiye'deki gibi Fransa'daki gençlik hareketinin de “üniversitelerde reform” talebiyle başladığını, daha sonra sadece bu iki ülkede değil Avrupa'nın genelinde “devrim” fikrinin ortaya çıktığını aktarmış; “bizde diğerlerinden farklı olarak anti-emperyalist ve milliyetçi damarın” geliştiğini ve dolayısıyla buradaki hareketin asıl olarak “anti-emperyalist ulusal devrim” şeklinde tanımlanan, işbirlikçi burjuva iktidarını düşürüp yerine emekçilerin sosyalist iktidarını” getirmeyi hedefleyen bir çizgiye sahip olduğunu hatırlamıştır.³⁴⁵ Bahsi geçen anti-emperyalist damar daha çok anti-Amerikancılık olarak şekillenmiş görünmektedir. “Türkiye'de o yıllarda sosyalist olmanın önde gelen koşullarından birisi Amerika'ya karşı olmaktı” diyen Pekdemir özellikle Johnson

³⁴² Önen, *a.g.e.*, s. 92-95.

³⁴³ Önen, *a.g.e.*, 96-97.

³⁴⁴ Önen, *a.g.e.*, s. 107.

³⁴⁵ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 91.

mektubuyla birlikte “Amerikan emperyalizminin çok bariz şekilde Türkiye siyasetinin gündemine girmeye başladığını” iddia etmiş,³⁴⁶ Kaçaroğlu ise Türkiye’deki harekette “anti-emperyalizm olgusunun daha çok öne çıktığını” ifade ederek bunda özellikle “Che Guevara’nın ve Vietnam’daki gelişmelerin payı” olduğunu vurgulamıştır.³⁴⁷

Konu anti-emperyalist eylemler olunca kamuoyunun da daha çok bildiği 6. Filo protestoları ve Komer olayı ön plana çıkmış, bunlar hatırlama kayıtlarında da yer almıştır. İlkinden bahsedecek olursak, 1967 itibariyle Amerikan 6. Filosu’nun Türkiye ziyaretlerinin doğurduğu tepkiler, dönemin sol örgütlerinin en büyük eylem zeminini oluşturmuştur.³⁴⁸ Bu konuda birçok protesto gösterisi yapılmışsa da en bilinen ikisi Temmuz 1968’de Dolmabahçe’de ABD askerlerinin denize atıldığı ve güvenlik güçlerinin saldırısı sonucunda öğrenci Vedat Demircioğlu’nun öldüğü eylemle; Şubat 1969’da 6. Filo’ya karşı Taksim’de düzenlenen ve sağ görüşlülerin saldırısıyla sonlandığı için daha sonra tarihe “Kanlı Pazar” olarak geçen gösteridir. Bu eylemleri Ulagay unutmamıştır:

Olaylar şöyle gelişti: Kanlı Pazar'dan bir on gün kadar önce, 6. Filo İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe açıklarına demirlemişti. O yıllarda bu 6. Filo sık sık gelirdi Türkiye'ye. Her seferinde de protesto gösterileri olurdu. 1968 Temmuz'unda mesela çok büyük olaylar çıkmış, binlerce kişi ABD'li bahriyelileri Dolmabahçe'den denize dökmüş, polis protestoculara müdahale için gençlerin toplandığı İTÜ yurtlarına girmiş, Vedat Demircioğlu ikinci katın penceresinden aşağı atılmış, birkaç gün sonra ölmüştü. 1969 Şubatı'nda 6. Filo yine geldi, yine aynı olaylar. ABD'li bahriye erleri İstiklal Caddesi'nde, kadınlarla, sarhoş bir durumda gezerken, gençlerin başını çektiği giderek büyüyen bir kalabalık tarafından Dolmabahçe'ye doğru kovalandılar. Bu arada Gümüşsuyu'ndaki İTÜ'den çıkan öğrenciler de kalabalığa karıştı, ABD'li askerler yine Dolmabahçe'den denize atıldı. Mademki denizci, nasıl olsa yüzecek!³⁴⁹

İTÜ’lü Harun Karadeniz de her iki olayı birden detaylı anlatır. Temmuz 1968’de filonun geldiği akşam öğrenci örgütleri arasında yapılan bir toplantıdan çıkan Harun ve arkadaşları “sık sık yaptıkları üzere Beyoğlu’nda işkembe çorbası içmek için” ikişerli üçerli şekilde Taksim’e doğru yürürler. Bir kısmı Taksim’e yaklaşmışken arkadan gelen 11 arkadaşları ise “toplum polisi tarafından alınıp götürülür”. Harun bunu yurda dönünce öğrenir ve içlerinde buldukları ruh halini şöyle aktarır: “O gece bütün Beyoğlu’nda

³⁴⁶ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 310.

³⁴⁷ Kaçaroğlu, *a.g.e.*, s. 44.

³⁴⁸ Sefa Salih Aydemir, “12 Mart 1971 Askeri Muhtrısına Giden Süreçte Üniversite Olayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, Sayı: 3 (5), Temmuz 2014, s. 44.

³⁴⁹ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 119.

sazlarda, barlarda Amerikan erleri gezip eğlenirken bu memleketin gençleri çorba içmeye gidemiyordur”. Konuyla ilgili “tepesi atan” öğrenciler “Amerikalı taşıyan araçların geçişini engellemek için yurdun önündeki yolu” kapatırlar. Bahsi geçen yurt Gümüşsuyu Yurdu’dur, karşısında da bir otel vardır. Duran her taksinin içinden “bir Amerikalı er ile bir Türk hanım” inip otele giriyor, polis otel kapısında nöbet tutuyor ve yoldan geçen öğrencileri topluyordur; “hiçbir ideolojik yapısı olmayan gençlerin bile en azından isyan edeceği olaylardır bunlar”. Hem otel hem araçlar öğrenciler tarafından taşlanır. İkinci günün gecesinde ise öğrenciler “sonradan polis olduğunu öğrendikleri” bir kişiyi ilk başta kim olduğunu bilmedikleri için epey hırpalayıp yurda getirirler, kişinin kimliği anlaşılınca tam yurttan bırakılacakken polis yurda baskın yapar. Olayı “ben hayatımda o kadar dehşet verici bir saldırı görmemiştim” diye hatırlayan Karadeniz, içlerinde Demircioğlu’nun da bulunduğu elliye yakın öğrencinin “bayılıncaya kadar dövülmesi” üzerine o gece “büyük bir infialle” Taksim’e yürüdüklerini ve vardıklarında günün ağardığını aktarır.³⁵⁰ Bu olayın ardından henüz yaklaşık 7 ay geçmişken 6. Filo’nun tekrar gelmesi gündemiyle “büyük bir miting” planlanır. Filonun geldiği 10 Şubat 1969’dan 16 Şubat’a kadar her gün çeşitli eylemler yapan gençler, 16’sında ise Taksim’de sadece öğrencilerin değil işçilerin ve halkın da katılacağı bir miting düzenlerler. Karadeniz Beyazıt’tan Taksim’e yürüyüşe geçmek için 25-30 bin insanın bir araya geldiği bir kalabalıktan söz eder.³⁵¹ Ayazağa’nın meydana çıkan kısmında ise bir anda bombaların patlaması üzerine işler tersine döner, yüzlerce insan yaralanır ve ikisi ölür. “Polis iş birliğiyle” sağ görüşlülerin saldırısına uğrayan kitle dağılır; “polis solcuları dağıttıktan sonra sağıcılar diledikleri gibi miting yapar meydana ve o da yetmez Taksim’den Saraçhane’ye kadar gece yürüyüşü yapılır ve de Saraçhane’de gece mitingiyle gösteri son bulur”.³⁵² Şubat 1969’da sadece İstanbul’da değil İzmir³⁵³, Ankara³⁵⁴ ve Trabzon³⁵⁵ gibi şehirlerde de yapılan 6. Filo protestoları hatıralara yansımıştır.

En az 6. Filo eylemleri kadar önemli olan bir diğer eylem de 6 Ocak 1969’da ODTÜ’ye gelen, dönemin ABD Büyükelçisi Robert W. Komer’in arabasının öğrenciler tarafından

³⁵⁰ Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: Belge Yayınları, 1995, s. 108-110.

³⁵¹ Karadeniz, *a.g.e.*, s. 152.

³⁵² Karadeniz, *a.g.e.*, s. 153.

³⁵³ Koç, Saim, *a.g.e.*, s. 194. - Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 49.

³⁵⁴ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 28.

³⁵⁵ Kurukafa, *a.g.e.*, s. 373-374.

yakılması olayıdır. “Ne zaman bir Amerikalı gelse biz otobüslerle doğru Esenboğa'ya karşılamaya giderdik misafirimizi!” diyen Mahir Sayın bu olayın bizzat içinde bulunmuştur. İlk başta elçinin geleceğini öğrenip yine havalimanına gider fakat orada bulamazlar elçiyi; Sayın durumu “biz adamı Esenboğa'da arıyorduk o bizim okula gelmiş” diyerek anlatır. Elçinin üniversitede olduğu öğrenilince öğrenciler toplanmaya ve gittikçe kalabalıklaşma başlarlar. “Koca bir Cadillac vardır fakat Komer içinde değildir”, ilk başta ne yapacaklarını bilemezler, sonrasında ise arabayı devirmeye çalışırlar. Arabayı devirecek olan “beş on metrelik uzun demir boruyu” Sayın bulup getirir bir yerlerden. Yakılışı ise şu biçimde aktarılır: “Şöyle bir şeyi hatırlıyorum: depodan benzin akmaya başlayınca yanılmıyorsam Hüseyin birisinin boynundan kaşkolünü aldı, benzine batırdı arabanın üzerine attı, araba yanmaya başladı”. Sayın bir de bu olay yaşanırken hangi duyguya sahip olduklarını hatırlar; “Vietnamlıların ‘Hanço’ lakabını taktığı yani ‘Amerikan’ın kasabı’ diye bilinen bir adama verebilecekleri en küçük zarardır bu.³⁵⁶ Bu yıllarda ODTÜ öğrencisi olan Gülay Ünüvar Özdeş de olayı az çok Sayın’ın anlatımındaki benzer şekilde aktarmıştır. “Komer’i Ankara’ya getirecek olan uçağı engellemek için o gün yaklaşık on bin öğrenci tarafından havalimanı işgal edilmiş, Komer Etimesgut Askeri Hava Alanı’na inmek zorunda kalmıştır”.³⁵⁷ Bu aktarım bir öncekinden içerik olarak farklılaşsa da “Esenboğa’ya gitme” konusu sabittir. Özdeş Komer’in arabasının yakıldığı zaman “ne yazık ki” olay yerinde değildir, detayları daha sonra arkadaşlarından öğrenmiştir: Rektörlüğün önündeki aracın elçiye ait olduğunu anlayan öğrenciler “arabayı yakmayı kararlaştırmış”, arabayı ters çevirerek “Taylan’ın benzine bulduğu Sinan’ın atkısıyla” aracı ateşe vermişlerdir.³⁵⁸ İki anlatımın arasında detaylar açısından uyumsuzluklar olsa da duygu aynıdır: “Türkiye’de yükselen antiemperyalist mücadelenin Vietnam’da emperyalizme karşı verilen mücadeleyle dayanışması kadar doğal bir şey yoktu”.³⁵⁹ Bunun basit bir olay olmadığını “hem Demirel ile İnönü’nün olayı gündemlerine alması hem dönemin rektörü Kemal Kurdaş’ın kısa süre

³⁵⁶ Sayın, *a.g.e.*, s. 234-235.

³⁵⁷ Gülay Ünüvar, *Adsız Kahramanlar: Gülay Ünüvar (Özdeş) Kitabı*, Hazırlayan: Ahmet Tuncer Sümer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022, s. 51.

³⁵⁸ Ünüvar, *a.g.e.*, s. 51.

³⁵⁹ Ünüvar, *a.g.e.*, s. 49-50.

içinde istifa etmesi hem de Komer'in yıllar sonra konuyla ilgili yaptığı iddia edilen yorumu"³⁶⁰ kanıtlıyor gözükmektedir.

Dönemin solcularının "anti-emperyalist tavır" geliştirdikleri eylemler 6. Filo ve Komer ile sınırlı değildir. Örneğin Mart 1970'te "Amerikan emperyalizminin işbirlikçisi Güney Vietnam hükümetinin Zonguldak'ta bir sergi açacağı" haberini alan bir grup solcu ta Ankara'dan kalkıp Zonguldak'a gitmiş, "Atatürk heykeline konulmuş olan Güney Vietnam çelengini yakmış ve tek bir resim bırakmadan tüm sergiyi tahrip etmiştir".³⁶¹ Bu olayı aktaran Kaçaroğlu yaklaşık aynı dönemde "Amerikan İktisadi Yardım Teşkilatı'nın (AİD) Balgat'taki deposunun yakılması olayında" da yer almış ve bunu da anlatısına taşımıştır. Buranın seçilme sebebi "anti-emperyalist mücadelenin sembolü olarak bir Amerikan işyeri" olması şeklinde açıklanmış, depo yakılmıştır.³⁶² Bir sonraki "Küçükkesat'taki Amerikalılara ait TUSLOG binasının sabote edilmesi" eyleminde ise Kaçaroğlu ve arkadaşları polis tarafından yakalanmıştır.³⁶³ Bu dönemlerde düzenlenen "anti-Amerikan gösterilere" katılan Ziya Sümer de "Sıhhiye'de Dil-Tarih'e ait olan arazinin 'NATO'ya verileceği haberini duyup' orayı işgal etmeye kalkıştıklarını" aktarmıştır.³⁶⁴ 1967'de Ankara'da Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'na giren Ali Başpınar'ın "Amerika nefreti" ise okulundaki "AİSTE" diye hatırladığı bir kurum vasıtasıyla ortaya çıkar. "Gelen öğrencileri test eden, kendine göre birtakım teknik hazırlıklar yapan, okulda atölye birimlerine test kâğıtları dağıtan, öğretmenlere rehberlik eden ve bir odada üç beş çalışanı ve kendi özel sekreteri olan" bu kurum sonradan öğrendiklerine göre "Amerika'nın Türkiye'deki izleme, gözetleme, değerlendirme ve buralardan oralara öğrenci götürerek yetiştirme işini yapan ve bunları Türkiye'ye gönderen" bir yerdir.³⁶⁵ Bu kurum aracılığıyla yurtdışına gidip gelenlerin "değiştiğini fark etmişler", dolayısıyla bunlara hep "Amerika'nın ajanları" gibi bakmışlar ve bir süre sonra

³⁶⁰ Mehmet Koca, "68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet", *Birey ve Toplum*, Sayı: 8 (15), Bahar 2018, s. 98. (Bu kaynakta Engin Höke'den alınan aktarıma göre Komer yıllar sonra CIA'ya ait bir kuruluşta konuyla ilgili şu yorumu yapmıştır: "Biz o yıllarda müfredatını teknik alanlara oturtmak suretiyle ODTÜ öğrencilerini politika dışında tutabileceğimizi sanmıştık, elektriğin ve fiziğin ağır konsantrasyon gerektiren dersleri, o günkü kafamıza göre öğrencilerin politize olmasını önleyecekti. Hâlbuki üniversiteyi giderek politize olan Türkiye'nin dışında tutabilmek olanaksızdı".).

³⁶¹ Kaçaroğlu, *a.g.e.*, s. 47.

³⁶² Kaçaroğlu, *a.g.e.*, s. 49-50.

³⁶³ Kaçaroğlu, *a.g.e.*, 63-64.

³⁶⁴ Sümer, Ziya, *a.g.e.*, s. 357.

³⁶⁵ Başpınar, *a.g.e.*, s. 126.

kurumu “dağıtıp yok ederek çalışamaz hale getirmişlerdir”.³⁶⁶ Bir noktada bahsi geçen tarzdaki eylemlerin gündelik hayata kadar sirayet ettiği hatırlanmıştır:

Kızılay'da henüz gökdelen yokken Yüksel Caddesi'nin girişinde yer alan Amerikan Haberler Merkezi, Atatürk Bulvarı üzerindeki PanAm bürosu, Çankaya'daki Tuslog lokali, Amerikan er ve subaylarının alışveriş yaptıkları Gaziosmanpaşa'daki PX mağazası gibi Amerikan hedeflerinin taşlanıp molotoflanması neredeyse “haftalık olağan faaliyet” halini almıştı.³⁶⁷

Bu anlatıdaki detaylara neredeyse birebir şekilde başka bir hatırlama kaydında da rastlanır.³⁶⁸ Diğer yandan “o dönem taşıdıkları anti-emperyalist ruh” konusunda en ilginç detayları verenlerden biri Ali Alfatlı'dır. Ankara'da Yerli Malı haftasında “direklerde ne kadar koka kola, pepsi kola, yabancı ne varsa tüm reklam tabelalarını indirmek için” ekiplerler, içinde bulunduğu ekip Bahçelievler, Beşevler, Emek taraflarında bu işi yapacaktır. Bu kısma kadar bir nebze anlaşılabilir olan olayın şimdi değerlendirildiğinde asıl çocukça tarafı anlatının devamında ortaya çıkar: Ekiplerin sorumlusu olduğu anlaşılan Ruhi'nin, ekibi eyleme gönderirken “Ne kadar çok tabela indirir, Kızılay'a getirirseniz en çok getiren ekibe Zafer İşkembecisi'nde çorba söyleyeceğim” demesidir. Alfatlı bile bu hikâyeyi hatırlarken “Yani mantık bunun neresinde? İndir, say, elimle saydım de” şeklinde yorum yapar, fakat o gün eylem sonunda elleri kolları tabelalarla dolu şekilde Kızılay'da buluşmuşlardır.³⁶⁹ Alfatlı sadece bu örnekle de kalmaz, konu gündelik hayatlarını da etkilemiştir:

Pepsi içmiyoruz, koka kola içmiyoruz, tamam. Adi bir gazoz var, Ankara Gazozu diye, sarı, onu içiyoruz. İşte bu Nevşehir taraflarından domates suyu geliyor birtakım kooperatiflerden, onları içiyoruz. Doğu Perinçek'in babası Ankara Gazozlarına ortakmış, Yerli Malı Kampanyası o yüzden yapılmış diye bir söylenti çıkıyor. Bu sefer Ankara Gazozunu da boykot ediyoruz. Domates sularını, Nevşehir'den bilmem ne kooperatifinden gelmiş, ekşi ekşi bilmem neleri içiyoruz kantinlerde. Pepsi içmiyoruz, Ankara içmiyoruz, yerli malı yurdun malı herkes onu kullanmalı, böyle kampanyalar...³⁷⁰

1960'ların ikinci yarısında gerçekleşen tüm bu olaylar sol yapılanmaların yavaş yavaş radikalleşmeye doğru gittiğini gösterdiği gibi henüz başlangıç seviyesidir. Akla belki “elçinin aracının yakılmasının zaten yeterince radikal olduğu” gelebilir fakat sürecin devamında yaşananların yanında bu olay önemini kaybetmemekle birlikte “hafif”

³⁶⁶ Başpınar, *a.g.e.*, s. 126.

³⁶⁷ Açıan, *a.g.e.*, s. 18.

³⁶⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

³⁶⁹ Ali Alfatlı, “Ali Alfatlı”, *Tarihle Söyleşiler 1*, s. 24.

³⁷⁰ Alfatlı, *a.g.e.*, s. 24.

kalmıştır. Bir çalışmada yer alan verilere göre 1969 yılında üniversiteler için meclise sunulan reform tasarıları kanunlaşmadan Meclis'in tatile girmesi üzerine yine bir boykot ve işgal dalgası başlamış, o yıl 16 ayrı tarihte birçok okulda bu eylemler gerçekleştirilmiştir.³⁷¹ 1970'ten 12 Mart'a kadar ise eylemlerin niteliği ve yoğunluğu değişir, ayrı tarihte veya ayrı okulda yaşanan 38 olayda nitelik ve sonuçlar yenidir: Yine boykot, işgal veya miting gibi eylemleri içerse de bu olayların bir kısmı üniversitelerde karşıt gruplu öğrencilerin çatışması, bir kısmı ise okulların belli yerlerine bomba veya dinamit gibi ateşli silahların atılmasıyla ortaya çıkar ve öğrencilerin yaralanmasıyla, ölmesiyle veya okulların süreli-süresiz kapatılmasıyla sonuçlanır.³⁷² Bu ortamın bu çalışmayı ilgilendiren kısmı 68'de başlayan hareketin 70'lerin başında ulaştığı noktadır, çünkü ele alınan kişiler için bu bir "referans noktasıdır", daha duygusal tabiriyle ise bir "miras".

1960'ların ikinci yarısında sol görüşlü öğrenciler başta 1965'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu'nda ve buna bağlı çeşitli üniversitelerdeki Sosyalist Fikir Kulüpleri'nde olmak üzere, okul topluluklarında veya derneklerde faaliyet göstermiştir. Bunlar aracılığıyla öğrenciler ilk başta "üniversitelerde reform" talebiyle örgütlenirken çok kısa süre içinde bölümün başından itibaren de anlatıldığı gibi önce "bağımsızlık" sonra ise "devrim" fikrine sahip olmaya başlamıştır. Bağımsızlık anlayışının beslediği devrim fikriyle birlikte "radikalleşme" olarak adlandırdığımız aşamaya geçilmiş, örgüt nitelikleri ve formları değişmiş, hikaye yalnızca öğrenci hareketi olmaktan öteye varmıştır: Bu aşamada FKF'nin 9-10 Ekim 1969'da yaptığı Olağanüstü Kurultay'la birlikte federasyon DEV-GENÇ'e (veya TDGF - Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu) dönüşmüş; 1971 sonu – 1972 başlarında ise Türkiye sosyalist hareketinin tüm geleceğini etkileyen, illegal ve silahlı yapılanmalar olan THKP-C, THKO ve TKP/ML örgütleri kuruluşunu duyurmuştur. Başvurulan kişilerin bir kısmı hem DEV-GENÇ'te hem de sayılan bu örgütlerde yer aldığı gibi çok daha büyük bir kısmı ise 12 Mart sonrasında başta THKP-C'nin olmak üzere bu yapıların ardılarında bulunmuştur. 1970'lerin başında ortaya çıkan ve 1972-1973'te son bulan bu yapılanmalar, devamındaki sol hareketlerin bunlara göre konumlanışları bakımından bir

³⁷¹ Aydemir, *a.g.e.*, s. 46.

³⁷² Koca, *a.g.e.*, s. 102-105.

“referans noktası” haline gelmiştir. Sayılan örgütlerin önderleri (Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya) 1970’lerdeki tüm sosyalistler için birer kahramana dönüşmüşse de “benimsedikleri ideolojik hat ve eylem tarzları” daima tartışılmış; tartışmalar sonucunda ortaya çıkan fikir ayrılıklarıyla birlikte onlarca farklı örgüt kurulmuştur. 70’lerde elbette sadece bu örgütlerin etkisi altındaki yapılar yoktu; TKP, TİP ve Aydınlik geleneği de varlığını sürdürmüştür.

Bu hatırlatmadan sonra 1960’ların sonuna ve daha çok 1970’lerin başına dönecek olursak; anlatıları incelenen kişilerin içerisinde 68 kuşağına dahil olanların ezici çoğunluğu bu yıllarda üniversite öğrencisidir, hiç de azımsanmayacak bir kısmı ise en az 16-17 yaşındadır. Dolayısıyla bunlar hem DEV-GENÇ’e hem de bu bahsedilen üç örgütün pratiklerine şahit oldukları gibi bu sürecin radikalleşme aşamalarını da gözlemlemiş ve hatıralarına taşımışlardır. Bu aşamalardan ilki “TİP’ten kopuş” olarak da nitelendirilebilecek, Milli Demokratik Devrim tartışmaları sonucunda başlayan ayrışmalardır. Bu tartışmalar iki grubun farklı “devrim, mücadele tarzı ve devrimi yapacak özne” tanımlarına sahip olmasından kaynaklanmıştır. O dönemde bu tanımların iki ayrı sloganda ifade edildiğini aktaran İlhami Aras bunların “Sosyalist Türkiye” ve “Tam Bağımsız ve Gerçekten Demokratik Türkiye” olduğunu ifade etmiş; birincisinin “sosyalist devrim” ikincisinin ise “milli demokratik devrim” anlamına gelen “iki ayrı programa tekabül ettiğini” hatırlamıştır.³⁷³ Aslında TİP ve MDD programlarının arasında “büyük bir ayrılığın ortaya çıkabileceği bir farklılık” olmadığını söyleyen Müftüoğlu ise temel farklılığın mücadele tarzına yönelik olduğunu vurgular: Konu “TİP yöneticilerinin parlamenter mücadeleyi esas alan bir yaklaşım içinde olmasına karşılık, Mihri Belli’nin (yani MDD) parlamento dışı mücadele yollarını esas almasıdır”.³⁷⁴ Dönemi hatırlayanların ayrışma konusunda dikkat çektikleri bir başka nokta da bu iki grubun “devrimi yapacak özne” konusundaki farklılıklarıdır. Doğan Avcıoğlu’yla simgeleşen YÖN hareketinin de etkisiyle MDD’ciler devrimin “zinde kuvvetlerin”, TİP ise “işçilerin, emekçilerin, geniş halk yığınlarının” öncülüğünde gerçekleşebileceğini savunmuştur.³⁷⁵ Bahsi geçen zinde kuvvetler asker-sivil aydın ittifakıdır.³⁷⁶ Esasında bir aşamaya kadar

³⁷³ Aras, *a.g.e.*, s. 48.

³⁷⁴ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

³⁷⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 81-82.

³⁷⁶ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 143.

TİP’i destekleyen MDD’cilerin TİP’ten tam olarak kopması ve “ayrı bir hat belirlemeye başlaması” 1966’da yapılan Malatya Kongre’siyle gerçekleşmiş, bu kongrede Behice Boran’ın Belli’lere sarf ettiği “cehennemin yolları iyi niyetle döşenmiştir” sözü Oya Baydar’ın aklından çıkmamıştır.³⁷⁷ Sonrasında yoğunlaşan tartışmalarla birlikte “gençler birer birer TİP’i terk etmeye başlamış, partinin çekim merkezi olma niteliği düşüşe geçmiştir”.³⁷⁸ Parti bünyesinde gerçekleşen terk edişler o zamana kadar TİP’in üniversitelerdeki izdüşümü olan FKF’ye ise bir mücadele konusu olarak sirayet etmiştir. Gençler kulüpleri terk etmekten ziyade onları MDD çizgisine getirmeye çalışmışlardır. 1969’da Ankara Üniversitesi DTCTF’ye giren Doğan Tarkan tam da bunun ortasında kalır: Öğrenci hareketinin “çok kesince” MDD’ci DEV-GENÇ ve sosyalist devrimci TİP ile Kürtler olarak ikiye bölündüğünü hatırlayan Tarkan çok kısa süre içinde “TİP’in hiçbir eylem gücü kalmadığını” aktarmıştır.³⁷⁹ Zaten bahsi geçen mücadele sonucunda daha önce de ifade edildiği gibi Ekim 1969’da FKF, DEV-GENÇ’e dönüşerek TİP ağırlığını tamamen yitirmiştir.

Önce MDD çizgisiyle sonra 68 gençliğiyle TİP’i aşan Türkiye sosyalist hareketi, geldiği aşamada bu sefer de “MDD’den kopuş” şeklinde sonuçlanan çeşitli tartışmalar yaşayarak ayrışmaya başlar ve “radikalleşme sürecinin son safhasına” giriş yapar. Bu ayrışmalar da hem mücadele tarzıyla hem de yine devrimi yapacak özneyle ilgili sahip olunan fikir ayrılıklarına dayanmıştır. Buradaki ayrılıklar daha çok “devrimin nereden ve hangi grupla başlatılacağı, hangi mücadele yöntemiyle yapılacağı” gibi konular etrafında şekillenmiştir. MDD’cilerin benimsediği “zinde kuvvetler” öncülüğü THKO, THKP-C ve TKP/ML tarafından reddedilir. “Her türlü cuntacı eğilimlere karşı çıktıklarını” ifade eden Ahmet Tuncer Sümer THKO’da cuntacılıktan kastedilen Türk ordusunun yerine “halk ordusunu” koyduklarını aktarmıştır. THKP-C’de devrime varacak mücadelenin “Marksist bir parti öncülüğünde yürütülmesini zorunlu gören” bir anlayış vardır.³⁸⁰ Parti öncülüğü konusunda THKP-C ile hemfikir olan TKP/ML’yi diğerlerinden ayıran nokta ise “köylü yığınların bilinçli kesimine” verdiği ağırlıktır,³⁸¹ ki bu ağırlık örgütün askeri

³⁷⁷ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 98.

³⁷⁸ Dikmen, *a.g.e.*, 97.

³⁷⁹ Tarkan, *a.g.e.*, s. 367.

³⁸⁰ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 73.

³⁸¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 335.

kanadının ismine³⁸² de taşınmıştır. Üç örgüt de hem Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı tanımları³⁸³ hem de saptanan bu tanımların birer sonucu olarak geliştirdikleri devrim stratejileri³⁸⁴ bakımından farklılaşsa da “silahlı mücadele biçimini” veya o zamanki tabiriyle “gerillacılığı” benimsemişlerdir. Hem Küba'dan hem Vietnam'dan etkilenen sosyalistler “gerillacılık pratiklerini” öğrenmek için o süreçte “Filistin örgütlerine bağlı kamplara” gitmiştir. Bu kamplara ilk gidenlerden ve son dönemlerden biri olduğunu ifade eden Semih Dinç, Türkiye'deki sosyalistlerin “Filistin'e değil Suriye, Ürdün ve Lübnan'daki Filistin örgütleri için tahsis edilen kamplara” gittiklerini ve “buraların birer askeri eğitim üssü olarak görülüp Türkiye'de yapılmak istenen devrim için hazırlanıldığını” aktarmıştır.³⁸⁵ “Türkiye'de yapacağımız devrimin ihtiyaçlarını karşılamak üzere gittiğimiz bir ara momentti Filistin” diyen Mustafa Yalçınmer de hedeflerini “çok net ve tartışmasız olan şuydu; Filistin'e gidip savaşı öğrenecek ve gelip Türkiye'de savaşı başlatacaktık” şeklinde açıklamıştır.³⁸⁶ Bu “gerillacılık fikrine” “Guevera hareketi, Venezüela'da Daglos Bravo hareketi, Latin Amerika'da Stokly Carmicel hareketi, Hindistan'da Çaru Mazumdar'ın öncülüğündeki Nakzalitler hareketi” gibi hareketlerden etkilenilerek varılmıştır.³⁸⁷ Bahsi geçen fikir Regis Debray'ın *Devrimde Devrim*, E. Che Guevara'nın *Gerilla Günlüğü* ve *Savaş Anıları*, Carlos Marighella'nın *Şehir Gerillası* gibi kitaplardan öğrenilmiştir.

6. Filo ve Komer eylemlerinden sonra hızla radikalleşen sosyalist örgütler, üniversitelerdeki ve çeşitli yabancı sermayeli iş yerlerindeki daha önce bahsedilen eylemleri dışında; banka soygunları, Amerikalı askerlerin kaçırılması ve dönemin İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un öldürülmesi gibi eylemleri de gerçekleştirmişlerdir. Özellikle son ikisi ülke gündemini oldukça belirlemiş ve örgütler kendilerini ilk bunlarla

³⁸² TİKKO – Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu.

³⁸³ Türkiye THKO için “yarı feodal”, THKP-C için “emperyalizme bağımlı geri kapitalist” ve TKP/ML için “yarı sömürge ve yarı feodal” bir ülkedir.

³⁸⁴ THKO için Türkiye ancak “İkinci bir Kurtuluş Savaşı verilerek anti-emperyalist ve anti-kapitalist bir ülkenin kurulmasıyla” kurtulabilir, bu kurtuluşu da “bir grup silahlı militan” başlatabilirdi. THKP-C içinse bunun yolu “anti-oligarşik” devrimdi, “Kesintisiz Devrim Teorisi” ilkeleri uygulanarak hızla sosyalizme varacak bir mücadelenin verilmesi esastı. TKP/ML ise Mao Zedung'dan etkilenerek “Halk Savaşı” stratejisini önüne koymuştu, bu yolla “toprak devrimini” de içerecek şekilde “kırlardan şehirler kuşatılacak” ve Türkiye'nin sahip olduğu tüm çelişkiler sona erecekti.

³⁸⁵ Oktay Duman, *Devrimcilerin Filistin Günlüğü (1968-1975): Yaşayanlar Anlatıyor*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020, s. 34.

³⁸⁶ Duman, *a.g.e.*, s. 119-120.

³⁸⁷ Duman, *a.g.e.*, s. 117.

kamuoyuna duyurmuştur. THKO tarafından ilk başta “Alman büyükelçisinin kaçırılması” hedeflense de bu yapılamamış ve onun yerine dört Amerikalı asker kaçırılmıştır.³⁸⁸ Bu hikâyenin bizzat içinde yer alan Deniz Gezmiş, daha sonra hapisshanedeyken Erdal Öz’e olayların nasıl geliştiğini şöyle aktarır:

Mart’ın ya 3’ü ya 5’i. Orta Doğu Teknik Üniversitesinin karlı sırtlarındayız yine. Bir buçuk saattir yol yürümüşüz. Nasıl dondurucu bir soğuk. Rüzgâr da bir türlü kesilmiyor. Elimde silahım. Eldivenliyim. Üç kişiyiz: Yusuf, Sinan, ben. Dört Amerikalının bindiği araba geçip gitti. Beş on dakika sonra dönecekler. Biliyoruz bunu. Her gün yaptıkları şey. O saatlerde başka bir araba da geçmez oradan. (...) Amerikalıların arabası az sonra görüldü. Geldiler. Durdular. Ben hemen arabanın önüne fırladım. Direksiyonun yanındaki kapıdan Yusuf girecek arabaya. Ben öbür taraftan dalacağım. Dediğim gibi girdik arabaya. Yusuf, şoförü indirdi arabadan, “Don’t move lan!” (Kıpırdama lan!) dedi. Bir elinde silahı vardı, öbür eli vites kolundaydı.³⁸⁹

4 Mart 1971 sabahına “TRT haber ajansındaki son dakika haberiyle” uyanan ODTÜ öğrencisi Tayfur Cinemre bu olayı radyodan dinlemiş, kaçırılanların “Gölbaşı Ahlatlıbel’deki radar üssünde görev yapan Amerikalılar” olduğunu öğrenmiştir.³⁹⁰ Aynı gün gelişmeleri olaya bir aşamada dahil olan Hüseyin’den (İnan) de dinlemiş, “jandarmanın ODTÜ’nün A kapısında tedbir almaya başlamasından dolayı, o sırada aranan Hüseyin’i motosikletinin arkasına alarak kampüsten çıkarmıştır”.³⁹¹ 5 Mart’ta ise olay gazetelerin manşetindedir.³⁹² Bu eylemle birlikte 4 Mart 1971’de ilk kez kendini kamuoyuna THKO olarak ilan eden, o zamana kadar yapılan banka soygunu ve yabancı sermayeli iş yerlerinin tahribi gibi birçok eylemi sahiplenen örgüt; yayınladığı bildiriye hedeflerini açıklamış ve “bu bildirinin 36 saat içinde TRT’nin 07.30-13.00 ve 19.00 haberlerinde okunması ile ABD’nin 400 bin dolar fidye vermesi karşılığında” askerleri serbest bırakacağını aksi taktirde öldüreceğini duyurmuştur.³⁹³ Fakat talepleri karşılanmamasına rağmen askerler 8 Mart’ta serbest bırakılmıştır, yine Gezmiş’in ifadesiyle: “Süre doldu. Bildiriye açıkladığımız kararı uygulamadık. Kollarına bile

³⁸⁸ Sümer, A. T., *a.g.e.*, s. 105.

³⁸⁹ Erdal Öz, *Gülünün Solduğu Akşam*, İstanbul: Can Yayınları, 1993, s. 36.

³⁹⁰ Tayfur Cinemre, *Anılar Belleğimizin Bekçileridir*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023, s. 88.

³⁹¹ Cinemre, *a.g.e.*, s. 89-90.

³⁹² “Amerikalı Dört Asker Kaçırıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, Sayı: 16739, 47. Yıl, 5 Mart 1971 Cuma, s. 1 ve 7. - “Ya 400 bin dolar veya 4 Amerikalı Öldürülecek”, *Milliyet Gazetesi*, Sayı: 8379, 21. Yıl, 5 Mart 1971 Cuma, s. 1 ve 9.

³⁹³ Halit Çelenk, *1. THKO Davası*, İnternet Edisyonu: 2013, s. 54.

dokunmadık. Önce Hüseyin çıktı evden. Kalan üç kişi daha sonra çıktık. Onları orada öylece bıraktık. Gidişimizden haberleri bile olmadı”.³⁹⁴

Diğer önemli olay ise bu sefer THKP-C militanları tarafından 17 Mayıs 1971’de Elrom’un kaçırılması ve 22 Mayıs’ta öldürülmesidir. 12 Mart askeri muhtırasından sonra nisanda ilan edilen sıkıyönetim koşullarında yapılan bu eylem epey radikaldir. İsmail Metin Ayçiçek “17 Mayıs 1971’de Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı ve Hüseyin Cevahir’in İstanbul’da, idam cezası almış olan Denizleri kurtarmak amacıyla İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom’u kaçırdıklarını ve talepleri karşılanmayınca 22 Mayıs’ta Elrom’u vurduklarını”³⁹⁵ ifade etse de o tarihte henüz Denizlere idam cezası verilmemiştir. Zaten THKP-C bu olayla ilgili yayınladığı “Amerikancı Bakanlar Kuruluna” isimli bildirisinde; tutuklu olan tüm devrimcilerin serbest bırakılmasını, bildirinin TRT haber bültenlerinde 07.30-13.00-19.00 ve 22.45 saatlerinde 3 gün boyunca eksiksiz olarak okunmasını ve bu süre boyunca emniyetin hiçbir şey yapmamasını talep etmiştir.³⁹⁶ Önceki olaydakine benzer olarak THKP-C de bu bildiriyle birlikte adını kamuoyuna ilan etmiştir. Elrom’un öldürülmesi atmosferi o kadar tırmandırmıştır ki Nihat Erim hükümeti “Balyoz Harekâtı” adı verilen harekâtı başlatmış, Pekdemir 23 Mayıs 1971’de günlüğüne şu notu düşmüştür:

Nihat Erim “balyoz harekâtı” yapılacağını söyledi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı arama tarama için cumartesi gece yarısından pazar günü saat 15:00’e kadar sokağa çıkma yasağı koydu. Belli ki banyolarda tevatür miktarda kitap yakıldı. Gazeteler, 25 bin polis ve asker İstanbul’u “taradı” diye yazıyordu.³⁹⁷

Zaten olayların gidişatından dolayı aslında daha öncesinde “Başbakan Nihat Erim’in 23 Nisan’da yaptığı radyo konuşmasında ‘alınacak tedbirler BALYOZ gibi kafalarına hemen inecektir’ ifadesiyle gelecek günlerde olacakların işaretini verdiği”³⁹⁸ bir ortam söz konusudur. Baydar’ın hafızasında ise “balyoz” Elrom öldürüldükten değil kaçırıldıktan hemen sonra başlar. “Ve balyoz tepemize indi” diyen Baydar “18 Mayıs’tan itibaren Türkiye’de tam bir terör olduğunu, zehir zemberek sıkıyönetim bildirilerinin radyolardan okunduğunu, teslim olması gerekenlerin listelerinin yayınlandığını, ‘sayın muhbir vatandaş’ gibi ifadelerle yurttaşlardan tüm şüpheli kişileri ihbar etmelerinin istendiğini”

³⁹⁴ Öz, *a.g.e.*, s. 41.

³⁹⁵ Ayçiçek, *a.g.e.*, s. 46.

³⁹⁶ Turhan Feyizoğlu, *İki Adalı: Hüseyin Cevahir-Ulaş Bardakçı*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012, s. 88.

³⁹⁷ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 44.

³⁹⁸ Murat Bjeğuğ, *Sabo: Sabahattin Kurt Kitabı*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 42.

hatırlamış, “arananlar listelerinde Mümtaz Soysal ve birçok profesörün, üniversite mensuplarının, TRT’cilerin, tanınmış yazarlar ve aydınların, öğrenci ve öğretmen örgütleri liderlerinin yer aldığını ve neredeyse ele geçirdikleri herkesi alalecele hazırlanmış askeri tutukevlerine sevk ettiklerini” ifade etmiştir.³⁹⁹

Bu dönemin “son radikal eylemi” ise 30 Mart 1972’de THKP-C ve THKO’ya mensup toplamda on militanın ve kaçırıldıkları üç yabancı teknisyenin öldürülmesiyle sonuçlanan eylemdir. Deniz, Hüseyin ve Yusuf’un idamlarının durdurulması talebiyle Ünye Radar Üssü’nde çalışan üç yabancı teknisyen 26 Mart’ta rehin alınır ve Tokat’ın Niksar ilçesine bağlı Kızıldere Köyü’nde bir eve götürülür. 30 Mart’ta güvenlik güçleriyle yaşanan çatışmadan sağ çıkan Ertuğrul Kürkçü olayın -kolluk kuvvetleri dışında- tek tanığıdır ve kendisiyle yapılan söyleşide eylemi detaylı şekilde aktarmıştır: Mahir, Cihan, Ömer ve kendisi arandıkları için “makarna yüklü bir kamyonun içerisinde Ankara’dan Ünye’ye” geçerler.⁴⁰⁰ “Tevkifat dalgası çoktan başladığından” ekipteki diğer kişiler çoktan bu bölgeye gelmiştir.⁴⁰¹ Hem meclisin Denizlerin idam kararını onaylaması hem de Mahirlerin Karadeniz tarafında olduğunun devlet tarafından öğrenildiğinin bilgisi “bir an önce harekete geçme hissi” yaratır ve uzun tartışmalar sonucunda bahsi geçen eylemin kararı alınır.⁴⁰² Teknisyenlerin bulunduğu apartmana gelip kapıyı çalarlar, “Hüdai subay rolündedir, resmi bir makamdan geldiklerini söyledikleri için” içeri buyur edilirler.⁴⁰³ Tabii bir baskındır bu. “6-7’den daha fazla kişinin olduğu bu evden, üç kişiyi seçerler” çünkü haklarında idam kararı verilenlerin sayısı da üçtür. “Daha sonra geleceklerin bulabilmesi için eylemi niye yaptıklarını ve taleplerinin ne olduğunu içeren bir notu bırakıp” evden çıkarlar.⁴⁰⁴ Eylemin bu kısmı yaklaşık iki saat sürer, bu eylemciler yani Mahir, Ertuğrul, Ahmet, Nihat, Ertan, Cihan ve Hüdai; üç yabancı teknisyeni rehin alarak Sinan Kazım, Sabahattin, Ömer ve Saffet’in bulunduğu Kızıldere Köyü’ne giderler.⁴⁰⁵ 30 Mart sabahında yerleri tespit edilir, tüm köy ve buldukları ev kuşatılır. Emniyet güçlerinin “teslim olun” ihtarlarına talepleri karşılanmadığı için uyulmaz ve çatışma başlar. Militanlardan biri ölüp ikisi yaralanınca “daha önce alınan karar uyarınca”

³⁹⁹ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 146.

⁴⁰⁰ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 83.

⁴⁰¹ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 84

⁴⁰² Kürkçü, *a.g.e.*, s. 88-90

⁴⁰³ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 91

⁴⁰⁴ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 92

⁴⁰⁵ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 92

eylemciler teknisyenleri vurur.⁴⁰⁶ Kalan kişiler de -Kürkçü hariç- havadan ve karadan yapılan saldırılarla öldürülür. Bu eylemde ölen on kişinin sekizi THKP-C'nin en önde gelen kadrolarındandır dolayısıyla örgüt bu eylemle fiilen sonlanmıştır. 6 Mayıs'ta Denizlerin idamıyla ise THKO ortadan kalkacaktır.

Bahsi geçen tarihsel aralıkta yapılan TİP-MDD (ve YÖN) tartışmaları ve kurulan DEV-GENÇ, THKO, THKP-C, TKP/ML gibi yapıların örgütsel ve politik hattı ancak o dönemde yayınlanan dergi, bildiri ve kitapların detaylı incelenmesiyle derinlemesine anlaşılabilir. Bu çalışmanın konusu gereği yalnızca “başvurduğumuz öznelerin hatıralarına yansıdığı kadarıyla” ele alınan gelişmelere çalışmada yer verilmesinin sebebi; gençlik veya yetişkinlik dönemi 1970'lere rastlayan sosyalistlerin 1960'lardaki bilhassa sosyalist harekette yaşananlardan kopuk değerlendirilemeyeceği düşüncesidir. Kişilerin ezici çoğunluğu bu olayların içinde veya bunları hatırlayacak yaşta olmasalar da bölümde anlatılanlar ve hatta daha fazlası 70'lerdeki kuşaklara kesin olarak aktarılmıştır. “68 kuşağının deneyimleri” 60'ların ikinci yarısını yaşayanlar tarafından doğrudan veya bu tarihlerde çıkarılmış yayınlar aracılığıyla dolaylı olarak 70'lere taşınmıştır. Diğer bir konu da meselenin sırf “bu iki on yılın art arda gelmesi bakımından” yalnızca kronolojik bir sürekliliğe indirgenemeyeceğidir. Çünkü başta kendini “78 kuşağı” tabiriyle tanımlayanlar olmak üzere böyle tanımlamasalar da o yıllarda çeşitli sol fraksiyonlara dahil olan tüm kişiler ya “kökenini” ya da “70'lerde yükselen toplumsal mücadeleyi” 68 kuşağına dayandırır. İşin Türkiye'ye özgü kısımlarından biri biraz da tam bu noktada ortaya çıkar. 68 hareketleri evrensel çapta gerçekleşmişken, Türkiye'nin 70'lerinde yaşanan yükselişe başka yerde rastlanmaz. Bu gerçeğin bir ifadesi olarak gerek literatürde gerek sol hafızada dönemin sosyalistleri “78 kuşağı” şeklinde anılmıştır. Bu tabir çalışmanın devamında daha iyi anlaşılacağı üzere hem 68'le kurulan bağı hem de oradan ayrışmayı içermektedir. Ki anlatıların birçoğunda gerek devamlılık gerek farklılık bakımından 68-78 kıyaslamaları mevcuttur.

⁴⁰⁶ Kürkçü, *a.g.e.*, s. 103

3.2. SOSYALİSTLERE MÜNHASİR BİR DÖNEMLENDİRME

En genel hatlarıyla ifade edilecekse; 1970’li yıllara 12 Mart 1971 askeri muhtırasıyla hareketli bir giriş yapılmış, sonrasında bu dönem 12 Eylül 1980’e kadar istikrarsız hükümetlerle çalkalanmıştır.⁴⁰⁷ 1970’li yıllar; dönemi yaşayan sosyalistler nezdinde hayatın ve siyasetin akışı bakımından 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası-Mayıs 1974 Genel Affı, Mayıs 1974 Genel Affı-1 Mayıs 1977 Olayları ve 1 Mayıs 1977 Olayları-12 Eylül 1980 Askeri Darbesi şeklinde çoğunlukla üç ayrı zamana ayrılmıştır. Bu dönemlendirme bazısında bizzat bahsi geçen tarihlere işaret edilmesi bazısında ise anlatımın akışı açısından hatırlama kayıtlarının neredeyse tümüne yansımıştır.

Bu tarihler elbette nesnel açıdan önemli siyasi gelişmelere işaret etse de bahsi geçen dönemlendirmeyi sosyalistlere özgü kılan şey “zihinlerdeki ölçütlerle” yaşanmış ve değerlendirilmiş olmasıdır. Hem o gün içindeyken hem de bugün geçmişe bakarken kişiler; olayların toplumsal mücadelenin seyrini olumlu veya olumsuz anlamda nasıl etkilediğiyle ilgili bir ölçüt belirlemişlerdir. Evet 12 Mart muhtırası tüm Türkiye’nin gündemine şüphesiz girmiştir; fakat 1970’lerde solculuk yapan ve yapmayan iki kişinin o günleri nasıl hatırladığı ve örneğin muhtıranın nasıl sonuçlar doğurduğuyla ilgili yorumu büyük ihtimalle epey farklı olacaktır. 1974 affı belki ikinci kişinin gündemine ancak sorarsak girecektir, aynı şekilde 1 Mayıs 1977 de. Ama bu hikâyede solcuları ayıran nokta bu üç tarihin ve aralarındaki zaman aralığının toplumda yüzünü siyasete hiç dönmeyen insanın bile hayatını belirlediği iddiasıdır. Kısaca iddiaları şudur: 12 Mart’ın, 1974’ün ve 1977’nin sonuçları tüm Türkiye’nin kaderini etkilemiştir. Tam da burada “ölçütlerinin” detayına incek olursak; mesela 12 Mart’ta solun aldığı yenilgiyle mücadele atmosferi dağılmış, ağır bedeller ödenmiş ve tekrardan ancak 1973’ün ikinci yarısından sonra toparlanmaya başlanabilmiştir. Bu toparlanma evresinde 1974, affın ilan edildiği yıl olduğundan ve sonrasında çok kısa süre içerisinde sosyalist örgütler kurulacağından diğer bir dönemektir. 1974-77 arası dönem çoğu hatıraya “sosyalistlerin kitlesellik kazandığı dönem” olarak yansımıştır. Bu kitlesellik 12 Eylül’e kadar sürecektir fakat özellikle 1 Mayıs 1977’de yaşanan “katliamla” birlikte gündelik hayatın akışı değişecek, sıkça kullanılan tabiriyle “sağ-sol kavgası” bu tarihten sonra toplumun geniş

⁴⁰⁷ EK 2’de yer alan tablodan hem hükümetlerin hem de siyasal gelişmelerin bilgisine ulaşılabilir. Bkz: s. 176.

kesimlerinin konusu haline daha çok gelecektir. Anlaşıldığı üzere ilk dönemdeki havaya “sıkışmışlık” hakimdir, ikincisine “yükseliş”, üçüncüsüne ise “çatışma”. Bu bahsedilen üç ayrı dönemde “en yoğun” hissedilen noktalar olması bakımından tespit edilmiştir. Yoksa zaman zaman yükseliş dönemi çatışmayı, çatışma dönemi de yeni sol örgütlerin bir kısmının bu aralıkta kurulması veya farklı eylem biçimlerinin uygulanması açısından yükselişi içermektedir. Tam bu noktada şu da belirtilmelidir ki hatıralarda 1970’ler 12 Mart’la başlatılmışsa da “1970’ler sosyalist hareketi” çoğu zaman 1974’le başlatılmıştır.

Diğer yandan bu dönemlendirmenin hayattan ve büyük siyasetten kopuk olduğu da söylenemez, ki zaten bahsi geçen konunun “Atmosfer” başlığında değerlendirilmesi bundan kaynaklanır. Çünkü bölümün devamında bahsedilecek olaylar, anlatılarda yer alan değerlendirilişlerinde her ne kadar içerik ve yaklaşım bakımından “sosyalistlere münhasır” olsa da, 1970’lerin Türkiye’sinin gündemini oluşturmuşlardır. Burada yine karşımıza “hangisi hangisinden kaynaklandı” gibi bir soru çıkıyor. Yani anlatılardaki olaylar “sosyalistler tarafından aktarıldığı için mi” yoksa zaten “1970’lerin büyük siyasi gündemini oluşturduklarından mı” öne çıkmıştır? Birincisini unutmamak kaydıyla fakat bu insanların da Türkiye’nin 70’lerinde yaşadığını atlamadan, yine aynı cevabı verebiliriz: Bu bölümdeki tarih anlatısı her iki soruya da verilen “evet” cevabının bir kesişimi olacaktır.

3.2.1. 12 Mart ve İkili Karakteri – “*Bir ölür, bin geliriz*”

Türkiye’nin politik atmosferini belirleyen dolayısıyla nesnel açıdan önemi sabit olan 12 Mart 1971 askeri muhtırası incelenen hatıratlarda da, daha önce ifade edildiği gibi 1970’li yılların başlangıcıdır. Bu muhtıra ve sonuçları bir dönemeç olarak görülmüş ve yaşanmış, muhtıranın özellikle de sosyalistlerle ve örgütleriyle ilgili yarattığı koşullar anlatılarda yer almıştır. 12 Mart’tan bahsedilirken özellikle 68 kuşağının yenilgisi hem duygusal hem düşünsel boyutuyla anılmadan geçilememiştir. Bir önceki bölümde “önder kadrosu” olarak sayılan isimlerin ve kurulan yapılanmaların neredeyse tümünün, muhtıranın yarattığı iklimin sonucunda ortadan kalkması 1970’lerin sosyalistlerini derinden etkilemiş ve bu travmatik etki hem “büyük bir üzüntüden” hem de “harekete geçirici bir öfkeden” oluşmuştur.

Yaşı yetenler 12 Mart'ın sahip olduğu nitelikte ilgili süren tartışmaları da hatıralarına taşımıştır. Sola eğilimli bir müdahale olasılığının daha yüksek görüldüğü bir ortamda ilk başta muhtıranın karakteri konusunda şüpheye düşülmüş, fakat cuntanın pratiklerinden böyle olmadığı kısa zamanda anlaşılmış ve bu kafa karışıklığı anlatılara yansımıştır. Müftüoğlu'na göre o dönemde “sol bir askeri darbeye inananlar, ordu üst kademesinin kontrolündeki bir askeri müdahale değil, 27 Mayıs'ta olduğu gibi alttan gelen bir harekete bel bağlamışlardır”.⁴⁰⁸ Hatta dönemin en güçlü sol yapısı DEV-GENÇ tarafından 12 Mart'ı destekleyen bir bildiri⁴⁰⁹ bile okunmuştur.⁴¹⁰ Bu beklentiye işaret eden İsmail Metin Ayçiçek de “cuntacılığın, sadece Avcıoğlu ya da Kıvılcımcıları değil, kendilerini de ciddi anlamda etkilediğini, nitekim 27 Mayıs Askeri Darbesi değerlendirmelerinin, 9 Mart girişimlerinin ve 12 Mart Muhtıra Darbesi'ne yönelik ilk bildirilerinin de aynen bu izleri içerdiğini, elbette cuntacı olmadıklarını ama Kemalizm ile göbek bağı kesinlikle koparamamış her harekette olduğu gibi, ordudan sol eğilimli girişimler beklemenin hepsinin damarında şu veya bu ölçüde var olduğunu”⁴¹¹ ifade etmiştir. Sol hareketler içinde “ordu millet el ele”⁴¹² sloganının 12 Mart öncesinde yaygın oluşu da göz önünde bulundurulduğunda dönemin zihin dünyasında ordunun nasıl konumlandırıldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Baydar'ın ifadesiyle “12 Mart muhtırası verildiğinde, beklenen 8-9 Mart müdahalesi olduğu sanıldı. ‘Hah, işte nihayet oldu’ diye el ovuşturanlar fena yanıldıklarını bir süre sonra anlayacaklardı. 9 Mart darbe planı açığa çıkınca meseleye el konmuş, muhtıra bütün kuvvet komutanlarının ve genelkurmay başkanının imzalarıyla; yani emir komuta zinciri içinde çıkarılmıştı. Ve tabii ki sol mol değildi”.⁴¹³ Dolayısıyla kısa sürede sol cunta beklentisinin tersi bir manzarayla karşılaşılınca “12 Mart herkes için biraz şok etkisi yaratmıştır”.⁴¹⁴ Muhtıranın karakterinin doğru değerlendirilip değerlendirilmemesi meselesi dönemi hatırlayan ve kayıtlara geçenler arasında

⁴⁰⁸ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 45

⁴⁰⁹ Başpınar, *a.g.e.*, s.131

⁴¹⁰ Fakat Dev-Genç'in 12 Mart'ı destekleyip desteklemediği konusu hafızalarda sabit değildir. Örneğin Savaşçı, “Dev-Genç'in doğrudan 12 Mart'ı destekleyen bir açıklaması olmadı. Dev-Genç'in ilişkide olduğu demokratik kitle örgütlerinin hazırladığı bir bildiride (o ilişkilerin dışında kalmamak için) Dev-Genç'in adının da bulunmasın dan hareketle; Dev-Genç 12 Mart'ı destekledi demek doğru değil. Ertuğrul'un bu konuda yaptığı açıklamalarla konuya yeterince açıklık getirdiğini düşünüyorum” diyerek bu noktaya işaret etmiştir. Diğer yandan bunun açıklanma ihtiyacının duyulması da tespit edilen kafa karışıklığını destekler niteliktedir. (Savaşçı, *a.g.e.*, s. 56.).

⁴¹¹ Ayçiçek, *a.g.e.*, s. 52.

⁴¹² Köylüoğlu, *a.g.e.*, s. 127.

⁴¹³ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 143.

⁴¹⁴ Koç, Saim, *a.g.e.*, s. 200.

birbirlerine atıf yapmalarına da sebep olmuş; örneğin Şansal Dikmen, “Tarık Ziya Ekinci’nin TİP’in darbeyi desteklediği yönündeki görüşünün”⁴¹⁵ bir yanlış hatırlama olduğunu ileri sürmüştür.

12 Mart’la ilgili bahsi geçen kafa karışıklığından daha çok muhtıranın yarattığı travma anılarda yer almaktadır. Muhtıradan beş ay sonra günlüğüne 26 Nisan 1971’de 11 il için alınan sıkıyönetim kararını kastederek “12 Mart faşizmi açıktan başlamıştı”⁴¹⁶ diye yazan Pekdemir, kırk bir yıl sonraki söyleşide “12 Mart kâbus gibi çökmüştü üstümüze”⁴¹⁷ cümlesiyle hem yakın hem de uzak dönemde sürecin nasıl hatırlandığını kaydetmiştir. 1960’lar itibariyle Türkiye’de gelişmeye başlayan sol hareketlerin yok edilmesine yönelik bir hareket olarak değerlendirilen⁴¹⁸ 12 Mart’la birlikte ülke, bir dönem çeşitli baskıcı ve antidemokratik uygulamalara sahne olmuştur. Özellikle Deniz Gezmişlerin idamı ve öncesinde Kızıldere’de Mahir Çayanların öldürülmesi dönemin sosyalistleri için oldukça yaralayıcıdır; 1971’de üniversiteye yeni başlayan Alime Mitap “okuldaki ilk yılımda, önce Kızıldere katliamı, ardından Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idamları, beni derinden sarsmıştı. Kızıldere katliamı duyulunca, o sıralarda kalmakta olduğum Cebeci Kız Öğrenci Yurdu’nun bir salonunda toplandık; marşlar söyledik. Gözyaşlarım sel olmuştu”⁴¹⁹ şeklinde konuyla ilgili duygularını aktarmıştır. Benzer duyguları Latife Türkyılmaz da “adaletsizlikler, dağlarda çatışmalarda öldürülen Sinan ve arkadaşları, Hüseyin Cevahir’in vurulması, yoğun tutuklamalar, işkenceler, baskılar, Mahir’lerin öldürülmesi, Deniz’lerin idamı... Tabii çok kederli günlerimizdi. Çok acı çektik, çok üzüldük”⁴²⁰ cümleleriyle dile getirmiş; Denizlerin idam haberini radyodan duyduklarında ailesiyle kahvaltı sofrasında olan ve henüz ortaokul ikinci sınıfa giden Göksel Yucak ise “herkesin lokmasının boğazında kaldığını”⁴²¹ ifade etmiştir. “Mahir ve arkadaşlarının Kızıldere’de katledilmelerinin resimlerini *Tercüman* gazetesinin baş sayfasında gören” Karakaya’nın “içinde fırtınalar kopmuş”⁴²², “Denizler idam edildikten sonra okulda yapılan törendeyken” gözünden yaş akan Emine Boztepe

⁴¹⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 87.

⁴¹⁶ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 41.

⁴¹⁷ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 311.

⁴¹⁸ Öngider, *a.g.e.*, s. 260.

⁴¹⁹ Mitap, *a.g.e.*, s. 14.

⁴²⁰ Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 51.

⁴²¹ Yucak, *a.g.e.*, s. 332.

⁴²² Karakaya, *a.g.e.*, s. 31.

Ülker de “eve gittiğinde hüngür hüngür ağlamıştır”.⁴²³ Mahmut Memduh Uyan ise Kızıldere olayını “serin bir Mersin akşamında, dolmuştayken, radyodan” öğrenmiş ve kendi duyguları yerine dolmuştakilerinkini anlatısına aktarmıştır: Araçta sinemadan döndükleri anlaşılabilir bir grup genç vardır, radyo haberi “Kızıldere’de kuşatılanların öldürüldüğünü” verir. Gençler “sessizlik içinde kalmıştır, kimisi hiçbir şey söyleyememiş, birkaçı ‘vay be’ der gibi mırıldanmış, içlerinden biri ise çok üzülmüştür; sinemadan dönüş havası kaybolmuştur”.⁴²⁴ 1972’de Şırnak’ın bir köyünde ilköğretim öğretmeni yapan Hasan Sekizkardeş, Denizlerin idamıyla ilgili diğerlerinden farklı bir anıya sahiptir. O aralar siyasetle alakası yoktur hatta “namazında niyazındadır”, radyodan “gençlerin” idam edildiğini öğrenince diğer hocalarla birlikte çok üzürlüler, “tanımadıkları halde gençlerin asılması bayağı canlarını sıkan özel bir şey” haline gelir. “O kadar üzüldüm ki” der Sekizkardeş, “bugün dahi kullandığım üç tane tabak aldım, hediye götüreyim diye”.⁴²⁵ Anlatımın akışından anlaşıldığı kadarıyla bunları “sınır dışından” almıştır, çünkü “kaçak mal var mı” diye arama yapan jandarma neyse ki tabakları almaz. Fakat kime hediye etmek için aldığı anlatısında yer vermemiştir, zaten bugün de tabakların kendisinde olmasından götüremediği anlaşılmaktadır. Bu dönem yaşanan ölümleri Bülent Uluer de unutamamış, “Denizlerin idamını, ondan önce Mahir ve arkadaşlarının Kızıldere’de, Ulaş’ın (Bardakçı) Arnavutköy’de öldürülmesini, Hukuk Fakültesi öğrencisi Niyazi Tekin’in kaybını” hatırlayarak şunu söylemiştir: “Hafızamda kalan bu ve benzeri eylemlerin benim gibi gençler üzerinde önemli bir etki yarattığını düşünüyorum”.⁴²⁶

Diğer yandan 12 Mart, sadece idamlar ve kayıplar bakımından değil sol hareketin kazanmış olduğu gücü dağıtmasıyla da hafızalarda yer etmiştir. Tam kelimesiyle “bir travma yaşadıklarına” işaret eden Doğan Tarkan, devamında “iki üç silahlı örgütümüz çok kısa zamanda yok edildi. Yasal kocaman partimiz TİP, kısa zamanda yok edildi. Bir anda gördük ki bizim çok güvendiğimiz örgütlerimiz aslında çok cılız şeylermiş. Bir anda yok oldular”⁴²⁷ diyerek 12 Mart’ın bu etkisini değerlendirmiştir. 1972 Nisan’ında

⁴²³ Ülker, *a.g.e.*, s. 98.

⁴²⁴ Mahmut Memduh Uyan, *Kardeşim Hepsî Hikâye!*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, s. 55.

⁴²⁵ Sekizkardeş, *a.g.e.*, s. 149.

⁴²⁶ Bülent Uluer, *Bülent Uluer Anlatıyor: Çerkesim, Türküm, Kürdüm, Sosyalistim*, Söyleşen: Sezai Sarıoğlu, Ankara: Dipnot Yayınları, 2016, s. 43.

⁴²⁷ Tarkan, *a.g.e.*, s. 381.

Tunceli'nin Pertek ilçesine bağlı Çukurca Köyü'ne tayini çıkan öğretmen Mehmet Biter de bu durumdan etkilenir. “Devrimci hareketin lider kadrosunun imha, solun da ‘Balyoz’ hareketiyle tasfiye edildiği” o günlerde içinde bulunabilecekleri bir örgütsel yapı kalmamıştır, 12 Mart’ın yarattığı yenilgi koşullarında devrimcilik yapmak riskli bir hale geldiğinden genel eğilim “bu işlere bulaşmamaya” dönüşmüştür.⁴²⁸ İstanbul Üniversitesi’ne 1971’de giren Melike Çakirel ise muhtıradan birkaç gün sonra Marlon Brando’nun oynadığı yeni gelen İsyen filmini izlemek için Beyoğlu’na gittiklerini ve ertesi gün filmin yasakladığını “hiç unutamamıştır”, fakat sol fikirlerle yeni tanıştığından örgütlerin durumuna ilişkin hafızası diğerlerine nazaran bulanıktır, o daha çok 12 Mart’ın üniversiteye ve eylemlere etkisini anımsar: Muhtırayla birlikte üniversitede “bir sürü şey yasaklanmış, kapılarda polis aramaları sıklaşmış, sınavlar zamanında yapılamamıştır”, sokak eylemleri ise “yoktur, olsaydı giderlerdi”.⁴²⁹ Çakirel’in karşılaştığı bu tablo günün koşullarında doğaldır çünkü 68 sonrasında hem üniversitelerde hem sokaklarda yaşanan hareketliliğin taşıyıcısı olan yapılar muhtırayla hedef haline gelmiştir. Askeri mahkemelerde TİP, DEV-GENÇ, THKP-C, THKO, Aydınlık, DİSK ve daha birçok sol kuruluş, örgüt, sendika hatta aydın çevreler hakkında davalar açılmış, bunlara ağır cezalar verilmiştir.⁴³⁰ İlerici öğretmenler de muhtıradan nasibini almış, mesela Hüseyin Soylu’nun lisedeki birçok öğretmeni sürülmüş veya görevden uzaklaştırılmıştır.⁴³¹ Açılan TÖS davasıyla Genel Başkan Fakir Baykurt tutuklanırken, Anadolu’daki birçok öğretmen de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı’nın emriyle gözaltına alınıp Ankara’ya gönderilmiştir.⁴³² Operasyonlar neticesinde fiilen işlevsiz hale gelen sendikaların yerine ise henüz 1971 yılı tamamlanmadan yine ilerici öğretmenler tarafından TÖB-DER kurulacaktır. 12 Mart’ın bir diğer sonucu da içeriye düşmemiş fakat sol faaliyet içerisinde bulunmuş birçok insanın aranır duruma düşmesi, dolayısıyla hareket alanlarının daralmasıdır. Örneğin Sıkıyönetim Komutanlığının arananlar listesinde olan ve “12 Mart faşizminin baskıları sonucunda köşeye sıkıştıklarını” ifade eden Mustafa Karadağ ülke dışına çıkmak zorunda kalmış, o dönemde yaygın olan Filistin kamplarına gitmiştir.⁴³³

⁴²⁸ Mehmet Biter, *Dünden Sonra Yarından Önce Bir Devrim Yolcusu*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2025, S. 66.

⁴²⁹ Melike Çakirel, “Melike Çakirel”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, S. 348.

⁴³⁰ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 153.

⁴³¹ Soylu, *a.g.e.*, s. 131.

⁴³² Dikmen, *a.g.e.*, s. 147.

⁴³³ Duman, *a.g.e.*, s. 299.

“Mümtaz Soysal, Bülent Nuri Esen, Uğur Alacakaptan, Uğur Mumcu gibi aydınların içeri atıldığı bu dönemde, illegale çıkmak mecburiyetinde olan” Ayçiçek ise Karadağ’ın aksine ülkede kalır, kamufle olmak için de “peruklu resim çektirerek yeni (ve tabii sahte) kimlik çıkarma” yoluna başvurur.⁴³⁴ Arananlar yakalanmamak için yurtdışına çıkmak veya kılık değiştirmek dışında çeşitli mekanları da saklanma yeri olarak kullanmış hatta direkt bu amaçla tasarlamışlardır. Savaşçı’nın anlatısına göre Münir Ramazan Aktolga muhtıranın gerçekleştiği ilk aylarda bir manav dükkanında saklanıyordur mesela.⁴³⁵ Sedat Kesim ve arkadaşları ise Aralık 1971’de Keçiören’de “kalorifer, sıhhi tesisat, elektrik, mobilya tamiri, cila gibi işler” yapmak üzere bir dükkân kiralarlar.⁴³⁶ Bir yandan sayılan işleri de yaparlar fakat asıl amaç hem kendileri hem de aranan diğerleri için bir “saklanma mekânı” oluşturmaktır. Dükkânın alt bodrumu bu işlevi görür, oraya “birkaç koltuk indirirler,” giriş kısmını ise “saç kapakla” kapatırlar. Bu bilgi diğer arkadaşları tarafından biliniyordur, “kaçak durumuna düşen ve barınmak için dükkâna gelenler” olur.⁴³⁷

Bu noktada, 12 Mart döneminin yarattığı travmanın ikili bir karaktere sahip olduğu da kesinlikle atlanmaması gereken bir başka boyuttur. Çünkü 12 Mart zihinlere en az yaralayıcı, dağıtıcı, yok edici yönüyle olduğu kadar; harekete geçirici, öfkeyi daha çok açığa çıkarıcı, sonrası için toparlayıcı yönüyle de sirayet etmiştir. Yaşanan idamlar ve ölümler Zafer’in “içini yakmıştır” mesela, “önder olarak gördüğü insanların” görüntüleri onların ölümünden duyulan acıları azaltacağına kendisini daha çok kamçulamış; ona göre “Mahirlerin Kızıldere’deki şanlı direnişini, Denizlerin idam sehpasındaki tavırlarını ve ‘Ser verip sır vermeyen’ kişiliği ile Diyarbakır işkencehanelerinde destan yazan Kaypakkaya’nın katledilmesinin ortaya çıkardığı enerji sosyalist harekete çok büyük bir prestij kazandırmış ve bu, sosyalist mücadelenin alanlarda yüz binleri yaratmasına zemin hazırlamıştır”.⁴³⁸ Henüz 13 yaşında Batman’da ortaokul öğrencisiyken “Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının en çok konuştuğumuz konuların başında geldiği hatırımda” diyen Talay da bu insanların sırf haksızlıklara karşı geldikleri için mahkum edildiklerini değerlendirdiklerini, yaptıkları eylemleri duydukça sevindiklerini ve bunların

⁴³⁴ Ayçiçek, *a.g.e.*, s. 46.

⁴³⁵ Savaşçı, *a.g.e.*, s. 53.

⁴³⁶ Savaşçı, *a.g.e.*, s. 125.

⁴³⁷ Kesim, Sedat, *a.g.e.*, s. 127.

⁴³⁸ Zafer, *a.g.e.*, s. 86-88.

hikayelerinin kulaktan kulağa yayıldığını aktarmıştır.⁴³⁹ THKO ve THKP-C örgütlerine ve mücadele anlayışlarına duyulan sempati, 1970’lerdeki kuşakları oldukça yoğun biçimde etkilemiştir.⁴⁴⁰ “Katledilen devrimcilerin gölgesinin adeta tepelerinde dolaştığını” ifade eden Barış’a göre toplumsal muhalefet; 12 Mart sonrasında moral ve motivasyon açısından yok edilmiş gibi hissetmemiş, yenilgi psikolojisi yaşamamış, tam aksine çok daha güçlü ve çok daha ne istediğini bilen bir pozisyona kavuşmuştur.⁴⁴¹ 12 Mart, şok etkisi geçtikten sonra “rejime karşı tepki ve kontrgerilla gibi odaklardan hesap sorma”⁴⁴² tarzında itici bir motivasyon sağlamıştır. Bu ikili karakterin anlık tepkilere de yansıtışı, Ertan Yıldırım’ın hatırasında açığa çıkmıştır:

6 Mayıs 1972’de, Denizlerin idam edildiği gün Eşme’de halkevinde oturuyoruz. İdam haberini dinlemişiz. Hepimizin suratından düşen bin parça. Aramızda ağlayanlar da var tabii. Biz öyle paramparça vaziyette otururken üzerinde kepenegi, elinde sopasıyla bir çoban geldi ve hepimizi azarlamaya başladı: “Ne ağlıyorsunuz lan! Devrimciler ağlar mı hiç? Bir ölür bin geliriz biz...”⁴⁴³

Konunun bu kısmını dönemi yaşayan Seyfi Öngider de anlatisına taşımıştır. 1954 doğumlu Öngider “kendisinin de mensubu olduğu 78 kuşağının, 12 Mart döneminde olan bitenleri izlediğini ve çok etkilendiğini” aktarmış, özellikle ölümler “üstlerinde çok derin izler bırakmış olsa da” bu etkinin “pasifize edici bir etki olmadığını” kaydetmiştir. Hatta “tam tersine” der, “bütün bir kuşak üzerinde, onların bayrağını alıp daha ileri götürmeyi hedeflemek gibi bir etkisi oldu. 12 Mart’ın baskı, sindirme, imha politikalarının amacına ulaştığını düşünmüyorum”.⁴⁴⁴

12 Mart’ın bahsi geçen ikinci karakteri aktarılır ve değerlendirilirken hiç de azımsanmayacak ölçüde 12 Eylül kıyaslamasıyla karşılaşılmıştır. Boyutları ve sonuçları açısından çok daha farklı seyreden ve kesinlikle tek başına başka bir çalışmanın konusu olabilecek 12 Eylül hafızası, konumuz bakımından 12 Mart’ı hatırlayışı etkilediği için yalnızca bu yönüne bakmaya değerdir. 1970’leri deneyimlemiş çoğu kişi her iki tarihi olayı da yaşamış olduğu için ilk olayın varabileceği ama varmadığı boyutu ikinci olayla kıyaslayarak -veya tam tersi- hatırlama veya aktarma eğilimindedir. Bir kere 12 Mart’taki

⁴³⁹ Talay, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁴⁰ Kesim, Sedat, *a.g.e.*, s. 307.

⁴⁴¹ Barış, *a.g.e.*, s. 297.

⁴⁴² Açıkan, *a.g.e.*, s. 157.

⁴⁴³ Mutlu Arslan (Hazırlayan), *Hepimizin Hikayesi: Uşak’ta Devrimci Mücadele (1975-1981)*, Ankara: Sol Kültür Yayınları, 2023, s. 27-28.

⁴⁴⁴ Öngider, *a.g.e.*, s. 253.

polis sorgusu 12 Eylül'deki gibi değildir, “daha şiddet vardır 12 Eylül'de, polis de daha donanımlıdır, daha bilgilidir, özel örgütlenmiştir”⁴⁴⁵. 1981'in Şubat-Mart ayları civarında yakalanan Mustafa Kemal Kaçaroglu “71'de yakalandığımızda böyle işkence görmemiştik, şimdi durum farklı”⁴⁴⁶, Sayın ise “80'deki zulümle karşılaştırıldığı zaman bizim o dönemde cezaevlerinde yaşadıklarımızın hafif kaldığını belirtmeliyim”⁴⁴⁷ diyerek benzer noktayı vurgulamışlardır. Yine her iki müdahalenin sonuçlarından bahseden Mehmet Kök “karşı devrim 1971 'de devrimci mücadeleyi fiziken yenmişti ama psikolojik olarak yenememişti fakat bizim yenilimiz biraz daha sarsıcı ve derinden oldu gibime geliyor”⁴⁴⁸ cümlesiyle 12 Eylül'ü anlatırken 12 Mart'ı da içermiştir. Aynı yaklaşımı Ziya Sümer de tekrarlamış; “12 Eylül'deki yeniden yapılanma, reorganizasyon, bir kuşağı yok etme politikasının 12 Mart'ta olmadığını, o yüzden cezaevlerinden çıktıktan sonra okullarına döndüklerini, mesela aleyhlerine şahitlik eden müstahdemin, kendisi cezaevinden çıktıktan sonra okula ilk gidişinde kapıda nöbetçi olduğunu ve kendisini görür görmez kapıyı açtığını, buyur ettiğini, 12 Eylül'den sonra böyle bir şeyin olmasının mümkün olmadığını, dolayısıyla dibe doğru indiklerini ama oradan daha hızlı çıktıklarını ifade etmiştir”.⁴⁴⁹ Ziya Gül ise 12 Eylül'ü anlatırken 12 Mart'a değinmeden edememiş, böylece tersinden bir anımsayışla 12 Mart'ı da tasvir etmiştir:

12 Eylül, 12 Mart'ın yaptığı gibi hükümeti değiştirip anayasada, yasalarda bazı değişikliklerle, yurt çapında bir dizi güvenlikçi uygulamaları hayata geçirerek çekilmedi sahneden. Yasal ve anayasal bir kısım düzenlemeleri yeterli görmedi. Bu sınırlı düzenlemelerin toplumsal muhalefetin önünü kesmediği 12 Mart'ta görülmüştü. 12 Mart paşasının dile getirdiği “sosyal uyanışın” zincire vurulup hiç uyanamayacağı biçimde zindana tıklması gerekiyordu.⁴⁵⁰

Anlaşıldığı üzere 12 Mart aslında 1960'lar dönemini kapatan, 70'leri ise açan bir dönemdir. 68 kuşağının içerdiği hem I. TİP hem de MDD anlayışını aşan “1971 devrimciliği” muhtıra ve devamındaki süreçte “fiilen” yenilmiştir. Böylece en radikal aşamalarından birine ulaşan sosyalist hareket darbe almış fakat “bütünüyle” yok edilememiş veya sonrasında “hızla toparlanabileceği” kadar bir zarara uğramıştır. Özellikle de öne çıkan Denizlerin idamı ve “Mahirlerin katli” meselesi incelenen

⁴⁴⁵ Demir, Ali, *a.g.e.*, s. 267.

⁴⁴⁶ Kaçaroglu, *a.g.e.*, s. 149.

⁴⁴⁷ Sayın, *a.g.e.*, s. 270.

⁴⁴⁸ Kök, *a.g.e.*, s. 298.

⁴⁴⁹ Sümer, Ziya, *a.g.e.*, s. 373.

⁴⁵⁰ Gül, *a.g.e.*, s. 32.

hatıraların neredeyse hiçbirine “ciddi bir korku” olarak yansımamıştır. Aksine bu kişilerin önderliğindeki örgütlerin pratikleri anılmış ve sahiplenilmiştir. Hatta ölümler 1970’lerin sosyalistleri için harekete geçirici bir neden haline bile gelmiş görünmektedir. Çünkü zaten 60’ların sonundan itibaren yükselen mücadelelerden etkilenen genç kuşaklar üstüne bir de “önder” olarak sayılanların kaybedilmesiyle, belki de “o derece politikleşmeyeceklerken”, yüzlerini sola dönmüşlerdir.

3.2.2. 1973-74 Dönemeci – “Yeni bir sol kültür”

1970’lere tanıklık eden sosyalistler için 12 Mart buhranının dağılmasında, 1973’ün son çeyreğinde yapılan seçimlerden CHP’nin birinci parti olarak çıkması ve 1974 ilkbaharında ilan edilen Genel Af önemli gelişmeler olarak görülmüştür. Toplumsal muhalefetin yükselen seyri muhtıradan sonra kesintiye uğramış olsa da silinmemiş, özellikle de bu iki gelişmeyle birlikte tekrar toparlanmaya elverişli bir ortam bulmuştur. Dönemin kuşkusuz en öne çıkan figürünün Ecevit olduğu ise hatıraların büyük çoğunluğunda sabittir. 1973’te yapılan 14 Ekim Genel, 9 Aralık Yerel Seçimlerinin her ikisinden de oy oranı açısından birincilikle çıkan Ecevit’in CHP’sinin hem seçimlere giden hem de sonrasındaki süreçte yürüttüğü yoğun propaganda faaliyeti de düşünüldüğünde o günlerde sadece sosyalistlerin değil halkın geniş kesimlerinin de kadrajına girdiği şüphesizdir. Diğer yandan Ecevit’in popülerliğini sadece seçimlerle açıklamak eksik olacaktır. Çünkü kendisi aynı zamanda Atatürk vefat ettiğiinden beri partinin genel başkanlığını yapan İnönü’den, Mayıs 1972’de bu görevi devralan kişidir. Üstelik bu devir sorunsuz gerçekleşmemiş, parti içindeki anlaşmazlıklar sonucunda İnönü’nün Kasım 1972’de partiden istifa etmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla CHP’nin Atatürk ve İnönü dışındaki ilk başkanı olarak Ecevit; Türkiye’nin ilk siyasi partisini önce yeni bir kimliğe sonra da seçimlerde birinciliğe kavuşturarak ülkenin siyasi gündeminin belirlenmesinde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir.

Anlatıları incelenen kişilerin hiçbirisi 1970’lerde CHP’li değildir fakat özellikle de bu yıllarda solculaşan yeni kuşaklar için Ecevit faktörü, hatırladıkları ilk siyasallaşma noktalarından biridir. Örneğin 1973’te Rize’nin Pazar ilçesinde liseye yeni başlayan Recep Memişoğlu bu yılları “siyasete yavaş da olsa ısındıran, yakınlaştıran ve içine çeken bir dönem” olarak hatırlamış, Karaoğlan lakaplı Ecevit “ne yoksulluk ne baskı, insanca hakça bir düzen”, “toprak işleyen, su kullananın” gibi sloganlar ve “kalkınma köylüden

başlayacak, köy-kent projeleriyle” gibi söylemler kullandığı için halkın ve kendisinin ilgisini çektiğini belirtmiştir.⁴⁵¹ Yine 1973’te Şevket Karakuş’ta da “Ecevitçilik baş göstermiş”, bu dönemde Karakuş bir yandan “Willy Brandt, Olaf Palme gibi Avrupa sosyal demokratlarının ve Ecevit’in yazmış olduğu kitapları okumaya” bir yandan da “mahalledeki bir kısım gençle Ecevit’in mitinglerine” gitmeye başlamıştır.⁴⁵² Şükrü Yılmaz de “senato seçimleri vardı” diyerek anımsadığı 1973 genel seçimlerine doğru İstanbul’da Ecevit’in mitingine katılmış ve şöyle hissetmiştir: “Bunlar benim katıldığım ilk mitinglerdi. İnsan böyle coşkulu ve kalabalık kitleler arasında kendini güçlü hissediyordu”.⁴⁵³ Tıpkı Karakuş gibi onun da siyasetle ilk teması CHP mitingleriyle gerçekleşmiştir. Ortam; “yeni bir sol kültürün” oluşmaya başladığı, “‘Karaoğlan’ rüzgarını estiren devrimcilerin dağa taş, her tarafa, gecekondular mahallelerine Deniz Gezmişlerle birlikte Ecevit’in de posterlerini” astığı bir ortamdır.⁴⁵⁴ “1973 sonunda 12 Mart süreci bitip seçimler yapıldığında” Kadıköy Anadolu Lisesi’ne yeni başlayan Ali Türker Ertuncay da bu sürecin dışında kalamamış; “seçmenlerden solcu vaatlerle oy isteyen” CHP’nin etkisiyle “kentlerde rüzgarın soldan estiğini”, bir de “1974 yazında ordunun Kıbrıs’a girdiğini” hatırlamış ve nasıl politikleştiğini tariflemiştir: “Yaşım çok uygundu. Ortam çok uygundu. Ataktım. Hızla politize oldum ve Amerika’dan nefret etmeye başladım. O yazdan itibaren artık solcuydum, zaten bütün çevrem sola meyiletmişti”.⁴⁵⁵ Ertuncay ile neredeyse aynı yaşta olan Cemal Gürsel Kırıcı ise “henüz devrimci hareketle bir bağının olmadığı bu yıllarda” tıpkı diğer “örgütlü bir yapı içinde yer almayan solcular” gibi, CHP’ye ve Ecevit’e yakınlık duymuş, 1974’te başladığı Uşak Sanat Okulu’nda arkadaşlarıyla birlikte “CHP’yi desteklediklerini, Atatürkçü ve Yılmaz Güney hayranı olduklarını, Deniz Gezmiş’i sevdiklerini” ifade etmiştir: Hatta “seçim döneminde Ecevit için afiş yapmışlıkları” bile vardır.⁴⁵⁶ Emel Çavuşoğlu da lisedeyken okuldaki solcu arkadaşlarıyla CHP Gençlik Kolları’na üye olmuştur, “o zaman acayip

⁴⁵¹ Recep Memişoğlu, *Kivamini Tutturamaduk*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019, s. 15.

⁴⁵² Karakuş, *a.g.e.*, s. 341-342.

⁴⁵³ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁵⁴ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 313-314.

⁴⁵⁵ Ertuncay, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁵⁶ Arslan, *a.g.e.*, s. 39-40.

Ecevit hayranlığı vardır, adını dağlara taşlara yazıyorlardır”. Babası da Ecevitçi olduğundan Emel’i ve diğer çocuklarını İstanbul mitinglerine gönderiyordur.⁴⁵⁷

Bahsi geçen ortam yeni kuşaklar tarafından bir “politizasyon” süreci olarak hatırlanırken yaş daha büyük olanlar tarafından ise tıpkı önceki bölümde de karşımıza çıktığı gibi “analizlerle” aktarılmıştır. Bu analizli aktarımlarda genellikle iki nokta öne çıkarılmıştır; birincisi “Ecevit rüzgarının” zemini, ikincisi de bu rüzgârın sonuçları. “1973’te yapılan seçimlerle yeni bir ortama taşınan Türkiye’de, solun etkili bir güç olarak ortaya çıktığını” anlatısına not düşen Öngider, bu etkinin “CHP üzerinden geldiğini” belirtmiştir. Çünkü CHP “kendini daha solda konumlandırmış, ‘toprak işleyen su kullananın’ diyerek, ‘ak günler’den bahsederek; solun bir toplumsal dalga haline gelmesine ve sosyalist hareketin önce yine üniversitelere sonra toplumun hemen her yerine yayılmasına vesile olmuştur”.⁴⁵⁸ Bu sonuçtur tabii, CHP’nin yükselişinin altında yatan sebep ise Ecevit’in “12 Mart bize karşı verilmiştir” gibi karşı çıkışları ve “halkçı CHP, demokratik sol” gibi solcu retorikleriyle partinin “tek parti döneminin tutucu, muhafazakar yapısını” değiştirmesidir.⁴⁵⁹ İlhami Aras da benzer değerlendirmeyi yapar fakat daha çok Ecevit’in başarısını öncesinde yükselmiş olan sol mücadeleye dayandırır. “Sosyalistlerin sloganlarına sahip çıkan, silahlı mücadeleyi ezenlere karşı muhalefet eden” Ecevit bahsi geçen “prestiji” devşirerek güçlü bir pozisyona ulaşmıştır aslında.⁴⁶⁰ Dönemin sosyalistleri de CHP’yi desteklemiştir. Baydar 14 Ekim seçimlerini “hem bir yurttaş hem de bir gazeteci olarak” heyecanla takip etmiş, “Ecevit’i sol popüler bir lider şeklinde değerlendirmelerine karşın 12 Mart rejiminin soldan aşılmasında bir adım olacağını” düşünmüşlerdir.⁴⁶¹ Diğer yandan Sayın ise 1973’teki “Ecevit hareketinin”, diğer çoğu sosyal demokrat hareketler gibi aslında sosyalistlerin yükseldiği koşullarda adeta bir zorunluluk olarak sola yaklaştığını ve “Ecevit aslında katıksız bir anti-komünist olsa da” o dönemde sırf bu yüzden birçok insanın onu sosyalist sandığını⁴⁶² ifade eden eleştirel tondaki yorumuyla diğer bir açıdan da bahsedilen rüzgarı teyit etmiştir. Ecevit’in çıkışları

⁴⁵⁷ Emel Çavuşoğlu, “Emel Çavuşoğlu”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 44.

⁴⁵⁸ Öngider, *a.g.e.*, s. 255.

⁴⁵⁹ Öngider, *a.g.e.*, s. 254.

⁴⁶⁰ Aras, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁶¹ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 273.

⁴⁶² Sayın, *a.g.e.*, s. 256.

sonucunda parti, “hayatında CHP'ye hiçbir zaman sempatiyle bakmayan insanların gönlünü kazanmıştır”.⁴⁶³

İncelenen hatıralarda CHP-MSP koalisyonunun düzenlediği ve 15 Mayıs 1974'te yürürlüğe giren Genel Af, muhtıranın sebep olduğu havanın dağılmasında tıpkı seçimler gibi bir diğer önemli noktadır. Afla birlikte 12 Mart'ta cezaevlerine düşen sosyalistlerin çok büyük çoğunluğu tahliye edilecek, aranır durumda olanlar normal hayatlarına ve ülke dışına çıkanlar ise ülkeye geri dönmeye başlayacaktır. Örneğin Muhtıra sonrasında önce Filistin'e sonra Avrupa'ya kaçan Mihri Belli 1974 itibariyle “legaliteye çıkar çıkmaz” annesini görmeye gitmiştir.⁴⁶⁴ Af yasası süreci heyecanla takip edilmiş, afla ilgili haberler gazetelerden çok dikkatli okunmuş, aynı şekilde radyolardan dinlenmiş ve nihayetinde sonuçlanınca “artık rahat uyumaya” geçilmiştir.⁴⁶⁵ Tabii çok da sıkıntısız olmamıştır bu, çünkü sosyalistlerin asıl yargılandığı 141-142. maddeler ilk başta (MSP milletvekillerinin ret oyu vermesi yüzünden)⁴⁶⁶ af kapsamına dahil edilmemiş fakat sonrasında CHP'nin Anayasa Mahkemesine itirazıyla problem sosyalistlerin lehine çözüme kavuşmuştur.⁴⁶⁷ “Ecevit'in yüksek oy alarak iktidara gelmesinden sonra 74'te af çıkmış ve birdenbire, adeta korku ülkeyi terk etmiştir”.⁴⁶⁸ Türkiye 12 Mart'tan beri içinde bulunduğu “yarı askeri rejimden” çıkmaya başlamış, bunun bir parçası olarak ilan edilen af sonucunda ise tahliye olan tüm DEV-GENÇ kadroları sonbahar itibariyle okullarına dönmüştür.⁴⁶⁹ Onların gelişiyile okuldaki atmosferin değiştiğini, bir canlılık ve coşku havası oluştuğunu anımsayan Alime Mitap, “kendilerinden daha deneyimli olan bu insanların, 12 Mart'ın yarattığı moral bozukluğunun üstesinden gelinmesi, devrimci gençlik mücadelesinin tekrar canlandırılması konusundaki çabalarını umutla, heyecanla izlediklerini” ifade etmiştir.⁴⁷⁰ İçerden çıkanların anlatılarında da faaliyetlere devam edildiği yer alır. Afla birlikte tahliye edilen Sedat Kesim (arkadaşı Ali Başpınar ile) “okula dönünce koşturmaya aynı şekilde devam etmiştir” mesela. Okul Ankara Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'dur, karşılaşılan tablo ise “CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin yarattığı

⁴⁶³ Dikmen, *a.g.e.*, s. 155.

⁴⁶⁴ Mihri Belli, *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanları Tanıdım 1*, İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s. 31.

⁴⁶⁵ Atilla Özsever, *Mesele Teslim Olmamakta*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021, s. 69.

⁴⁶⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁶⁷ Özsever, *a.g.e.*, s. 69-70.

⁴⁶⁸ Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 52.

⁴⁶⁹ Öngider, *a.g.e.*, s. 252.

⁴⁷⁰ Mitap, *a.g.e.*, s. 15.

ciddi bir demokratik ortamı, yeni oluşan sol bir potansiyeli” içeriyordur.⁴⁷¹ Aynı şekilde aftan yararlanan ve 1974 sonbaharında üniversiteye dönen Müftüoğlu da okulda “12 Mart’ta sola karşı yürütülen haksız baskılar, devrimci eylemler, Kızıldere, Denizlerin idamı vb. gibi konulardan dolayı sola karşı büyük bir sempati dalgası olduğunu” belirtmiş, “Uğur Mumcu, Adil Özkol, Uğur Alacakaptan gibi birçok insanın da okula döndüğü” bu koşullarda, tepkileri şöyle hatırlamıştır: “İçeriden çıkanlar genel olarak âdeta kahraman gibi karşılanıyordu. Öğretim üyeleri ve öğrenciler tarafından bizlere karşı da içten bir sevgi ve saygı gösteriliyordu”.⁴⁷²

1970’lerin ikinci yarısına gelirken aktarılan Ecevit rüzgarının ve Genel Affın mı toplumdaki politizasyon seviyesini etkilediği yoksa seviye zaten belli bir ölçüde olduğu için mi bu iki gelişmenin ortaya çıktığı sorusu -bunun cevabına dair bazı izlenimler bölümün başında verilmiş olsa da- anlatılara da yansdığı için üstünde ayrıca durulmayı hak eden bir diğer konudur. Daha önce 70’lerin dönemlendirilmesiyle ilgili sosyalistlerin hafızasında “1974 sonrası” şeklinde bir eğilimin tespit edildiği aktarılmıştı. İncelenen hatırlama kayıtlarına göre bahsi geçen iki gelişme bu eğilimin bir parçası olsa da tümünü oluşturmamaktadır. Hatıralarda bu günler siyasallaşmanın tekrar yükselişe geçtiği günlerdir zaten, Ecevit veya af konusu da buna dahildir. Mesela Kök, afla cezaevinden çıkan devrimcilerin dışarıda canlı bir ruhla karşılaştığını, sosyalist harekete sempati duyan kitlelerin diri olduğunu ve örneğin Ankara’daki gençlik hareketinin gelişimini 74’le çıkanların değil dışarıda var olan genç unsurların sağladığını ifade etmiştir.⁴⁷³ Öztürk de o dönemde okullara yeni girenlerin analizini yapmış, üniversitede 70 öncesinden kalanların solcu, 71-72 girişlilerin sağcı, 73 girişlilerin ise yeniden solcu olmaya başladığını aktarmış ve bunu çok ilginç bulmuştur.⁴⁷⁴ 1973-74 döneminde Gazi Eğitim Enstitüsü’ne başlayan Beyhan Güngör Şıracı ise “ikinci sınıfın başlamasıyla - ikinci sınıfın da ikinci dönemi gibi- ortamın biraz daha hareketlendiği, çok insan gibi benim de bir tercih yapmak, bir yerlerde saf tutmak zorunda hissettiğim bir süreç yaşanmaya başlandı”⁴⁷⁵ diyerek benzer noktayı vurgulamıştır.

⁴⁷¹ Kesim, Sedat, *a.g.e.*, s. 246.

⁴⁷² Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 133.

⁴⁷³ Kök, *a.g.e.*, s. 297.

⁴⁷⁴ Öztürk, *a.g.e.*, s.155.

⁴⁷⁵ Şıracı, *a.g.e.*, s. 162.

1974'e gelindiğinde ve devamında demokratik kitle örgütlerinde de bir hareketlenme başlamış⁴⁷⁶; 12 Mart sürecinde etkisizleştirilen TÖS'ün yerine 1972'nin başına doğru kurulan TÖB-DER'in, yine aynı süreçte kapatılan DEV-GENÇ yerine kurulan İstanbul'da İYÖKD, Ankara'da ADYÖD gibi öğrenci derneklerinin faaliyetleri bahsi geçen dönemle birlikte hız kazanmıştır. Bu iki öğrenci derneğinin de hızla kapatılmasının hemen ardından İYÖKD'nin yerine İYÖD, ADYÖD'ün yerine ise AYÖD kurulacaktır. 1976'da ise bu iki dernekle birlikte EYÖD'ün de dahil olduğu kısaca DGDF veya (yine) DEV-GENÇ olarak bilinen Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu oluşturulacaktır.⁴⁷⁷

3.2.3. 1977 Sonrası – *“Hatırlanan en güzel gün, hatırlanan en korkunç gün”*

Hatıralara yansıyan 1970'lerin son dönemeci ise 1977'dir. Bu yılda gerçekleşen “1 Mayıs katliamı”yla birlikte ülkenin atmosferi bir çatışma ortamına dönüşmeye başlamış, bir sene sonra ise “Maraş katliamı” yaşanmış ve gündelik hayata sirayet eden kavgalar toplumun gündemi haline gelmiştir. 74 itibariyle güçlenen sol yapılanmalar, 77 sonrasında da güçlenmeye devam etmekle birlikte asıl enerjilerini “sağcılarla mücadeleye” vermek durumunda kalmış görünmektedir. İncelenen anlatılara göre bu süreçte, ülke tarihindeki en kitlesel boyutuna ulaşan sosyalist fikirler ve pratikler, “kesinlikle devletin ve emperyalizmin de iş birliğiyle” sağcı müdahalelerle ve saldırılarla karşılaşmıştır. 1977'den sonra hatıraların anlatım diline bu ortamın sebep olduğu çatışma havası hâkim olmuştur. Sosyalistlerin bu tarihten sonraki mücadeleleri bir sonraki bölümün konusu olmakla birlikte bu bölümde yine “atmosferi belirlediği düşünülen olaylara” değinmek faydalı olacaktır.

Öne çıkan olaylardan ilkinde, yani 1 Mayıs 1977'de hatırat sahiplerinin çok büyük kısmı olayın gerçekleştiği Taksim Meydanı'nda olduğundan direkt, diğerleri ise sonuçta dönemi yaşadığından dolayı tanıktır. Önceki yıl yani 1 Mayıs 1976'da, kutlamaların yasaklanmasından yaklaşık elli yıl sonra binlerce insanın katılımıyla DİSK'in

⁴⁷⁶ Yalçın, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁷⁷ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 200.

öncülüğünde açık alanda (Taksim) ilk defa işçi bayramı kutlanmış⁴⁷⁸; bir sonraki yıl ise yaklaşık yarım milyon insanın katıldığı, “Anadolu coğrafyasında görülen en kitlesel mitinglerden biri olan” 1 Mayıs mitingi, gerçekleşen saldırı ve provokasyonlar sonucunda çok sayıda insanın ölmesi ve yaralanmasıyla tarihe “Kanlı 1 Mayıs” olarak geçmiştir.⁴⁷⁹ Yaşanan bu “kitle katliamı” hatıralarda çok ciddi bir panik, üzüntü ve öfke olarak yer almış, sonraki çoğu gelişmenin de başlangıcı olarak görülmüştür. 1 Mayıs 1977’de örgütlerin neredeyse hepsi kurulmuş olduğundan hatıra sahiplerinin örgüt kimliği de netleşmiştir. Örgütlerin planlamaları doğrultusunda bu mitinge çok sayıda kişi de İstanbul dışından gelmiştir. Bu dönemde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi olan DEV-GENÇ’li Kumru Başer, miting için Ankara’dan gelenlerden biridir ve o günü çok detaylı hatırlar. Bir gün önceden yola çıkmıştır, yaptığı tren yolculuğunda herkes mitinge gidiyordur ki “trendeki kalabalık gruplar gece boyunca şarkılar söylemişlerdir”.⁴⁸⁰ 1 Mayıs sabahı babasıyla evden çıkarlar; babası da yazarlar sendikasıyla mitinge katılacaktır. Havanın güneşli olduğu, “çok özenmiş, saçlarını ıslatıp taramış, beyaz gömlekler giyinmiş işçi topluluklarının da bulunduğu” tıklım tıklım dolu olan vapura Üsküdar’dan binmişler, “karşıya geçene kadar tüm vapur birlikte 1 Mayıs marşı” okumuşlardır.⁴⁸¹ “Hatırladığı en güzel günlerden biridir bu” Başer’in. Günü aktarmaya bu şekilde başlayan Başer hemen akabinde, çatışmaya geçer: Taksim’e Divan Otelinin arkasından dolaşarak girmişlerdir, çatışma başladığından heykelin dibinde Siyasallılar ile birlikte. İlk atılan birkaç silah sesini hatırlar, arkadaşlarıyla birlikte “TKP ile Maocular arasında bir gerilim” olduğunu düşünürler. Sonra birden yaylım ateşi başlar, çok tecrübesizlerdir, yerlere yatarlar. Devamında Başer nasıl kaçtıklarını, nereye sığındıklarını, etrafta olup bitenleri anlatır. Ve günün tüm niteliği değişir: “Çok korkunç bir gündü. Birkaç gün tanıdıklarımızdan kim öldü kim kaldı bilemedik”.⁴⁸² Tıpkı Başer gibi Ömer Babacan da DEV-GENÇ’lidir, o aralar Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencisi olan Babacan’ın da anılarında 1 Mayıs bir aşamaya kadar “olumlu bir heyecanla” hatırlanırken devamında “korkunçlaşır”. “1977 yılları belleklerinden hiç silinmeyen anılarla doludur” Babacanların, tümü çok önemli olsa da “en önemlisi 1 Mayıs

⁴⁷⁸ Ayşem Sezer Şanlı – “1 Mayıs 1977: ‘İşçinin Emekçinin Bayramı’ndan ‘Kanlı 1 Mayıs’a”, *Türkiye’nin 1970’li Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 567.

⁴⁷⁹ Sezer Şanlı, *a.g.e.*, s. 563.

⁴⁸⁰ Başer, *a.g.e.*, s. 402.

⁴⁸¹ Başer, *a.g.e.*, s. 403.

⁴⁸² Başer, *a.g.e.*, s. 404.

mitingidir”. Okuldaki 40-45 kişilik ekiple DTCF DEV-GENÇ olarak otobüs tutarlar, diğer okullardan tutulan otobüslerle konvoy halinde yola çıkar ve gidene kadar “marşlar, türküler söyleyerek çok neşeli bir yolculuk” geçirirler. Sabah İstanbul’a vardıklarında hepsi uykusuz ve yorgun olsa da “bunu takan yoktur”, aksine “canlı, azimli ve hayat dolulardır”.⁴⁸³ Zamanı geldiğinde alanda kortejlerini oluştururlar, yüzbinlerce insan vardır ve “muhteşem” bir mitingdir. Fakat her şey tersine döner, “bu güzellik gelen kurşun sesiyle birden bozulur”.⁴⁸⁴ Oluşan panikle birlikte “yüzbinlerce insan adeta üstlerine gelir”. Babacan bu anı “insanlardan oluşan bir sele” benzeter, kendisi de sonradan adının Kazancılar Yokuşu olduğunu öğrendiği noktaya sürüklenir. “Beline kadar insan yığınının altında kalan” Babacan yokuştan kanlar aktığını anımsar.⁴⁸⁵ Bir arkadaşının yardımıyla oradan çıktıktan sonra birçoğu gibi Beşiktaş’a gider, “deniz suyunun yardımıyla ellerindeki kanı” temizler.⁴⁸⁶ Devrimci Yolcu Ali Alfatlı da 1 Mayıs mitingi için Karadeniz’den Ankara’ya, oradan da İstanbul’a gelir. Anlatısına direkt çatışmanın detaylarıyla başlar: İstanbul’dan Bülent Uluer, Ankara’dan Bülent Forta korteji yönlendirmek için otobüs duraklarının üstüne çıkıp konuşma yaparlarken “Sular İdaresinden ateş edilir”⁴⁸⁷. Intercontinental Oteli’nden de edilir, Alfatlı’lar da silahlarını çıkarıp kurşunların geldiği yöne ateş ederler. İlk başta aşırı panik oluşmamıştır, fakat daha sonradan kitlenin bir kısmının Kazancı Yokuşu’na gittiğini öğrenirler, “esas ölümler burada olmuştur”. Akşam yedi haberlerini dinlerlerken 34 kişinin öldüğünü duyup çok şaşırırlar, Kazancı’ya şahit olmadıkları için bu kadar ölüm beklemiyorlardır.⁴⁸⁸ Alfatlı ile aynı örgütteki Pekdemir de o gün alandadır, “Türkiye’nin dört bir yanından çok büyük katılım olmuştur” mitinge, on arkadaşından dokuzu oradadır mesela. Pekdemir kendisiyle yapılan söyleşide olayları diğerleri gibi detaylı anlatmak yerine “o katliama bütün arkadaşlarım gibi ben de tanık oldum” diyerek geçer ve daha çok yaşananları nasıl değerlendirdiklerinden bahseder: “Türkiye’de devlet terörünün de artık pervasız olduğu yani kontrgerillanın gerektiği yerlerde nasıl devreye gireceği konusunda bu bizim için bir işaret fişegi idi.”⁴⁸⁹ Diğer yandan günlüğüne ise 3 Mayıs 1977’de hafızasının daha taze

⁴⁸³ Ömer Babacan, *Yıldızla Yaşayanlar: Anılar (1975-86)*, İstanbul: Su Yayınevi, 2015, s. 104.

⁴⁸⁴ Babacan, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁸⁵ Babacan, *a.g.e.*, s. 105.

⁴⁸⁶ Babacan, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁸⁷ Alfatlı, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁸⁸ Alfatlı, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁸⁹ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 340.

olmasından dolayı detaylı notlar düşmüştür: “Dergiyi çıkarmış olmanın sevinci kursağımızda kaldı”⁴⁹⁰ yazar, Devrimci Yol dergisinin ilk sayısı 1 Mayıs 1977 tarihli. “Son kortejler de alana girmek üzereyken Tarlabası’na açılan yol ağzından ilk önce iki el silah sesi geldi ve sonra yaylım ateşi duyuldu. Asıl saldırı ve panik miting alanına yapılan yaylım ateşiyle başladı”⁴⁹¹ der ve diğerleri gibi o an yapıp ettiklerini, Kazancı’yı, sonrasında Beşiktaş’a nasıl geçtiklerini aktarır; ülkenin durumunu “tam bir iş savaş ortamı!” şeklinde nitelendirir.

Anlaşılabileceği üzere o gün alanda sadece Devrimci Yolcular ve daha çok bu örgütün hakimiyeti altındaki DEV-GENÇ’liler yoktur elbet, zamanında yine DY’ciler gibi THKP-C’de bulunanların 1974’ten sonraki süreçte kurduğu Kurtuluşçular da oradadır. Kortejlerinin “on binin üzerinde” olduğunu anımsayan Haşim Barış, kendilerinin “DİSK ile Maocu gruplar arasına tampon olarak konumlandırıldıklarını” ifade eder. Kurtuluşçular Taksim’e girmiştir, o sırada “DİSK görevlileri Maocu grupları alana almamaya çalışırken” silah sesleri duyulur: Durumu “Kitle katliamı değil, kitlenin kendi kendini katletmesi amaçlanmış, belli ki kontrgerillanın tezgahı, açık ve net bir şey” şeklinde yorumlayan Barış, “Ankara’dan getirdikleri 63 otobüs insanı nasıl geri götürecekleri telaşına düştüklerini” hatırlar, “yüzde doksanın üzerinde bir başarıyla” geri dönmüşlerdir.⁴⁹² Kurtuluş kortejinin Bağ-Der (Bağcılar Derneği) kısmında yer alan Gülali Yurdakul da Barış’la benzer olarak, sıralamada kendilerinin Halkın Kurtuluşu’ndan (Maocu dedikleri gruplardan biri) bir önceki noktada bulduklarını yani “tampon” görevi gördüklerini, “konuşmaların bitmesine yakın alana girebildiklerinde” DİSK ile HK’cılar arasında tartışma yaşandığını ve sonrasında silah seslerini duyduklarını aktarır: İlk başta “ne oluyor şaşkınlığı” yaşanmış, devamında panik başlamış, insanlar Kazancı’ya doğru kaçışmıştır. Alan “artık kimseye söz geçirmenin mümkün olmadığı ve herkesin kendi başına kaldığı” bir ortama dönüşmüştür.⁴⁹³ Ümit Arıkan ise kortejlerinin en arkasında “elli altmış kişilik bir koruma grubunun” içindedir. Kendilerinin hemen ardında “‘Halkın Sülalesi’ diye adlandırdıkları siyasetlerden” insanlar vardır, Kurtuluşçular “tampondur”. Kurtuluş’un ana korteji alana girdikten sonra

⁴⁹⁰ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 134.

⁴⁹¹ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 135.

⁴⁹² Barış, *a.g.e.*, s. 307-308.

⁴⁹³ Gülali Yurdakul, “Gülali Yurdakul”, *Terk Etmedi Sevdam Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8*, Editör: Emir Ali Türkmen, Ankara: Dipnot Yayınları, 2022, s. 42.

bu koruma grubu “mümkün olduğu kadar arayı açar, çünkü 1 Mayıs öncesinde TKP ile HK’cılar arasındaki çatışmalarda ölenler olmuştur”, kavga çıksın istenmez. Devamı bellidir: Silah sesleri başlar, herkes yerlere yatar, alandan çıkabilenler Beşiktaş’a gider.⁴⁹⁴ Örgüt kortejinin en önünde “Kadınların Kurtuluşu İşçi Sınıfının Kurtuluşuna Bağlıdır” pankartını taşıyan kadınlar grubunda yer alan Hacettepe öğrencisi Saynur Çetiner de sadece bu üniversiteden “on veya daha fazla otobüsle, inanılmaz kalabalık biçimde” mitinge katıldıklarını belirtir.⁴⁹⁵ Çetiner de HK’cılarla yaşanan gerilimi aktardığı gibi kendilerinin Saraçhane’den Taksim’e yürüyüşlerinin detaylarına anlatısında yer verir: “Yürüyüşe başladık, şahane bir şeydi ne kadar güzel olduğunu anlatamam. Saraçhane’den başladık yürüyoruz ve pencerelerde filan salkım salkım insanlar var. Alkışlıyorlar, bize el sallıyorlardı. Yol boyu böyle bir motivasyonla geldik”.⁴⁹⁶ Meydana vardıklarındaki kalabalığı “alan silme insan kafasıydı, boşluk göremiyorsun o kadar dolu her taraf ve daha arkada insanlar var” şeklinde; silah seslerinin ise Kurtuluş’un alana girişinden yaklaşık “on beş dakika” sonra başladığını hatırlayan Çetiner, yayılım ateşinin ardından oluşan tabloyu şöyle açıklar: “Bir iki dakika sonra sadece ayakkabı yığını vardı meydanda. Sanki oraya ayakkabıları atmışlar, bir tepe oluşmuştu alanın ortasında. Bunu hiç unutmuyorum, dehşet verici bir şeydi gerçekten”.⁴⁹⁷ Yaşanan hengamede kendisinin de ayakkabısının teki birazdan ayağından çıkacaktır; tek ayakkabıyla ve birkaç arkadaşıyla birlikte Gümüşsuyu tarafına kaçacaklar, sığınmak için evlerin kapısını çalacaklar fakat “biraz önce onlara o kadar muhabbet eden insanların ortadan yok olduğunu” göreceklerdir.⁴⁹⁸ O gün Çetiner’le aynı kortejde olduğu anlaşılan Sema Vural ise diğer çoğundan farklı olarak mitinge giderlerken hissettikleri coşkulu duygulardan hiç bahsetmez, yapılan söyleşide 1 Mayıs’la ilgili soruya direkt “tek kelimeyle korkunçtu” diye başlayarak cevap verir. İlk hatırladığı noktalardan biri alanda “solcular arasındaki rekabete” dairdir; her örgüt kendi sloganını diğerlerini bastıracak biçimde ve sanki tek amaç buymuş gibi atar, ayrıca Vural’ın cümlelerinden “örgütlerin kendilerini koruyacak yeterli önlemleri almadığıyla ilgili” sitemkâr olduğu da anlaşılmaktadır. Kendisinin 1 Mayıs’ı bu kadar öfkeli hatırlama sebebi büyük ihtimal o an çocuklarla ilgili yaşadığı endişedir, çünkü alanda “görümcesi

⁴⁹⁴ Ümit Arıkan, “Ümit Arıkan”, *Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 8, s. 338-339.

⁴⁹⁵ Saynur Çetiner, “Saynur Çetiner”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 9, s. 480.

⁴⁹⁶ Çetiner, *a.g.e.*, s. 481.

⁴⁹⁷ Çetiner, *a.g.e.*, s. 482.

⁴⁹⁸ Çetiner, *a.g.e.*, s. 482.

Mine, Müzeyyen'in kız kardeşleri gibi on beş – on altı yaşlarındaki çocukları toparlamaya” çalışmıştır. Ardından karşılaştığı manzarayı şu şekilde not düşer: “Çocukları çıkardıktan sonra Kazancı Yokuşu’ndan aşağıya baktığımda ‘bu balıkları kim döktü’ dediğimi hatırlıyorum. Balık filan değil, orada insanlar ezilmiş ama öyle görüyorum. Korkunçtu”.⁴⁹⁹

Devrimci Yol ve Kurtuluş örgütleri dışında başka yapılarda yer alanlar da 1 Mayıs mitingini hatıralarına taşımışlardır. Mesela Halkın Kurtuluşçusu Karakaya, o sırada “HK, Halkın Yolu ve Halkın Birliği isimli üç yapının kurduğu ‘Proletarya Partisinin İnşa Bloğu’ isimli blokla yaklaşık otuz bin kişi mitinge katıldıklarını” ve önceki anlatımlardaki akışa uygun olarak, kendilerinin alana girmektedirken silah seslerinin patladığını hatırlar ve devamını “savaş alanına” benzetir:

İstiklal Caddesi'ndeki kitlelerin kurşun yağmurundan kaçmak için birbirini ezerek sokaklara dağılışı savaş görüntülerini andırıyordu. Birkaç dakika sonra ürkütücü görüntülerin, panzer sesinin yarattığı panik, asker ve polis arabalarının sağa sola ve havaya ateş etmeleri, panik içinde dağılmalar, insanların birbirlerini ezerek geçmeleriyle alan ve yollar pankart, sopa, bayrak, ayakkabı ve elbise parçaları, kan revan içinde yaralı insanlarla dolu bir savaş alanına dönmüştü.⁵⁰⁰

1 Mayıs’a TUMAS ve TUMÖD kortejinde katılan, 1971’de kapatılana kadar TİP üyesi olan Gençay Gürsoy da meydanı tıpkı Karakaya gibi hatırlamış, “terk edilmiş bir savaş alanına dönmüş meydandan ayrılırken korku içinde yakınlarını arayan insanlara rastladıklarını” belirtmiştir.⁵⁰¹ TKP’li Baydar ise yayın bürosuna geçmesi gerektiğinden alandan erken ayrılmış, “Türkler’in konuşmasını dinlemeden” yani bahsi geçen çatışmalar başlamadan önce çıktığı için “1 Mayıs 77'nin görkemini, heyecanını yaşamış; ama otuz yedi cana mal olan katliam saatlerini yaşamamıştır”.⁵⁰² Dolayısıyla aktarımı mitingün bir aşamasına kadardır, “yüz binlerin bulunduğu alana öğle saatleri geçmesine rağmen daha pek çok örgüt, sendika, parti varamamıştır; bir yandan yüzlerce slogan atılırken diğer yandan Timur Selçuk’un seslendirdiği unutulmaz 1 Mayıs marşı çalınıyordu”.⁵⁰³ TKP/ML militanı Ertuncay da hem “sol örgütler arasındaki rekabetten” hem de orada bulunduğu için

⁴⁹⁹ Vural, *a.g.e.*, s. 532.

⁵⁰⁰ Karakaya, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁰¹ Gençay Gürsoy, *Bir Hayat Üç Dönem. Anılar – Tanıklıklar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 353.

⁵⁰² Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 306.

⁵⁰³ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 305.

“olayların nasıl geliştiğinden” bahsederek 1 Mayıs’ı hatıratına taşımıştır. Bunların tümü daha önce aktarılan diğer anlatılarla tutarlıdır; diğer yandan bu çalışmada iddia edilen, 1 Mayıs 1977’ye işaret edilerek sosyalistlerin çoğunun bu tarihle birlikte bir dönemlendirme yaptığının tespiti Ertuncay için de geçerlidir: “1 Mayıs 1977 ile beraber Türkiye’deki bütün kitle gösterileri terörize edilmiş oldu”.⁵⁰⁴

Bu bölümde değinilmeden geçilmemesi gereken bir diğer olay da 19-26 Aralık 1978’de gerçekleşen Kahramanmaraş “Katliamı” veya Olayları’dır. Anlatı sahiplerinin büyük çoğunluğu, 1 Mayıs mitinginin doğrudan şahidi olmalarının aksine, Maraş’ın yalnızca dönemselsel tanıklarındır. Ele alınan hiçbir anlatıda -gözden kaçması az da olsa ihtimal dahilinde- Maraş’ın direkt tanığı olan kimseye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Maraş’tan nasıl bahsedildiğine burada yer vermek, olay akışından ziyade sosyalistlerin yaşanan bu “olayı” sonuçları bakımından nasıl değerlendirdiklerini anlamamızı sağlayacaktır. Öncelikle yaşananlara kısaca değinirsek; “resmi verilere göre 150-200, resmi olmayan verilere göre yaklaşık 500 Alevinin öldürüldüğü, yaklaşık 200 ev ve 100 işyerinin yağmalanmasıyla sonuçlanan” olaylar; 19 Aralık’ta Çiçek Sineması’nda “Güneş Ne Zaman Doğacak” adlı filmin gösterime girmesiyle ve gösterim esnasında salona konan “etkisi zayıf bir bombanın” patlatılmasıyla başlamış, 21 Aralık’ta Maraş’taki iki solcu öğretmenin öldürülmeleriyle, cenaze merasimlerine de saldırılmasıyla ve 22 Aralık’ta Cuma namazında cami imamının “Alevilerin öldürülmesi ve evlerinin yağmalanması” konusunda teşvik edici vaazıyla devam etmiş, 23 Aralık’ta ise MHP’li Ökkeş (Kenger) Şendiller’in “Ankara ve diğer illerden destek istemesiyle” kitlesel boyuta ulaşmıştır.⁵⁰⁵ 26 Aralık 1978’te de toplam 13 ilde iki ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁵⁰⁶ Maraş’ta yaşananların detaylı analizleri bugüne kadar çokça yapılmış olup bu tezin konusu gereği dönemin sosyalistlerinin değerlendirmelerini incelemekte fayda var. “77 sonrası” şeklinde yapılan dönemlendirmede Maraş’ın önemli bir dönüm noktası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Sosyalistler olayı ve sonucunda ilan edilen sıkıyönetimi “bir askeri darbeye” varabilecek başlangıç aşaması olarak düşünmüş ve bunu o dönemki yaygın

⁵⁰⁴ Ertuncay, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁰⁵ Bedriye Poyraz, Bellek, “Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, Sayı: 16 (1), Kış 2013, s. 25-27.

⁵⁰⁶ 26.12.1978 tarihli TBMM tutanağı

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t18/c018/tbmm18018004.pdf> Erişim Tarihi: 18.11.2025.

organlarında dile getirdikleri gibi hatıralarına da taşımışlardır. Böyle düşünmelerinin sebebi zaten halk arasındaki tabiriyle “sağ-sol çatışmalarının” çoktan artmış olması, bu gergin atmosfere çatışmaların kitleselliği bakımından 1 Mayıs’tan sonra bir de Maraş’ın eklenmesidir. Üstelik sıkıyönetim ilanı ile birlikte solcuların faaliyetlerinin de kısılmaya başladığı bir aşama olarak görülen Maraş, sadece bu açıdan değil “kitlelerin başta sol olmak üzere politikaya mesafelenmesinin de sebeplerinden biri” olmuştur. Örneğin Barış “Maraş katliamının ardından o günkü yayın organlarında gidişatı ‘freni patlamış araba, yokuş aşağı gidiyor’ şeklinde analiz ettiklerini, Maraş’ın da karşı devrimin planladığı darbenin ilk adımı olduğunu yazdıklarını” ifade etmiş; yaşananların “sağ-sol çatışması veya mezhep çatışmasından” öte belli ki devrimci ve (Marksist tabirle) karşı-devrimci güçlerin mücadelesi olduğunu saptadıklarını belirtmiş fakat eklemeyi geçememiştir: “Ama insanların muhalif hareketlerden uzaklaşması çok daha hızlı oldu. Bu bir kırılma noktasıydı. Burjuvazi on ikiden vurmuştu. Katliamın halk üzerinde ciddi etkileri oldu”.⁵⁰⁷ Artık her örgüt “askeri darbe şartlarının oluşmaya başladığı yönünde” değerlendirmeler yapmaya başlamış, bu yönüyle Maraş ve sıkıyönetim bir dönüm noktası haline gelmiştir.⁵⁰⁸ Bu ortamda sol da “sahip olduğu kitleselliği kaybetmeye, kitleden çok kadrolara doğru daralmaya” başlamıştır.⁵⁰⁹ Ayrıca Maraş’tan ve devamında gerçekleşecek benzer olaylardan devletin de sorumlu olduğu düşünülmüş, örneğin Hüseyin Taka “devlet, faşistlerin saldırısı ile bu işin çözülemeyeceğini görünce başka yöntemlere başvurdu, 1978’de Maraş’ta Aleviler üzerinden bir kalkışma geliştirildi, (...) başka yerlere de sirayet etti. Belli ki 12 Eylül darbesinin hazırlıkları yapılıyordu”⁵¹⁰ şeklindeki ifadesiyle bunun üstünde durmuştur.

Devrimci Yolcular da yaşananları şu ana kadar yaklaşımları aktarılan Kurtuluşçular’dan çok farklı değerlendirmemişlerdir. Ketenoğlu, “Biz o dönem Maraş Katliamını, faşist güçlerin kitlesel bir katliamla CHP Hükümeti’ni köşeye sıkıştırarak onu sıkıyönetim ilan etmeye zorlaması olarak değerlendirmiştik”⁵¹¹ demiş ve Maraş’la hız kazanan, Şubat 1979’da yaşanan Abdi İpekçi suikastıyla da birlikte gelinen atmosferi şöyle özetlemiştir:

⁵⁰⁷ Barış, *a.g.e.*, s. 317.

⁵⁰⁸ Şaban İba, “Şaban İba”, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*, s. 355.

⁵⁰⁹ Akın, *a.g.e.*, s. 243.

⁵¹⁰ Hüseyin Taka, “Hüseyin Taka”, *Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8*, s. 150.

⁵¹¹ Ketenoğlu, *a.g.e.*, s. 156.

Bu faşist cinayeti takip eden aylarda sıkıyönetimde ipler CHP'nin, Ecevit'in elinden gittikçe çıkmaya başladı. Tabir yerindeyse, Türkiye'de kan gövdeyi götürmeye başladı yaygın olarak. Bu faşist iç savaş politikasının amacı Ecevit'i ve giderek bütün halkı teslim almaktı. Saldırıları giderek CHP'li ilçe başkanlarına, yöneticilerine ve daha geniş bir çevreye yönelmeye başladı. Bu gelişme bizim tarafımızdan, kontrollü bir iç savaş konseptinde bir anlamda aydınların, halkın sindirilmesi, soldan koparılması, etkisizleştirilmesi olarak değerlendiriliyordu.⁵¹²

Devrimci Yolcular'ın bir kısmı Maraş olayları yaşanırken “tam olayların patlak verdiği gün” (büyük ihtimalle 23 Aralık), Tandoğan'da “Ankara'da yaptıkları son izinli mitingdelerdir”. Maraş'la ilgili “katliamın esasen faşistlerin ve kontrgerillanın yarattığı bir olay olduğunu, o günün soğuk savaş koşullarında Türkiye'deki ilerici, devrimci sol hareketi hatta CHP'yi etkisizleştirmek, bütün halkı teslim almak amacıyla yapıldığını” değerlendirdiklerini hatırlayan Mehmet Ali Yılmaz bununla birlikte “bölgenin bütün dengelerinin alt üst olduğunu” ifade etmiştir.⁵¹³ Yaşananların sebep olduğu atmosferde Kurtuluşçular nasıl ki “kadrolara doğru daralmak” olarak ifade ettikleri, esasen “illegal örgütlenmeye daha fazla önem vermeye”⁵¹⁴ başladılarsa DY'ciler de önlem açısından “ilişkilerini daha sıkı ve düzenli kurmaya, gizlilik kuralları geliştirmeye, kaldıkları yerleri değiştirmeye”⁵¹⁵ başlamışlardır. Diğer yandan hem Maraş olayları sürerken hem de sonrasında birçok yerde “katliama” karşı protesto gösterileri düzenlenmiş, boykotlar yapılmıştır.⁵¹⁶

Bu iki büyük örgütün dışında diğerleri de benzer yaklaşımlara sahip olmuş veya benzer tepkiler sergilemişlerdir. Örneğin “1978 Aralık'ındaki Maraş kitle kıyımı herkesi dehşete düşürmüştü”⁵¹⁷ diyen Çağatay Anadol, “faşizme, darbeye giden süreç Kahramanmaraş ile hızlanmıştı”⁵¹⁸ ifadesiyle TSİP'in yaklaşımına değinir. TKP/ML de “Maraş Katliamı yapıldığında Şehzadebaşı'ndan başlayıp Sultanahmet'e vardıkları yürüyüşle”⁵¹⁹ bir miting düzenlemiştir. THKO'nun devamcılarında olduğunu iddia eden Türkiye Devriminin Yolu (TDY) grubu ise Elbistan'da diğer örgütlere nazaran çok daha güçlü

⁵¹² Ketenoğlu, *a.g.e.*, s. 156-157.

⁵¹³ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 240-241

⁵¹⁴ Mehmet Ali Orgun, “Mehmet Ali Orgun”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 351.

⁵¹⁵ Ali alfatlı – tarihle söyleşiler 1 – s. 79.

⁵¹⁶ Bkz: Ali Tunç, “Ali Tunç”, *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*, s. 86. - Sekizkardeş, *a.g.e.*, s. 160. - Ünal, *a.g.e.*, s. 397. - Önemli Kılıç, *a.g.e.*, s. 374. - Birol, *a.g.e.*, s. 501. - Türkkolu, *a.g.e.*, s. 48.

⁵¹⁷ Çağatay Anadol, *Şu Bizim Sosyalist İşçi Partisi. “Bir Barbar Aşısı” (TSİP 1974-1990)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 112.

⁵¹⁸ Anadol, *a.g.e.*, s. 400.

⁵¹⁹ Ünal, *a.g.e.*, s. 397.

olduğundan oldukça radikal bir eyleme imza atmıştır. Gülay Ünüvar Özdeş'in aktarımına göre "Maraş katliamına katılan ülkücüleri çiftliğine yerleştiren, onları yedirip içiren ve orada eğitim görmelerini sağlayan" Maraş'ın eski senatörlerinden Hilmi Soydan, 22 Aralık 1978'de TDY'ciler tarafından öldürülmüştür.⁵²⁰ İncelenen hatıralarda Maraş'a yaklaşımlar konusunda rastlanan tek istisnai tavır TİKP'ye aittir. "Maraş katliamının sıkıyönetim ilanı için bir bahane oluşturduğunu" ifade eden TİKP üyesi Zileli, buna rağmen "orduyu 'karşlarına almamakta' ısrarcı olduklarını, yaptıkları değerlendirmelerde sıkıyönetimin, 'tırmanan faşizmin' yeni bir hamlesi olduğunu ileri süren diğer sol örgütlerin tersine, sıkıyönetime saldırmamaya karar verdiklerini, çünkü orduyu Sovyetler Birliği'nin ve MHP'nin karşısında gördüklerinden kendilerinin 'müttefiki' olarak konumlandıklarını" aktarmıştır: "'Kaba' solcular gibi, 'sıkıyönetim' lafını duyar duymaz ayağa kalkmanın alemi yoktu."⁵²¹

1974 itibarıyla yeniden toparlanmaya başlayan sol yapılanmaların siyaset ve mücadele tarzları 1977'den 12 Eylül 1980'e kadar ağırlıklı "çatışmacı" olmuştur. Atmosfer başlıklı ana bölümün en başında ifade edilen "sürükleniş" meselesi en çok da bu dönemde açığa çıkmış gibi görünmektedir. Çünkü aktarımlar hep bir "karşı duruş" üzerine seyretmiş; yani bu dönemde "başta sosyalistlere olmak üzere, aydınlara, ilericiilere, demokratlara, sıradan halka", "ülkücü, gerici, faşist, kontrgerilla" şeklinde adlandırılan unsurlar tarafından sürekli saldırılmış, solcular da daima bunlara karşı önlemler geliştirmişlerdir. Hatıralardan anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen aralıkta 1 Mayıs "sonucu bakımından kitlesel zarar verecek şekilde kontrgerillanın sahalara ilk çıkışıdır", Maraş ise "ülke koşullarının 12 Eylül'e sürüklenmesine sebep olan ilk katliam". Elbette 1977-12 Eylül arası dönem sadece bu iki olayla anlaşılabilir; fakat bölümün konusu gereği amacımız, sosyalistlerin hangi olayları ülkenin genel siyasi atmosferi için "belirleyici" olarak gördüklerinin saptanmasıdır.

⁵²⁰ Ünüvar, *a.g.e.*, s. 137 – 138.

⁵²¹ Gün Zileli, *Havariler (1972-1983)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 346.

4. BÖLÜM

ÜTOPYA: SOL FİKİRLERDEN SOL PRATIĞE

Şimdiye kadar kökenleri, yaşadıkları zihni kırılmaları ve içinde buldukları ülke atmosferi aktarılmaya çalışılan hatıra sahiplerinin, en çok da sosyalist kimliklerini ön planda tuttukları daha önce ifade edilmişti. Özgün yanlarından ziyade onları “karakterine” kavuşturan bu noktaların anlaşılması, olabildiğince bütünlüklü bir değerlendirme yapılabilmesi için önemli görülmüştür. Bu bölümde ise, elbette önceden aktarılan tüm dinamiklerle birlikte, kişilerin daha çok sosyalist kimliklerine, seçtikleri bu kimliğin gereği olarak yapıp-ettiklerine, yine seçtikleri bu kimliğe rağmen yapmayı düşünüp yapamadıklarına dair bir inceleme söz konusu olacaktır.

Her şeyden önce anlatılarına başvuru olan tüm kişilerin, içinde buldukları örgüt fark etmeksizin istisnasız olarak fikirsel ve psikolojik açıdan ciddi bir “inanca” sahip olmaları en büyük ortak noktalarından biridir. Bu inanç veya “düş”, gerçekleşmesi hiç de imkânsız görülmeyen bir ütopya olarak; daha somut ifadeyle “sosyalist devrim” biçiminde hatıralara yansımıştır. Anlatıların hepsi 1970’lerden seneler sonra kaydedilmesine rağmen bahsi geçen inanç oldukça kuvvetli şekilde vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu vurguda dile getirilenler hem yapıp edilenlerin hem de hatırlama kayıtları üretilmesinin ana gerekçesidir. Sahip olunan devrim fikri; kişilerin çeşitli sol yapılar kurmalarını veya kurulmuş olanların içinde yer almalarını, günlük hayat pratiklerini ve ilişkilerini bu fikre göre dizayn etmelerini, değer yargılarını buna göre tanımlamalarını gerektirmiştir. Tam da bu yüzden devrim fikrinin, en genel çerçevesiyle hatıralara nasıl geçtiğinin açığa çıkarılması önemlidir.

Dönemin solcuları için “ütopya” şeklinde adlandırılan dünya düzeni bazı temel ortak noktaları içermektedir. Bu dünyayı Açıan, “her bakımdan eşit ve özgür bireylerden oluşan sınıfsız-sömürsüz bir kardeşlik dünyası”⁵²² olarak tanımlar. “Devrim aşkıyla dolmuştu gencecik yüreklerimiz” şeklinde konuyu duygusal olarak yorumlayan Mitap da düşledikleri dünyayı güncel olanın anti-tezi olarak dile getirir; “bütün yoksullukların, haksızlıkların nedeni olan ‘kapitalist sistemi, sömürü düzenini’ ortadan kaldırmak”

⁵²² Açıan, *a.g.e.*, s. 240.

kendilerine göre tek çaredir.⁵²³ Ziya Gül ise hatıratında bahsi geçen düzeni biraz daha somutlar; o zamanlar “içinde yaşadıkları toplum için adalet, eşitlik, barış, özgürlük ve demokrasi” istemişler, “kadın erkek eşitliğini, savaşların olmadığı bir dünyayı, çocuklar için aydınlık bir geleceği” hayal etmişler ve sadece “kapitalizm karşıtı yeni bir düzenin” insanlığın kurtuluşu olduğuna inanmışlardır.⁵²⁴ “Geleceği veya yeni bir dünyayı kurma projesi” olarak anlamlandırılan sosyalizm; dönemin sosyalistleri için “emek sömürsünün son bulması, üretilen tüm değerlerin eşit, adil bir şekilde paylaşılması, mülksüzlerin buna ikna olması ve sistemi devam ettirecek kurumların yaratılması” gibi noktaları içermiştir.⁵²⁵ Diğer yandan bahsedilen “ütopyanın” gerçekleşmesi yarına bırakılacak bir mesele olmak yerine “bugünden” harekete geçmeyi gerektirmiştir ki zaten tam da bundan dolayı 1970’lerde sosyalistler sadece düşünsel değil pratik faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Bu noktayı “bizim genel anlayışımız yarını bugünden kuralım anlayışdır” olarak ifade eden Göçmen bunun için o günlerde Halk Komiteleri kurduklarını aktarır; özellikle yerel sorunlara çözüm bulmaya çalıştıklarından ve böylece halkın gözünde “bu insanlar düzen içinde böyle davranıyorsa, bunların iktidarı da bizim iktidarımız olur” şeklinde olumlu bir itibara kavuştuklarından bahseder.⁵²⁶ Özellikle Devrimci Yol’un izlediği bu politikada komiteler, “kurulacak olan halk iktidarının nüveleri” şeklinde kavranmıştır.⁵²⁷ Tabii harekete geçmek kişilerde hem bazı duyguların canlanmasına dolayısıyla bir duygu birliğine, hem de kendilerini “devrimci insan” olarak tariflemelerine yani bir prototip oluşturmalarına da sebep olmuştur. Örneğin İhsan Zafer “dünyayı değiştirmenin bir parçası olmanın”, “ütopyayı gerçeğe dönüştürme mücadelesi vermeye başlamanın” kendisinde oldukça heyecanlı duygular yarattığını, “bu hazzı tarif etmenin zor olduğunu” ifade eder.⁵²⁸ Dünyanın değiştirme iradesini üstlenenler, kendilerinin de “vicdan, fedakârlık, hoşgörü, yoldaşlık, yardımseverlik” gibi değer yargılarını olmazsa olmaz bir biçimde taşımaları gerektiğini düşünmüşlerdir. “Tavırlarının ve tarzlarının yaptıkları çağrılarının sonuçlarını doğrudan etkilediğini” ifade eden Tanrıverdi, “bir solcunun çantasında, kalbinde, göğsünde taşıması ve hiçbir zaman vazgeçmemesi gereken en önemli unsurun vicdan olduğunu”, çünkü daima “bir

⁵²³ Mitap, *a.g.e.*, s. 16.

⁵²⁴ Gül, *a.g.e.*, s. 10.

⁵²⁵ Barış, *a.g.e.*, s. 301.

⁵²⁶ Göçmen, *a.g.e.*, s. 270.

⁵²⁷ Kök, *a.g.e.*, s. 301.

⁵²⁸ Zafer, *a.g.e.*, s. 69.

başkasının hayatını etkileyen bir eylemlilik içinde bulduklarını” belirtir.⁵²⁹ Solcuların biraz da bu sahip oldukları karakterle çekim merkezine dönüştükleri anlaşılmaktadır ki mesela İmam Hatip öğrencisiyken Mustafa Korkmaz, derste (Hazreti) Ömer’e dair anlatılan “adaleti”, “gerçek yaşamda devrimcilerin tarzında gördüğünü; sevgi, dayanışma, eşitlik, hak, adalet gibi güzel değerlerin bunlarda bulunduğunu” fark ederek solculara.⁵³⁰ Normalde oldukça lümpen davranışlar sergileyen, sürekli kendini kavga-dövüşün içinde bulan Karakaya ise solcu bir hocasının devrimciliğe dair öğütleri üzerine değişmeye karar verişini yani “devrimci insan oluşunu” şöyle anlatır:

O gün benim yaşam tarzımın değişmeye başladığı ilk gün oldu. O günden sonra eski Bektaş imajını değiştirmek için uzun ve zorlu bir çabanın içine girdim. O eski kişilik gitti, onun yerine topluma, insanlara, hocalarına, herkese sevgi ve saygı gösteren, paylaşımcı, dayanışmacı, herkesin yardımına koşan, her tür sorun karşısında, ezilenden, horlanandan yana olan biri oldum.⁵³¹

Bahsi geçen değişime Ünal ise anlatısında biraz daha derin bir anlamda yer verir. Kime ait olduğunu unuttuğu “en büyük devrim insanın kendisini devirmesidir” sözüne atıf yaparak; “devrimci düşünce” der, “dogmaları, katı inançları, görenekleri, kalıplaşmış düşünce formlarını, paradigmaları yıkarak ilerler ve bunu bir kayıtsızlıkla yapar. Kayıtsızlık derken, gerçeği arama, öğrenme ve kabul etmedeki kayıtsız dürüstlükten bahsediyoruz. Onu kabul etmek, sizin bütün sistematığınızı yıkabilir ama sadece tereddüt etmediğinizde devrimci kalırsınız”.⁵³² Solcular işaret ettikleri tipolojiyle ilgili kendi içlerinde dağıtmak üzere çeşitli materyaller bile çıkarmışlardır. Örneğin “yeni kurulacak toplumun insan tipinin daha o günden oluşturulmaya başlanması” amacını taşıyan “Pembe Broşür” diye hatırlanan broşürde, “devrimci düzenin devrimci insanı nasıl olacak, hangi etik değerlere sahip olacak, toplumla ilişkisi ne olacak” gibi çeşitli sorulara cevaplar aranmıştır.⁵³³ Bu broşürle amaçlanan şeyin o günkü somut ifadesini Türkkolu şöyle açıklar:

Bu çalışma o arkadaşları bütünüyle günlük yaşam içinde bir devrimci nasıl yaşamalı; bir devrimcinin günlük yaşamı, günlük ilişkileri nasıl olmalı doğrultusunda dönüştürmeyi ve geliştirmeyi hedefleyen bir çalışmaydı. (...) Bir devrimci gibi yaşamak neydi? Bizim belli evlerimiz vardı. Bu evlerde lise öğrencileri komünal bir yaşam sürdürüyorlardı.

⁵²⁹ Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 89.

⁵³⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 14.

⁵³¹ Karakaya, *a.g.e.*, s. 42.

⁵³² Ünal, *a.g.e.*, s. 477.

⁵³³ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 229.

Dayanışma ve paylaşmaya dayalı ortak bir yaşam sürdürmeyi öğretebilmiştik onlara. Kendi aralarında herhangi bir sorun çıktığında bunu oturup konuşarak halletmeyi, birbirlerini yoldaşça rahatlıkla eleştirebilmeyi ve bu eleştirilerden sonuçlar üretmeyi başarıyorlardı. Günlük yaşamlarında bir kahveye girdiklerinde nasıl davranmaları gerektiğini, hayatın her alanında devrimci sorumluluğu hissetmeyi öğretebilmiştik.⁵³⁴

Anlaşılacağı üzere bahsedilen ütopya “bir dünya tasarısı” olduğu kadar aynı zamanda kendi döneminin baskın siyasi ve toplumsal tarzıyla çelişen bir gündelik hayat pratiğidir de. Daha önce 70’lerdeki sosyalistlere “günlük hayatında ne yapıyorsun” diye sorsak “solculuktan başka hiçbir şey” cevabını alacağımızı ifade etmiştik. Bunun sebebi attıkları en basit adımı bile taşıdıkları ruh hallerinden dolayı “mücadeleye dair” görmelerindendir. Şimdiye kadar çoğunlukla hayatın diğer dinamikleriyle birlikte ele alınan hayat hikayeleri; artık bu aşamada kişilerin daha çok “inisiyatifleri” açısından, yani her ne kadar “sürükleniş” vurgusu yapsalar da “tercihleri” üzerinden değerlendirilecektir. Dolayısıyla bu değerlendirme yine onların ifadelerinde “kendilerini, kendi örgütlerini, kendi yaşam pratiklerini” nasıl tarifledikleriyle bağlantılı olacaktır.

4.1. ÖRGÜTSEL ANLAYIŞLAR: “DÜZENLE BÜTÜN BAĞLAR KOPUYOR”

1970’lerin sosyalist örgütlenmelerine direkt tanıkları aracılığıyla daha yakından bakıldığında genellikle örgütsel mekanizmalar, demokrasi anlayışı, gizlilik esasları gibi noktaların öne çıktığı görülmektedir. Tabii bu bölümde hatıra sahiplerinin aktarımlarını örgütlerine göre ayırarak değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır ki anlatıların ezici çoğunluğu ya Devrimci Yolculara ya da Kurtuluşçulara aittir. Çoğunluğu 1970’lerin en büyük örgütlerinden olan bu ikisinin oluşturması tesadüf olmamakla birlikte TKP, Halkın Kurtuluşu gibi yapılanmalar da o dönemde epey etkin olmasına rağmen bunların üyeleri bahsi geçen iki örgütün mensupları kadar hatırlama kaydı üretmemişlerdir. Dolayısıyla daha çok bu iki örgüt anlaşılabilir olup yine diğerlerine de olabildiğince yer verilmeye çalışılacaktır.

Devrimci Yol ve Kurtuluş’u oluşturan ilk çekirdek kadroların tümü esasen öncesinde THKP-C’li olup, 1974’ten sonra bir araya gelen ve yeni dönemde neler yapılabileceğine dair tartışmalar yürüten, daha sonra bu iki örgütün militanları için “önder” sayılacak

⁵³⁴ Türkkolu, *a.g.e.*, s. 57.

kişilerdir. İleride DY'nin (ve DEV-GENÇ'in) oluşmasına öncülük edecek Oğuzhan Müftüoğlu ile Nasuh Mitap'ın; Kurtuluş'un oluşmasına öncülük edecek Mahir Sayın, İlhami Aras, M. Kemal Kaçaroğlu ve Şaban İba'nın yürüttüğü tartışmalar, Temmuz 1975'te yaklaşık 50 kişinin katıldığı ŞEH-DER'de düzenlenen toplantıda bir olgunluğa ulaşmış, devamındaki süreçte ise adı geçen örgütlerin kuruluşuna giden yollarla ilgili adımlar atılmaya başlanmıştır.⁵³⁵ Dönemin siyasi çevreleri tarafından örgütler kurulup kendi isimlerini ilan edene kadar bu çevreler bir süre boyunca “Nasuhçu – Kaçarcı” şeklinde ifade edilmiştir.⁵³⁶ Bu ön bilgiyle birlikte bölümün konusu gereği, ayrışmanın boyutlarından ziyade örgütsel anlayışların incelenmesi faydalıdır.

İlk olarak Devrimci Yol'a değinecek olursak; DY'nin tarihi DEV-GENÇ'ten bağımsız olmadığı için örgütün kuruluşunu *Bildirge*'nin yayınlandığı 13 Nisan 1977'dense *Emperyalizme ve Oligarşiye Karşı Devrimci Gençlik* (Devrimci Gençlik) dergisinin ilk yayınlandığı 20 Kasım 1975 olarak kabul etmek gerekir. Hareketi daha sonra DY'ye ulaştıracak politik anlayış ve kadrolar DEV-GENÇ ismiyle anılan bu gençlik örgütünde ve bahsi geçen dergi çevresinde olgunlaşmıştır. *Devrimci Gençlik*'in 17. sayısında “Devrimci Yol Bildirgesi Yakında çıkıyor!”⁵³⁷ şeklinde duyurusu yapılan *Bildirge*'nin 13 Nisan'da ilan edilmesiyle beraber hareket, ismine kavuşmuş ve 1 Mayıs 1977'de de *Devrimci Yol* isimli dergi çıkmaya başlamıştır.⁵³⁸ Kendini THKP-C'ye dayandıran hareket, Ketenoğlu'nun aktarımına göre “kitlese faaliyetinde ‘en geniş kitle içerisinde en dar kadro çalışması’ şeklinde ifade edilen bir formülle aşağıdaki en küçük birimden yukarıya doğru” bir örgütsel anlayışa sahip olmuştur.⁵³⁹ Buna göre belirlenen “partileşme” hedefi ise şöyle tanımlanmıştır: “Proletaryanın öncü partisinin üç beş kişinin bir araya gelmesiyle tepeden bir şekilde kurulması anlayışına karşı çıktıkları, bu organizasyonu basit biçimde bir ‘hierarchy’ olarak değerlendirmedikleri” yeni bir anlayış, yani “bildik, Ortodoks yaklaşımlardan farklı” olan bir siyasi yapı tariflenmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Kurtuluş Hareketi Kronolojisi, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*, s. 20.

⁵³⁶ Toklu, *a.g.e.*, s. 362.

⁵³⁷ “Emperyalizme ve Oligarşiye Karşı Devrimci Gençlik Dergisi Sayı 17, 7 Mart 1977”, *Hayat Yeniler Bizleri. Onurla 50 Yıl. Devrimci Gençlik Dergisi 50. Yıl Özel Baskısı*, Kolektif, Ankara: Sol Kültür Yayınları, 2025.

⁵³⁸ “Devrimci Yol Bildirgesi ve Devrimci Yol Dergisi”, *TAKSAV Arşiv*, <https://taksavarsiv.org/devrimci-yol/#toggle-id-1> Erişim tarihi: 26.12.2025.

⁵³⁹ Ketenoğlu, *a.g.e.*, s. 164.

⁵⁴⁰ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 337.

Pekdemir'in "Devrimci Yol jargonunda merkez komitesi, plenum, genel komite, polit büro ya da bilmem ne komitesi gibi kavramlar yoktur, öyle yazılı bir tüzüğü de yoktu zaten"⁵⁴¹ ifadelerinden anlaşılacağı üzere DY'nin mekanizmaları daha çok fiilidir. Ele aldığımız dönemin en kitlesel örgütlerinden biri olan DY, bu tarz mekanizmalara sahip olmamakla birlikte, ülkenin çok geniş bölgelerine ulaşabilmeyi ve yayıncılık faaliyetini daima sürdürebilmeyi, daha çok kuvvetli ekipler oluşturarak ve yapılan değerlendirme toplantılarıyla başarmış görünmektedir. Örneğin Müftüoğlu, anlatısında "tam olarak organize ve adlandırılmış bir görev bölüşümüne sahip olmadıklarını" ifade eder. Buna rağmen "değişik alanlardaki çalışmalarla yayın çalışması arasında koordinasyon sağlanabiliyordu", bir aşamaya kadar "bireysel sorumluluklar şeklinde ilerleyen" işler daha sonrasında "örgütsel ve ideolojik eğitim çalışmalarıyla birlikte daha organize bir yapılanmayla, kolektif çalışma anlayışına dayanan bir örgütsel formla" ele alınır.⁵⁴² Bu doğrultuda "iç ilişkiler düzenlenir, il ve bölge komiteleri tesis edilir ve sorumlular belirlenir".⁵⁴³ Aktarılanlara paralel olarak Halil İbrahim Arı da "bizim Leninist parti yapısı diye ifade ettiğimiz, yukarıdan aşağı katı disiplinli bir yapımız yoktu" der ve ikili bir karakter tarifler: Bu tarife göre "elbette hiçbir emir-komuta ilişkisinin olmadığı bir sisteme sahip değillerdir; fakat kadrolar buldukları yerlerde hareketin genel anlayışı doğrultusunda hareket etmekle birlikte esas olarak koşulların gerektirdiği şekilde 'irade ve inisiyatif' geliştirebilmektelerdir".⁵⁴⁴ Daha çok teorik olan bu aktarımlar bazı anlatılarda ise karşımıza somut biçimde çıkmaktadır. Örneğin Nurdan Deliorman, "gençlik hareketinden halk hareketine dönüşümün eşiğindeydik, Devrimci Yol'un ivmesi hızla yükseliyordu" dediği 1979'da bir gün "arkadaşlar tarafından" çağrılır. Kendisine "Öğrenci hareketi içindeki görevin bitti artık bölge çalışması yapacaksın" denmesi üzerine yurda dönen Nurdan, "memlekete gidiyorum" diyerek dilekçesini verir, eşyalarını toplar ve "düzenle bütün bağlarını arkasında bırakarak" yurttan ayrılır.⁵⁴⁵ Yıldıztepe'nin arkasındaki bir gecekondu mahallesi olan Meşelik'e yerleşen Deliorman, "devrim için kendimizi adamış; okulumuzu, ailemizi bırakmıştık"⁵⁴⁶ sözlerinden de bellidir ki halinden memnundur. Şayende Yılmaz'ın hatırasında ise bu kadar memnuniyet yoktur. "Örgüt

⁵⁴¹ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 363.

⁵⁴² Müftüoğlu, *a.g.e.*, 177.

⁵⁴³ Alfıtlı, *a.g.e.*, s. 71.

⁵⁴⁴ Arı, *a.g.e.*, s. 104.

⁵⁴⁵ Deliorman, *a.g.e.*, s. 212.

⁵⁴⁶ Deliorman, *a.g.e.*, s. 213.

içinde bazı insanlar daha güvenilir ve aktif hale gelince, başka alanlara gönderiliyordu. Bu şekilde bölgelere, sendikalara, başka şehirlere gidenler oldu. Gidenlerin çoğu okula dönmedi. Ben, o dönemde sendikal alana gönderildim” diyen Yılmaz, Tek Eğitim Büro-İş sendikasında görevlendirilir ve bu durum pek de hoşuna gitmez: “Aslında, sendikal alana verilmiş olmama çok bozuldum, çünkü bölgeyi tercih ediyordum. Ya da kadın çalışmalarına katılmak isterdim. AKD vardı o zaman; o çalışmalara hiç katılmamıştım”.⁵⁴⁷ Anlaşılan o ki “sendikal alanda fazla kadının olmaması” sebebiyle bu çalışmaya gönderilmiştir.⁵⁴⁸ Çok daha “tehlikeli” sayılabilecek sorumluluklar da yapılan dar toplantılarda belirlenmiş, bazı iş bölümleri kişilerin tam da içine sinmemiştir. Ali Başpınar’ın “Merkez Komite” olarak saydığı dört isim⁵⁴⁹; “Dedik ki arkadaşlar ne işler var? Örgütlenme var, askeri işler var, yazma çizme işi var, bir de gezme işleri var, kimler olsun?”⁵⁵⁰ sorularıyla bir araya gelerek bir toplantı yapar. Tüm başlıklarla ilgili iş bölümü çıkarılır ve Başpınar’a da “askeri işler” düşer. Konuyla ilgili Başpınar’ın yorumu şu şekilde olmuştur:

Ben itiraz ettim bu işe. Dedim ki: “Ya, arkadaşlar ben 12 Mart’ta da bu tür işleri yaptım, geldim yakalandım. İyi bir emniyet deneyimim olmadı benim açımdan. Şimdi yeniden aynı işlerin faturasını bize yapıyorsunuz, bu başlangıç olarak iyi bir nokta değil.” Ya, filan falan, gargaraya geldi, iş bize kaldı.⁵⁵¹

Özdemir’in anlatısında ise arkadaşlarındakinden daha farklı bir vurgu vardır. “Öğrenci gençlik mücadelesi içerisindeydik ama oraya sığamamaya başlamıştık, 1978 bahar ayları başlarında gecekondu bölgelerindeki çalışmalar önem kazanmıştı, bizler de oralara gitmeye başladık” diyen, Kayaş-Tepecik taraflarına giden Özdemir “doğal olarak nereye gidileceğini ileten bir aracı olduğunu” belirtse de kendisiyle konuşulup konuşulmadığını hatırlamaz ve farklı dediğimiz vurguya şöyle değinir: “Açıkçası üniversite gençlik yapılanması dışına çıkma, başka alanlarda çalışma talebi bizden geldiği için kimse de bize görev emri verip ‘Şuraya git, şunu yap!’ demedi. Bunu doğru ifade etmek gerek, bu işler

⁵⁴⁷ Şayende Yılmaz, “Şayende Yılmaz”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 189.

⁵⁴⁸ Yılmaz, Şayende, *a.g.e.*, s. 190.

⁵⁴⁹ Oğuzhan (Müftüoğlu), Nasuh (Mitap), Ali (Başpınar), Mehmet Ali (Yılmaz). Daha sonra buraya Ali Alfıtlı da dahil olacaktır.

⁵⁵⁰ Başpınar, *a.g.e.*, s. 155.

⁵⁵¹ Başpınar, *a.g.e.*, s. 156.

tamamen gönüllülük esasıyla oluyordu. Her ne kadar iddianameler farklı yazsa da bu böyle oldu benim için”.⁵⁵²

Kurtuluş hareketini daha yakından incelediğimizde ise DY’den farklılaşan özellikleri olduğuna rastlarız. Bahsi geçen ŞEH-DER toplantısının ardından bir süre sonra Kurtuluş ismini alacak olan grubun, siyasi çevreler içerisinde kendilerini ortaya koydukları ilk nokta Aralık 1975’te başta *Yol Ayrımı* olmak üzere *Ulusal Sorun Üzerine* ve *Sosyal Emperyalizm mi, Büyük Han Şovenizmi mi?* gibi yazıların teksirle çoğaltılarak yayımlanmasıdır. Mahir Sayın, İlhami Aras, M. Kemal Kaçaroğlu, Şaban İba ve İsmet Öztürk bir araya gelerek bir “Merkezi Organ” oluşturmuş ve bahsedilen yazıları yayımlayarak ilerideki Kurtuluş’un temelini atmışlardır.⁵⁵³ Haziran 1976’da ise *Kurtuluş Sosyalist Dergi* isimli derginin yayın hayatına başlamasıyla⁵⁵⁴ hareket, bu tarih itibarıyla ismini tescillemiştir. Zamanında tümü THKP-C’de olan bu isimler DY’nin aksine, yeni dönemde önceden benimsedikleri politik hattın bir kısmından vazgeçmişlerdir ki zaten “Nasuhçularla” anlaşmazlık büyük ölçüde buna dayanır. Konumuz gereği Kurtuluş’un örgütsel anlayışına bakıldığında bir “partileşme” hedefinin bu hareket için de geçerli olduğu görülmektedir. Şaban İba bu tasarılarını “modern sanayi proletaryası temelinde bir partileşme süreci yaşamak ve bir proletarya partisi oluşturmak” şeklinde açıklar ve ekler: “Belki de Kurtuluş’un en önemli ve en yeni tespitlerinden biriydi bu”.⁵⁵⁵ Kurtuluşçular “Leninist örgütlenme modeline”⁵⁵⁶ uygun bir yapının gerekli olduğunu tespit etmişlerdir. Bu örgütte DY’den farklı olan bir diğer mesele de mekanizmaların tanımlanmasıdır. Örneğin “bizim merkezin adı GK yani Geçici Kurul idi, daha sonra ismi GMK yani Geçici Merkez Komite oldu” diyen Ali Demir yukarıdan aşağıya kurullar oluşturduklarından ve hareket büyüdükçe “Yazı Kurulu, Politbüro” gibi mekanizmalar kurduklarından bahseder.⁵⁵⁷ 1978’den sonra geliştiklerini aktaran İba da çeşitli işlere göre dizayn edilen bazı gruplara değinir: “Yayın - dağıtım grubu, sendika grubu, demokratik kitle örgütleri grubu, mali işler grubu, ‘Levazım’ diye dillendirdiğimiz soygun işlerini vs. örgütleyecek bir grup, sahtecilik grubu -arananlar için veya işe girmede yarayacak

⁵⁵² Özdemir, *a.g.e.*, s. 116.

⁵⁵³ Kurtuluş Hareketi Kronolojisi, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*, s. 20.

⁵⁵⁴ Kurtuluş Hareketi Kronolojisi, *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*, s. 20.

⁵⁵⁵ İba, *a.g.e.*, s. 293.

⁵⁵⁶ Aras, *a.g.e.*, s. 107.

⁵⁵⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 233.

belgeler için sahte belge hazırlayacak bir grup...”.⁵⁵⁸ Tabii sadece bunlar değil faaliyetler için de “il komiteleri, yerel örgüt komiteleri, bölge komiteleri” gibi kurullar oluşturulmuştur.⁵⁵⁹ Kurtuluş’un örgütsel anlayışında ve yapılanmasında o dönem için en özgün nokta ise “Kürdistan Seksiyonu”dur. Türkiye’nin Doğu bölgesini bir “iç sömürge” olarak gören Kurtuluş hareketine göre “bölge ayrı bir ‘ülke’ idi, kültürü, dili, toplumsal yapısı, sınıf ilişkileri Türkiye’den farklıydı”.⁵⁶⁰ Bu anlayışla 1979’da “seksiyon” diye adlandırılan bir yapı kurulmuş ve Kurtuluş’a bağlı olmakla birlikte seksiyon “neredeyse bağımsız, Merkez Komite’nin değil seksiyon sorumlularının bu bölgede söz hakkına sahip olduğu” adeta özerk bir nitelikte tariflenmiştir.⁵⁶¹ Tüm bu mekanizma tanımlamalarıyla birlikte Kurtuluşçuların anlatılarına yansıyan en ağırlıklı nokta örgütün işleyişindeki demokrasi eksikliğidir. “Örgütsel gelişme sürecinde demokrasinin ‘d’si yoktu” diyen Köylüoğlu “organlar olmasına rağmen kongre ve konferanslar olmayınca hep MK’nin dediği oluyordu” sözüyle bu eksikliği dile getirmiştir.⁵⁶² Aslında “konferans” denilen toplantı 1979’da yapılmıştır fakat kendisi o dönem GMK’da olan Kaçaroglu bile “binlerce insanı eylemlerde yürüttükleri, haftada 40 bin gazeteyi hiçbir dağıtım şirketine bırakmadan militanlarının dağıttığı” bir gövdeye sahip olmalarına rağmen “konferansta 11-12 kişi olduklarını, 12 Eylül’e doğru üye sayılarını 51’le sınırlı tuttuklarını, üyelik konusunda çok cimri davrandıklarını ve bunun demokrasiyi zedelediğini” ifade ederek konuya özeleştirel bir tutumla yaklaşır.⁵⁶³ Tıpkı DY aktarılırken yapıldığı gibi Kurtuluşçuların da teori dışında konuyla ilgili hatırladıkları kişisel deneyimlere yer vermek önemlidir. 1977’de İstanbul Belediyesi’nde çalışırken “örgüt” Hasan Akın’ı “Topkapı bölgesine gönderir”. Orada Tüm Döküm-İş’te faaliyet göstermeye başlayan Akın, bir zaman sonra ise “yaklaşık 20 bin metal işçisinin çalıştığı Alibeyköy’e kaydırılır”.⁵⁶⁴ Bu süreçleri olumlu biçimde hatırlayan Akın önceki anlatılanlarla doğru orantılı olarak “hem mahalle hem işçi hem de bölge komitelerinin” içinde yer aldığından ve kararları şu şekilde aldıklarından bahseder: “Haftalık toplantılarda durum değerlendirmesi yapıyorduk, yaptıklarımızı ve yapacaklarımızı

⁵⁵⁸ İba, *a.g.e.*, s. 333.

⁵⁵⁹ Kaçaroglu, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁶⁰ Kurukafa, *a.g.e.*, s. 388.

⁵⁶¹ Sayın, *a.g.e.*, s. 299.

⁵⁶² Köylüoğlu, *a.g.e.*, s. 126.

⁵⁶³ Kaçaroglu, *a.g.e.*, s. 124.

⁵⁶⁴ Hasan Akın, “Hasan Akın”, *Terk Etmedi Sevda Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 8, s. 76.

konusuyorduk”.⁵⁶⁵ Akın’ın aksine İhsan Zafer’in anlatısında ise “çok da demokratik ve değerlendirmeci” bir hava olmadığı görülmektedir. “Levazım” denilen grupta yer alacak olan Zafer, kendisine verilen görevin başlangıcını şöyle not düşmüştür:

Kaçaroğlu bize arada şehrin farklı yerlerinde randevular veriyordu. Bunu hem talimatları vermek hem de randevunun ne kadar önemli olduğunu anlatmak için yapıyordu. Geç kalırsak fena fırçalıyordu, “Yok canım, eleştiriyordu!”. O sıralar bulduğumuz bir randevuda bana artık İstanbul’a taşınacağımızı ve “kamulaştırmalara” başlayacağımızı ifade etti. (...) Üç gün sonra yola çıkacaktım. Bana, içinde mühimmat olan bir çanta vereceğini, bunu dikkatli biçimde, çok iyi saklamam gerektiğini sıkı sıkıya tembih etti.⁵⁶⁶

Bahsi geçen demokrasi eksikliği anlatılarda her ne kadar dile getirilse de aynı zamanda o dönem için “doğal” karşılanmıştır. Mesela Belgin Koç üniversiteyi kazanmasına karşın “Kurtuluşçu arkadaşlarının ‘sen gitme’ demesinden” dolayı eğitimine bir sene ara verdiğini, sonraki yıl Marmara Üniversitesi’ne girdiğini aktarır⁵⁶⁷ ve sahip olduğu ruh halinden şu cümlelerle bahseder: “Biz hayatımızı adamıştık tabiri caizse. Çok da sorgulamıyorduk. Hatta yaşadığım duyguyu hatırlıyorum, benim hoşuma da gitmişti. Demek ki ben bir yerlerde işe yarayacağım, böyle düşünüyor arkadaşlar, diye düşünmüştüm”.⁵⁶⁸ Bir yandan da örgüt tarafından verilen görevler her zaman için kişilere uygun olmamıştır. Örneğin Esra Koç, Ege Üniversitesi’nde mühendislik okumuş olmasına rağmen İzmir Kemalpaşa’da sırf işçi alanında faaliyet yürütmek için bir fabrikaya işçi olarak girer, burada yaklaşık 9 ay çalışır ve sürecin sonunda doğru bir yol izlemediklerini fark eder. Koç, “bir fabrikada üniversite mezunu bir kadın olarak kol işçisi pozisyonunda çalışmanın yapay bir şey olduğunu idrak edince, kendisi olarak politika yapabileceği bir alanın olması gerektiğini düşünerek” fabrikadan ayrılır.⁵⁶⁹

Devrimci Yol ve Kurtuluş, yolları daha en baştan ayrılan iki yapı olarak 1975 sonrasında en önemli sol örgütleri haline gelmiştir. Diğer örgütlerin mensuplarının ise anlatılarına yansıyan örgütsel anlayışlar, veri azlığından bu ikisi kadar anlaşılmasa da ipuçları barındırmaktadır. TKP ile Batman İGD üzerinden bağlantı kuran Talay’ın hatıratında parti “ciddi anlamda yukarıdan aşağıya örgütlenen, oldukça katı bir disipline ve gizlilik ilkelerine” sahiptir ki bölgeden sorumlu olduğu anlaşılın Şefik Tunç, Talay ile Talay’ın

⁵⁶⁵ Akın, Hasan, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁶⁶ Zafer, *a.g.e.*, s. 130.131.

⁵⁶⁷ Belgin Koç, “Belgin Koç”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 17.

⁵⁶⁸ Koç, Belgin, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁶⁹ Esra Koç, “Esra Koç”, *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*, s. 137.

bir arkadaşını “partiye üye yapmak istemesine rağmen” iki üç ay sonra üyeliklerinin yapılmadığı anlaşılır, “zira aynı anda, yüz yüze iki kişiye birden parti üyeliği teklif etmek, parti tüzüğüne aykırıymış”.⁵⁷⁰ Burada TKP ile ilgili atlanmaması gereken bir diğer konu da üyelerin “Parti Okulu” adı altında Sovyetler Birliği’ne eğitime gönderilmesidir. O zamana kadar hayatının çok büyük kısmı Batman’da geçen Talay’a “1978'deki 1 Mayıs etkinliğinden dönünce, parti okuluna, eğitime gönderileceği” söylenir.⁵⁷¹ Batman-Diyarbakır-İstanbul-Batı Almanya-Doğu Berlin hattını kullanarak 8-9 Eylül 1978 gibi Moskova’ya varan Talay burada yaklaşık altı ay kalmış ve teorik eğitim görmüştür.⁵⁷² TKP/ML isimli örgütün de oldukça kurallı ve disiplinli olduğu hatırlanmıştır. 10 Şubat 1978’de yapılan 1. Konferans’ta kabul edilen tüzükle “birçok başıbozukluğun önüne geçilmeye başlanmış, üyelik/aday üyeliklere bakan kurumlar oluşturulmuş, adına ‘cezalandırma’ denilen silahlı suikast eylemleri Merkez Komite’nin sorumluluğuna” verilmiştir.⁵⁷³ İbrahim Kaypakkaya’nın çizdiği ideolojik hattı aynen benimseyen TKP/ML, DY ve Kurtuluş’un aksine zaten çok daha önceden oluşmuş bir örgüttür, dolayısıyla anlatılara da örgütün kuralları “zaten hep var” biçiminde yansır; mesela yapılan konferansta yeni belirlenmediği anlaşılan şekilde Merkez Komite seçimi “gizli oy, açık tasnif” usulüyle yapılır.⁵⁷⁴ Demokrasi konusunda ise örgüt, Ünal’ın aktarımına göre dönemine uymayan “ileri” bir nitelik taşır: “Tabanda teveccüh gören lider unsurların kendi aralarındaki kararlarına dayanmayan, aksine demokratik seçimlerle oluşturulan bir merkeze sahip olduk. İlegal çalışma koşullarında demokrasinin işletilmesi bakımından örnek olmuştur ve önemlidir. (...) Böylelikle astığı astık, kestiği kestik liderler yaratılmasını da önlemiş olduk. Kadrolarımız tüzüğe dayanan yetkilerle donatılmış yöneticilerdi.”⁵⁷⁵ Aydınlik hareketinin devamcısı olan TİKP ise 1969’da kurulan öncülü TİİKP’nin aksine yasal bir parti olarak 1978’de siyaset sahnesinde yerini almış olsa da bu çevre 1970’ler boyunca siyasette var olmuştur. Zileli’nin anlatımına göre genel olarak Aydınlik geleneği içerisinde ciddi bir “lider kültü” vardır; bu anlayıştan dolayı liderlere - özellikle de Doğu Perinçek’e- “peygambervari” bir anlam yüklenmiştir.⁵⁷⁶ Bu o kadar

⁵⁷⁰ Talay, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁷¹ Talay, *a.g.e.*, s. 76.

⁵⁷² Talay, *a.g.e.*, s. 78-84.

⁵⁷³ Ertuncay, *a.g.e.*, s. 63-64

⁵⁷⁴ Ünal, *a.g.e.*, s. 63-64.

⁵⁷⁵ Ünal, *a.g.e.*, s. 69.70.

⁵⁷⁶ Zileli, *Havariler...*, s. 389-390.

baskındır ki özel hayata bile ciddi anlamda sirayet eder. Mesela Zileli “Doğu’ya verdiği haftalık raporunda, eşi Feyza’nın ‘kazaen hamile kaldığımı’ belirtmesi ve fikrini sorması üzerine, ‘hayırlı olsun’ diye bir cevap beklemesine rağmen, ‘iyi bir kürtajcıya gitmeleri’” şeklinde bir “emirle” karşılaşır: “Parti disiplinine kafa tutacak cesaretleri ve Doğu’yu eleştirecek gelişmiş bir kişilikleri yoktur, bu emre köle gibi itaat ederler”.⁵⁷⁷ Zileli, önceki eşi Gönül’den de Perinçek’in “emriyle” boşanmıştır.⁵⁷⁸ Fiilen son sözü liderlerin veya daha çok liderin söylediği bu örgütte Başkanlar Kurulu, Parti Meclisi, Örgütlenme Bürosu gibi mekanizmalar da oluşturulmuştur.⁵⁷⁹ 1970’lerde faaliyet gösteren bir diğer çevre de THKO geleneğinden gelen; önce Halkın Kurtuluşu’nda ardından Devrimci Proletarya’da bulunan ve son olarak 19-21 Şubat 1979’da TİKB’yi kuran çevredir. HK’nın içerisinde yer alırken bu çevrenin örgütsel anlayışa ve işleyişe dair yaklaşımı “MK üyeleri başta olmak üzere THKO kökenli kadroların çoğunun memur zihniyetiyle hareket ettiği, kalıpcı ve bürokratik bir tarzın ve yaklaşımın sürdürüldüğü” şeklinde olumsuz bir değerlendirmeyi içermiştir.⁵⁸⁰ HK’da bulunan Karakaya da “Maocu Üç Dünya Teorisi’ne sıkı sıkıya bağlı olan yönetimin, herhangi bir eleştiride bulunan militanları ‘hizipçilikle’ suçladığını, ‘tasfiye etmeye’ çalıştığını” belirtmiş ve bundan dolayı Devrimci Proletarya safına geçmiştir.⁵⁸¹ HK’ya muhalefet eden çevre, TİKB’yi kurana kadar “Aktancılar” veya Devrimci Proletarya olarak anılmıştır. “Aktancılar” tabiri yeni değildir, bu çevre zaten 1968’den sonra “tartışmasız lider” Aktan İnce’nin etrafında toplanmıştır.⁵⁸² Süreç illegal bir yapı olan TİKB’nin kurulmasıyla sonuçlanmış, kuruluş toplantısından “Leninist temellerde militan devrimci bir örgüt haline gelme ve bir tüzük oluşturma hedefiyle” çıkmıştır.⁵⁸³ Bu örgütte de MK,⁵⁸⁴ il ve bölge komiteleri⁵⁸⁵ gibi kurullar oluşturulmuştur. Dönemin önemli örgütlerinden biri de Haziran 1974’te kurulan TSİP’tir. Yasal bir parti olan TSİP’e dair kurucularından Oya Baydar’ın ve ilk üyelerinden Çağatay Anadol’un anlatıları oldukça detay içermektedir.⁵⁸⁶ Partinin yasal gereklilikler nedeniyle de Kurucular Kurulu, Genel Yönetim Kurulu, Merkez Yürütme Kurulu ve İl Teşkilatları

⁵⁷⁷ Zileli, *Havariler...*, s. 185.

⁵⁷⁸ Zileli, *Havariler...*, s. 80.

⁵⁷⁹ Zileli, *Havariler...*, s. 303-304.

⁵⁸⁰ Açıan, *a.g.e.*, s. 214.

⁵⁸¹ Karakaya, *a.g.e.*, s. 56.

⁵⁸² Açıan, *a.g.e.*, s. 17.

⁵⁸³ Açıan, *a.g.e.*, s. 261-262.

⁵⁸⁴ Karakaya, *a.g.e.*, s. 152.

⁵⁸⁵ Karakaya, *a.g.e.*, s. 146.

⁵⁸⁶ Bkz: Baydar, Ulagay, *a.g.e.* – Anadol, *a.g.e.*

gibi organları oluşturulmuştur.⁵⁸⁷ Fakat partide yalnızca yasal faaliyet yürütülmemiş, Baydar'ın sonradan öğrendiğine göre “TKP-R, yani TKP-Reorganizasyon isimli ‘derin parti’, açıkça ‘illegal çekirdek’ anlamına gelen ve tüm üyelerin bilmediği bir “örgütlenme modeli” de geliştirilmiştir.⁵⁸⁸ Her ne kadar Anadolu “gençlik günlerimizde TİP'in bürokratik ve hiyerarşik yapısına duyduğumuz tepkinin bir sonucu olarak aramızda tam bir eşit yoldaşlık ilişkisi geliştirmiştik”⁵⁸⁹ dese de Baydar, bu illegal oluşuma eleştirel yaklaştığında “illegalliteden korkan, pasifist, parlamentarist küçük burjuva aydını konumuna”⁵⁹⁰ düşürülmüştür. Zaten kendini “kandırılmış ve yeterince güven duyulmayan biri olarak” hisseden Baydar bir süre sonra TSİP'ten ayrılıp “yağmurdan kaçıp doluya tutulacağı” (illegal) TKP'ye geçmiştir.⁵⁹¹

Dönemin sol yapılanmalarının örgütsel anlayışlarına mercek tutulduğunda hepsinin birbirinden farklı özellikleri olsa da bazı noktalarda birbirlerine benzeştikleri de bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'lerin sosyalistleri en genel çerçevede ortak bir “ütopyayı” düşlemekle birlikte buna varılacak yol konusunda fikir ayrılıklarına sahiptir ki tam da bundan dolayı “nasıl bir örgütlenme ve örgütsel anlayış” sorusuna “bir reçete şeklinde” aynı cevabı vermemişlerdir. Bir kısmı daha tanımlı bir kısmı ise daha esnek mekanizmalar kurmuş, bazıları liderleri veya yönetim organlarını daha ön plana çıkarırken bazıları inisiyatiflere alan açmış, kuralları ise kimisi tüzüklerle yazılı biçimde kimisi ise “fiili” belirlemiştir. Çoğunun özellikle “faaliyetlerin devamlılığı” için birimler kurması veya sorumlular belirlemesi bir benzeşmedir. Sonuçta “birçok insanın bir arada bulunduğu ve bir amaç uğruna beraber iş yaptığı” birer organizasyon olan sol yapılanmaların tümünde bunun varlığı maddenin doğası gereği gibidir. Diğer bir benzeşme de hem dönemin ruhundan hem de önceki ve dünyadaki örneklerden olsa gerek “illegalliteye, silahlı mücadeleye ve gizliliğe” verilen önemdir. Yasal bir yapı olan TSİP'in bile yasadışı faaliyet de yürütmek üzere bir birim kurma ihtiyacı duyması bunun en önemli örneklerinden biridir. Saptanan son benzeşme ise verilen mücadelenin sonuca varabilmesinde “siyasi parti” kurmanın zorunlu bir kural olarak belirlenmesidir. Ele aldığımız örneklerin bazıları zaten birer siyasi partidir, dergi çevresi veya hareket olanlar

⁵⁸⁷ Anadolu, *a.g.e.*, s. 57-59.

⁵⁸⁸ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁸⁹ Anadolu, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁹⁰ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 282.

⁵⁹¹ Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 283-286.

ise partileşme hedefiyle yola çıkmıştır. Benzeşen noktalarda Leninizm etkisinin olduğu şüphe götürmezdir, çünkü Lenin’e göre devrim mücadelesi anlamında kullandığı “öncü savaşı”, ancak “öncü teoriyle yönetilen bir parti” verebilir⁵⁹²; “devrimciler örgütü” olarak da adlandırılan bu yapı “fazla geniş olmamalı ve olabildiğince illegal olmalıdır”.⁵⁹³ Türkiye’deki sosyalistler de kitleleşmekle birlikte, Lenin’in işaret ettiği doğrultudan - en azından fikirselden - kopmamış; devrimin ancak “örgütlü gücün en üst formu olan siyasi partiyle” başarılabileceğini düşünmüşlerdir.

4.2. ÖRGÜTLENME TARZLARI: “SÖZ, YETKİ, KARAR; İKTİDAR HALKA!”

1970’lerin sol örgütlerinin gündelik yaşantıdaki karşılığı, iç işleyişlerinden ziyade esasen toplumla nasıl bağ kurduklarına ve bunun için hangi faaliyetleri izlediklerine bakılarak anlaşılabilir. Kişiler daha önce de belirtildiği gibi kendilerini hep eğitmeye, tabiri caizse halkın gözünde “örnek insan” olmaya çalışmış ve toplumla ilişkilendirirken “hiçbir çıkar gözetmeyen, dayanışmacı, yardımsever, sorun çözücü” bir profil oluşturmuşlardır. Anlatılara yansıdığı kadarıyla bu anlayış “sahte” bir biçimde seyretmemiş, buna gerçekten inanıldığı için ve eğer ortada bir çıkar varsa da bu “gerçekten halkın çıkarına” olduğu için benimsenmiştir. Yine önceden sözü edilen “vicdan”, sosyalistlerin duygusal ve psikolojik olarak karakterlerini ve davranışlarını belirlemiş görünmektedir. Diğer yandan “birilerinin halkın kalan kesimini”, adı ne olursa olsun “değiştirmeye olan inancı” aynı zamanda bir özgüven belirtisidir aslında. Dolayısıyla halkla ilişkilerde hem “onlardan biri olma” hem de “kendini onlardan üstün görme” anlamında ikili bir motivasyon söz konusudur. Daha somut ifadeyle sosyalistler; düzeni ancak örgütlü bir halkla değiştirebileceklerine inandıkları için örneğin hem gecekondular bölgesinde yaşamış, fabrikalara işçi olarak girmiş hem de buralarda “bilinçlendirme ve örgütlenme” çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu tezin ikinci bölümü olan *Kırılma*’da olabildiğince anlatılmaya çalışılan her kırılmanın izleri, bu bölümde anlatılacak olan faaliyetlerde açığa çıkacaktır. “İmkanlar” konusunda kendilerini halktan ayrı görmeyen solcular, “bilinç” konusunda halka oldukça mesafelenmişlerdir. Daha önce verilen bir anekdotta bir solcunun “düzenle bütün bağlarını arkasında bırakarak” ifadesiyle gecekondular

⁵⁹² V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*, Çeviren: Arif Berberoğlu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2011, s. 45.

⁵⁹³ Lenin, *a.g.e.*, s. 129.

mahallesine gidişinden bahsedilmişti. “Düzen” solcular tarafından bir esaret olarak görülmüştür, “onun içinde, ona rağmen ve ona karşı mücadele” ise asıl özgürlük. Peki bu özgürlük hissi nasıl kazanılmıştır? İşte bu başlıkta bu sorunun cevabının hatıralara nasıl yansıdığı anlaşılmalı çalışılacaktır.

1970’lerde sosyalistlerin toplumla bağını en kuvvetlendiren noktalardan biri dayanışma kültürünün oluşturulmasıdır. Hem kendileri hem de buldukları yerlerdeki insanlar için “sorunların en iyi şekilde ancak dayanışmayla çözülebileceğini” düşünmüş ve bunu uygulamışlardır. Sevinç Eratalay 1977’de girdiği Buca Eğitim Enstitüsü’nde henüz öğrenciyken,⁵⁹⁴ kaldığı İnciraltı Yurdu’na düzenlenen “askeri baskın” sonucunda Haziran 1980’de yurttan ayrılır ve 12 Eylül’e kadar zaman geçireceği Buca’ya taşınır.⁵⁹⁵ DY’ci olan Eratalay hem Buca’daki Dayanışma Evi’nden hem de genel olarak mahallede ne yapıp ettiklerinden bahseder. Dayanışma Evi’nde saz çalıp türkü söylüyorlar, lise öğrencilerine Türkçe, Matematik dersleri veriyorlardır. “Halkın evlerinde kalıyorlardır”, buralarda kalırken temizlik yapıyor, yemek yapıyor, “çamaşır dahi” yıkıyorlardır. Oldukça yoksul olan mahallede mesela bir ev ampul alamıyorsa Sevinçler alıp takıyor, yıkılan evleri onarıyor, yine boya bile alamayan insanların evlerini boyuyorlardır. Tabii bir yandan da “onlara bir şeyler anlatıyor, pahalılıktan konuşuyor, her şeyi açıklamaya çalışıyorlardır”. Halkın bakışı “bu çocuklar derdimize deva oluyor” şeklindedir, mahalleli Sevinçleri çok sever ve asla bırakmak istemez.⁵⁹⁶ “Mücadeleye kadınların katılımını sağlamak için özellikle gecekondu bölgelerinde çalışmak gerekiyordu” diyen Nihal Uygur ise Ankara’nın Mamak, Tuzluçayır ve Boğaziçi gibi semtlerinde mahalle çalışması yürütenlerden biridir. “Çeşitli evlerde kalıp hem mahallenin sorunlarıyla hem de o insanların kişisel sorunlarıyla ilgilendiklerini, su-yol-eğitim-sağlık gibi başlıklarda seferber olduklarını” aktaran Uygur’un ifadeleri oldukça çarpıcıdır:

Öncelikle, Halk Eğitim Merkezi'nin okuma yazma kurslarına katılıp “okuma yazma öğretebilir” belgesi aldık; çalıştığımız bölgelerdeki okullara bu belgeyi verip okuma yazma kurstan açtık. Ardından, biçki dikiş kurslarımız geldi. Bu kurslarda kadınlarla ilişki kurmamız daha kolay oluyordu. Daha sonra onlarla sohbet ederek, evlerine giderek, sorunlarını dinleyerek, yani onlardan biri olarak devam ediyorduk. Mahalleye doktor

⁵⁹⁴ Sevinç Eratalay, “Sevinç Eratalay”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 241.

⁵⁹⁵ Eratalay, *a.g.e.*, s. 242.

⁵⁹⁶ Eratalay, *a.g.e.*, s. 243.

götürüyor, çocukları ve kadınları sağlık kontrolünden geçiriyorduk. Uzman arkadaşlarımız geliyordu bunun için.⁵⁹⁷

Bu ifadelerin çarpıcılığı solcuların kendilerini konumlandıkları yerden kaynaklanır. Çok daha ileri örnekler de olmakla birlikte sadece bunlar dahi bir “irade” göstergesidir; çünkü “sosyal devletin yapması beklenen” hizmetleri “hayırseverlikten öte bir anlayışla” sosyalistler üstlenmeye çalışmışlardır. Mesela Kurtuluşçu Toklu da anlatısında yine Ankara’nın yoksul mahallelerinde yürütülen çalışmalarda sağlık hizmetleriyle ilgili eksiklikleri gidermeyi denediklerine yer verir. Toklu, akıştan anlaşıldığı kadarıyla 1977 gibi “Dışkapı SSK’da çalışan ve ‘hiçbir örgütü ayırmaksızın kim destek isterse yardımcı olan’ dahiliyeci Yaşar Çalışkan’a”, faaliyet yaptıkları mahallelerde çok yoksul insanların yaşadığından, hiçbir sosyal güvenceleri olmadığı gibi doktora gitme şanslarının da bulunmadığından bahsederek yardım talep eder.⁵⁹⁸ Talebi “heyecanla” kabul eden doktor, neredeyse her hafta mahallelere gelmeye başlar, mahalleliye de önceden doktorun geleceği zaman bildirilir. “Gelenler çok olunca altından kalkamamaya başlayan” Kurtuluşçular, “Ankara Tıp’tan da intörn doktorları devreye sokarlar”. Bunun halktaki karşılığını Toklu şu sözlerle hatırlar:

Çok güzel, pozitif, güven veren bir potansiyel oluştu. Halkımız bize çok güvendi. Sağlık sorunu çok önemli: sağlık bir, eğitim iki. Sağlık konusunda elimizden geleni yaptık, destek olduk, onlar bize güvendi. Bu çalışma düzenli sıkıyönetim ilan edilene kadar sürdü.⁵⁹⁹

1974’te “Şişli Siyasal’a” başlayan Semra Kesim de mücadele hayatını sadece üniversitede değil mahallelerde de sürdürenlerdendir.⁶⁰⁰ “Çağlayan’da yer alan Erzincan Kültür Derneği’nde doktor arkadaşları ‘akın akın gelen’ kadınları muayene ederken, nüfus planlamasını anlatırken” Semra gibi doktor olmayanlar da yardım edebilecekleri konularda kadınlara destek veriyordur. “Biz” diyor Kesim, “kadınlara devletin yapması gereken desteği yaparken, ‘yolunuz yoksa yol isteyin, suyunuz yoksa su isteyin, bunlar en temel hakkınız, yaşamak hakkınız, çocuklarınız için mücadele edin’ diye anlatarak cesaret ve güç vermeye çalışıyorduk”.⁶⁰¹ Ayrıca “elleri parçalanana kadar gecekondular inşa

⁵⁹⁷ Nihal Uygur, “Nihal Uygur”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 113.

⁵⁹⁸ Toklu, *a.g.e.*, s. 368.

⁵⁹⁹ Toklu, *a.g.e.*, s. 369.

⁶⁰⁰ Kesim, Semra, *a.g.e.*, s. 467.

⁶⁰¹ Kesim, Semra, *a.g.e.*, s. 468.

ettiklerini de” söylemeden geçememiştir.⁶⁰² Bir başka ilginç örnek de normalde belediyenin yapması gereken “çöp toplama hizmetine” “devrimcilerin” talip olmasıdır. Ankara’da o zamanlar Meşelik ile Vişnelik arasında bulunan bir mahallenin ana sorunu “çöptür”, herkes çöpünü tenekelerde biriktirip sokağa döküyor, belediye aracı gelip torbaları alıyordur fakat “çöpün pisliği sokakta kaldığından oralarda oynayan çocuklar hastalıktan kurtulamıyordur.” Mahalle halkı belediyeden çöp varili istemesine rağmen istekleri karşılanmayınca, “mahalle halkından esirgenen ve boş bir arazide duran variller” DY’ciler tarafından alınıp üstlerine “devrimcilerden halkımıza” yazılarak getirilir ve sorun çözülür.⁶⁰³

Solcuların toplumsal pratiklerinin, sosyal hizmetlerin ötesine geçerek halkın kendi iç ilişkilerindeki feodal tezahürlere, geleneksel davranış biçimlerine veya kötü alışkanlıklara yönelik doğrudan bir müdahaleyi de içerdiği anlaşılmaktadır. Sosyalistler halkın içinde ve “onlara nazaran marjinal bir karakter olmaktan kaçınarak” yaşamalarıyla birlikte, tabiri caizse toplumun “gerici” yönlerine de teslim olmamışlardır. Örneğin devrimciler “halkın düzenlediği eğlencelere, düğünlere katılarak onlarla horon çeken, hatta düğünlerde sırf garipsenmemek için ‘iki el ateş eden’⁶⁰⁴, kahvehanelerde oturup kâğıt oynayan”, fakat “kumar oynayanlara karşı çıkan, böyle ‘zaafları’ olan insanları uyaran ve kumarı engelleyen” kişilerdir.⁶⁰⁵ Kumar masum bir şey değildir çünkü, “halkın belini büken ve onları tefecilere borçlandıran” bir alışkanlıktır.⁶⁰⁶ Solcular “yeri gelince tülbent takıp köylere çıkmış, uzun etek giymiş, kara lastikleri çekip halkla beraber fındık toplamışlardır” ama bazı konular kırmızı çizgidir: Çalışılan yörelerde kadınlar eşleriyle yaşadıkları problemleri “komitelere” bildiriyor, bunun üzerine sorunlar çözülüyor, “adamlarla bile gidilip konuşuluyordu”.⁶⁰⁷ Hatta Muş Varto’da TÖB-DER’li bir öğretmenin eşine uyguladığı şiddeti, kadının derneğe bildirmesi üzerine sadece konuşmakla da yetinilmemiş; adamın “dernekte kitle önünde, öz eleştiri yapması” da sağlanmıştı: “Bu kadınlar için önemli bir zafer olmuş, erkekler üzerinde biçimsel de olsa

⁶⁰² Kesim, Semra, *a.g.e.*, s. 468.

⁶⁰³ Deliorman, *a.g.e.*, s. 214.

⁶⁰⁴ Bazı bölgelerde ise buna da müdahale edilmiştir: “Düğünlerde silah atma alışkanlığı çok yaygındı örneğin, silah atmayı neredeyse sıfırlamıştık”. Kök, *a.g.e.*, s. 247.

⁶⁰⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 167-169.

⁶⁰⁶ Göçmen, *a.g.e.*, s. 284.

⁶⁰⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 256.

caydırıcı ve önemli bir etki yaratmıştır”.⁶⁰⁸ Ayrıca “çocuklarına da baskı uygulayan babalar, aile ilişkilerine aşırı girmek bazen çok mümkün olmasa da, ikna ve ikaz edilmiş; çalışma yapılan yerlerde zamanla daha demokratik aile yapıları oluşmaya başlamıştır”.⁶⁰⁹ Bu noktada verilebilecek bir diğer anekdot da Şengül Kılıç’ın hatırasındadır. Artvin Murgul’a bağlı Maden Beldesi’nde 1978 gibi öğretmenliğe başlayan Kılıç, özellikle kız çocuklarının ilkokuldan sonra ortaokula gönderilmemesiyle ilgili epey uğraştığını belirtir. Önce “annelerin gelip eşlerini ikna etmesini istemesi üzerine” Şengül ve arkadaşları, babalarla görüşmek için tek tek kız öğrencilerin evlerine gitmiş, bunun komşular tarafından duyulmasıyla birlikte birçok kadın, öğretmenlerle iletişime geçmiştir. Çocuklar okula devam ettirilir, Şengüllerin ise yöre halkında “prestijleri epey yükselir, en mahrem konuları bile kendilerine anlatır hale gelir”.⁶¹⁰ İbrahim Ünal ise karşılaştığında “dehşete düştüğü” bir uygulamayla Tunceli’nin Hozat’a bağlı bir köyünde karşılaşır. Buraya ilk geldiğinde ziyarete gittiği evde “evin gelininin bir leğen getirerek” İbrahim’in “ayaklarını yıkamaya çalışması”, üstüne bir de İbrahim’in beraberindeki arkadaşının “yıkamazsan aileye saygısızlık yapmış sayılırsın” şeklindeki telkini kendisini oldukça zora sokar. Bu olayın devamında yaşananlar Ünal’ın anlatışında şu şekilde yer bulur: “Birkaç gün sonra da bölgede bir genelge yayınlayarak kadınların, kocaları da dahil erkeklerin ayaklarını yıkamasını yasakladım. Beni, ayaklarımı yıkatmam konusunda ‘ikna’ eden arkadaşına da bir ay boyunca karısının ayaklarını yıkama cezası verdim”.⁶¹¹ Solcuların müdahil olduğu bir diğer konu da daha çok Alevi inancına sahip insanların yaşadığı bölgelerde bazı dini ritüellerle ve “müsaheplik” gibi anlayışlarla ilgilidir. “1975 sonrası Dersim’de her siyasi örgüt mensubu, devrimciliğin bir gereği olarak, örgütünün siyasi hedeflerinin yanında Kızılbaş/Alevi inancının kutsallarına da karşı çıkmak durumundaydı, çünkü din afyundu” diyen Mehmet Ali Orgun, “Ateistliğin ve Tanrıtanımazlığın en keskin biçimde Tunceli’de yaşandığını, buradaki halkla en çok Tanrı’nın varlığı yokluğu üzerine tartışıldığını, devrimcilerin Alevi mekanlarını ziyaret etmeyerek ve oruçlara karşı çıkararak sahip oldukları tutumu sergilediklerini” ifade etmiştir.⁶¹² Müsaheplik geleneğini ise “bir aile senin müsahebinse sen, o ailenin oğlu gibi

⁶⁰⁸ Konca, *a.g.e.*, s. 220.

⁶⁰⁹ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 257.

⁶¹⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s. 361.

⁶¹¹ Ünal, *a.g.e.*, s. 239.

⁶¹² Orgun, *a.g.e.*, s. 349.

oluyorsun, dolayısıyla o ailenin kızlarıyla evlenmen uygun görülüyor” şeklinde açıklayan Tanrıverdi, bu anlamda Alevi inancına göre “yasak” olan birliktelik yaşayan bir çifti “Tunceli’den İstanbul’a naklettiklerini” aktarır, böylece “geleneksel bir kurum zedelenmiştir”.⁶¹³ Tabii tek bir örnekle olmamıştır bu, solcuların yöredeki genel tutumları zamanla “müsahip tutmaların azalmasına, olanların da sembolik hale gelmesine” neden olmuştur.⁶¹⁴ Hatıralara yansıyan en ilginç konulardan biri de, genel kanının aksine, solcuların alkol konusundaki tutumudur. İç Anadolu’nun çeşitli yerlerinde “Direniş/Halk Komiteleri” kurduklarını aktaran Mehmet Kök “bazı köylerde gelenekti, bir konuk geldiği zaman mutlaka rakı sunulur, reddedersen hakaret gibi algılanırdı, mesela rakıyı, alkolü ilk reddeden bizler olduk o dönemde” diyerek sahip oldukları tutumu nedenleriyle birlikte anlatısına taşır. Alkole ilkesel olarak karşı çıkmamakla birlikte o dönemde reddetmeleri, hem “mücadelenin yüksek seyirinden” hem de çalışma yaptıkları yöre halkındaki “kadınların rahatsızlığından” kaynaklanır. Solcular, her ziyaretlerinde ilişkide oldukları ailelerin “maddi yüke” girmelerini istemedikleri gibi “zaten oldukça yoksul olan bu ailelerde, alkol tüketenlerin daha çok erkekler olması, içkinin aile bütçesinde kadınlara ve çocuklara düşen paydan kesilerek alınması ve bu yüzden kadınların, kocalarının alkol tüketmesini istememesini” de gözetmişlerdir. Kumarı yasaklasalar da alkolü yasaklamamışlardır tabii, yalnızca tavırlarıyla daha az tüketimi sağlayabilmişlerdir.⁶¹⁵ İçkiye karşı edinilen bu tutumun nedeni bazı yerlerde ise bölgenin karakteriyle ilişkilendirilmiştir. 1978 gibi Ankara’nın Yenidoğan’ında (Çinçin) yürütülen faaliyette yer alan Türkkolu, içkiyi değil ama “sokakta içmeyi” yasakladıklarını ifade eder. Çünkü bölge oldukça lümpendir, “gayrimeşru” işler revaçtadır, “batakhane” olarak nitelendirilen evler akşamları “içkinin, kumarın, esrarın” hâkim olduğu mekanlara dönüşüyordur. “Sokakta içmek de yaygındır ve içenlerin yaptığı taşkınlıklar insanları rahatsız ediyordur”, yasakla birlikte taşkınlıkların ortadan kalkması insanları memnun etmiştir.⁶¹⁶ Dönemin sosyalistleri zaman zaman halkın arasındaki kan davalarının ve aşiret çekişmelerinin çözülmesi için de devreye girmişlerdir. Örneğin Tunceli’nin Tornova Köyü’nde “iki ezbet arasında, yirmi yıldır süren arazi anlaşmazlığı” yüzünden sürekli bir “kavga dövüş” ortamı vardır. Salman’ın aktarımına göre uzun yıllar süren mahkeme

⁶¹³ Tanrıverdi, *a.g.e.*, s. 58.

⁶¹⁴ Orgun, *a.g.e.*, s. 350.

⁶¹⁵ Kök, *a.g.e.*, s. 246-247.

⁶¹⁶ Türkkolu, *a.g.e.*, s. 30.

sonucunda tüm arazi taraflardan birine verilse de sorun çözüme kavuşmaz, işin işinden bir türlü çıkılamayan bu durum için “devrimcilere” başvurulur:

Diğer ezbetten (Hemedanlar) kimi şahıslar bu meseleyi halletmemiz ve arazi meselesinin hakkaniyetle çözülmesi için bizden yardım talep ettiler. Bu mesele hakkında bilgisi olan köyün ileri gelenleri ile görüştük. Konu hakkında gerekli tüm bilgileri topladık. Köyde her iki tarafın ve diğer bütün köylülerin (Halkın Kurtuluşu taraftarı arkadaşların da) bulunduğu köylümüz Hasan Atar’ın evinde büyük bir toplantı yaptık. Taraflara “bu meseleden dolayı bayağı masraflarınız ve mağduriyetiniz söz konusudur, bunu da karşılıklı birbirinizi razı ederek halledeceksiniz” diyerek barıştırdık. Anlaşmamıza göre Ahmet Yıldırım mahkemeye gidip tapuyu müşterek hale çevirecek, karşı taraf da buna karşılık masrafları karşılayarak Ahmet Yıldırım’ı razı edeceklerdi.⁶¹⁷

Bir başka aşiret kavgası da silahlı bir biçimde Batman’ın Beşiri bölgesinde cereyan eder. Bunu “CHP’de mekân tutmuş Bayram Aşireti ile AP’de mekân tutmuş Karabulutlar Aşireti olarak bilinen, feodal iki güç arasındaki kanlı bir çıkar çatışmasıydı” şeklinde tarifleyen Talay, olaya önceki örnekten farklı biçimde dahil olduklarını veya olmaya çalıştıklarını aktarır. Hem iki taraftan da daha “devrimci-demokrat” sayılabilecek kişilerle görüşmüşler hem de İGD’de toplanarak konuya dair bir bildiri yazmışlardır. Bildiri “iki taraftaki yoksul, az topraklı köylülerin ağalar için değil, tersine ağalara karşı birleşip kendileri için savaşmaları gerekliliğini” içermiştir.⁶¹⁸ Sosyalistlerin kan davalarına bakış açısı ise yine sahip oldukları ideoloji ile uyumludur. Göçmen’in anlatısında kan davası, “yakını öldürülen kişinin devletle olan sorunlarından çok kan davalısıyla ilgili olayları, nasıl intikam alacağını düşünmekten gerçek sorunlarla uğraşmadığı” bir mesele olarak ele alınmış ve bunun karşısında kendilerinin “insanların gerçek sorunlarla yüzleşmesini sağlamaya çalıştıklarını” ifade etmiştir.⁶¹⁹ Örneğin Trabzon Tonya’da yaptıkları toplantılarda “esas olarak kan davalarının üzerinde”⁶²⁰ durduklarını aktaran Göçmen, 1979’da bölgede “Hayat Pahalılığına, Faşist Baskılara ve Kan Davalarına Karşı” bir miting düzenlediklerinden, bu mitingi örgütlerken de mesela kan davalarının en yaygın görüldüğü yerlerden biri olan İskenderli’ye bağlı Karaağaç Köyü başta olmak üzere birçok köye giderek halka bildiriler dağıttıklarından, toplantı ve konuşmalar yaptıklarından bahseder. Sonuç olumludur: “Bu miting ve yapılan çalışmalar sonucu

⁶¹⁷ Salman, *a.g.e.*, s. 27.

⁶¹⁸ Talay, *a.g.e.*, s. 70.

⁶¹⁹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 369.

⁶²⁰ Göçmen, *a.g.e.*, s. 105.

Tonya'da kan davaları azalmaya başladı ve zamanla sona erdi. Bu olaydaki katkılar, arkadaşlarımızı geçen otuz küsur yıla rağmen hala gururlandırır”.⁶²¹

Dönemin sosyalistleri yalnızca dayanışma kültürü oluşturmakla, halkın kendi arasındaki ilişkilere ve çatışmalara müdahale etmekle kalmamış aynı zamanda kendilerine bir “koruyuculuk” rolü yükleyerek özellikle 1970’lerin sonlarına doğru karaborsacılığa, stokçuluğa, tefeciliğe ve ekonomik sömürüye karşı çeşitli yöntemler de geliştirmişlerdir. Karaborsacılık ve stokçulukla ilgili o zamanki güncel durumu “1979-80 yıllarında tuz, gaz, sigara, sana yağı gibi birçok gıda ve kullanım eşyaları karaborsa satılır olmuştu, toptancılar, bazı aracı esnaf, kıt bulunan erzakları stokluyor, halka fahiş fiyatla satıyordu, karaborsacılar açıktan halkı kazıklıyordu” şeklinde açıklayan Gül, “devrimcilerin” buna karşı “köylerde, kasabalarda, kahvelerde stokçuların, karaborsacıların halka karşı suç işlediğini, halkı kazıkladığını, bu duruma tavır almak gerektiğini anlatırken diğer yandan stokçu, tefeci tüccarların depolarını bastıklarını, karaborsa mallara el koyup halka dağıttıklarını” aktarmıştır.⁶²² Tıpkı bunda olduğu gibi diğer tüm örneklerde de karaborsacılıkla çeşitli fiili yöntemlere başvurularak mücadele edilmiştir. “Yağın, şekerin, gazyağının” o dönemde karaborsada olduğu aktarılan bir başka örnekte de “benzinci el altından sattığı için pompanın başına devrimcilerin geçerek herkese eşit şekilde benzinin satıldığından, karaborsacıların depolarının tespit edilerek halka açıklandığından ve dükkân sahibinin huzurunda depoların açılıp halka normal fiyatından satış yapıldığından” bahsedilmiştir.⁶²³ Buradaki “normal fiyattan satış” meselesi önemlidir. Bunu “bizim bölgede, karaborsayla mücadelemizde, stokları ortaya çıkarmıştık ama ‘halk adına el koymamıştık’” şeklinde belirten Korkmaz, böyle yapmalarının sebebini de “ele geçirdiğimiz malları ihtiyaç sahiplerine, normal piyasa fiyatından dağıtmıştık, esnafın parasını da olası olumsuzlukları önlemek için esnafa teslim etmiştik., bir yerde, biz halk adına bir düzensizliğe, halkın mağduriyetine ve haksız kazanca müdahale etmiştik” olarak açıklar.⁶²⁴ “Karaborsa ve stokçu tüccarların korkulu rüyası olan” solcular, sadece bahsi geçen ürünlerin değil mesela “demir ve çimento” gibi karaborsaya düşen diğer ürünlerin de tutulduğu depolara “baskınlar” düzenlemişlerdir.⁶²⁵

⁶²¹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 329.

⁶²² Gül, *a.g.e.*, s. 283.

⁶²³ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 195.

⁶²⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 133.

⁶²⁵ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 132.

Ayrıca aktarılan problemlerle ilgili yalnızca baskın veya tabiri caizse kaba kuvvet gibi yöntemlere başvurulmamıştır. Mesela Merzifon ve Suluova civarındaki eşitsiz kömür dağıtım meselesi dernekleşme ve komiteleşme aracılığıyla çözüme kavuşmuştur. Burada DİKG-DER (Devrimci İşçi Köylü Gençlik Derneği) kurduklarına değinen Kök, dernek üzerinden köy komiteleri de oluşturarak “sonraki süreçte kantardan kömür alınmasını engellediklerini, köylerdeki halk komitelerinin kimin ne kadar kömüre ihtiyacı varsa tespit edip parasını toplayıp madene vererek bu şekilde bir kömür dağıtımını sağladıklarını” anlatısına taşımıştır.⁶²⁶ Anlatılan yöntem Turhal’da faaliyet yürüten sosyalistlere de sirayet etmiş, “Yeni Çeltek’te kömür dağıtımının, işçilerin ve yörede devrimcilerin kurdukları derneklerle, dayanışma içinde gerçekleştirilmesi” örnek alınarak burada da benzer bir ağ hayata geçirilmiş ve böylece “ocaktan halka aracısız dağıtım, sistemin işleyişinin dışında, halkın yararına bir şeyler yapılabileceği” gösterilmiştir.⁶²⁷

Sosyalistler sadece sistem dışında pratikler sergilememiş, fırsat çıktığında düzenin mekanizmalarını da kendi görüşleri doğrultusunda kullanarak “farklı bir yönetim mümkün” anlayışını hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bunun en önemli örneği 14 Ekim 1979’da Ordu Fatsa’da yapılan ara seçimde (Devrimci Yolcu) Fikri Sönmez’in belediye başkanlığını kazanmasıyla açığa çıkmıştır. 11 Temmuz 1980’de devlet tarafından düzenlenen Nokta Operasyonu’na kadar süren bu belediye yönetimini “on ayda inanılmaz işler başarıldı” diye hatırlayan Ayhan Özden daha önce bahsi geçen sorunlarla bu sefer de belediye aracılığıyla mücadele ettiklerini anlatısına taşır.⁶²⁸ “5 kiloluk katı Sabah yağının tırlar dolusu istiflendiği depolar” tespit edilmiş, belediye hoparlöründen yapılan anonslarla “halka yağ dağıtılacağı” duyurulmuş ve fatura fiyatı üzerinden satışlar (paralar yağların sahiplerine veriliyor) yapılmıştır.⁶²⁹ Fatsa yalnızca resmiete yer alan belediye organlarıyla değil DY’cilerin Halk Komiteleri (veya diğer bölgelerdeki adıyla Direniş Komiteleri) dedikleri birimlerle yönetilmiş, “ayrı özelliklere sahip olması bakımından 11’e ayrılan Fatsa’da, her bölgede (tefeciler ve faşistler hariç) halkın katılımıyla yapılan seçimlerle belirlenen komiteler” oluşturulmuş, belediye toplantıları ise “yaklaşık beş bin kişinin katıldığı” herkese açık toplantılar olarak düzenlenmiştir.⁶³⁰ Buradaki motivasyonu

⁶²⁶ Kök, *a.g.e.*, s. 241.

⁶²⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 128.

⁶²⁸ Ayhan Özden, *Fırtına Günlerinden Notlar: Fatsa*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2013, s. 49.

⁶²⁹ Özden, *a.g.e.*, s. 50.

⁶³⁰ Kader Çeşmecioğlu (Hazırlayan), *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 250.

“ülkede iktidarı almış değildik, küçük bir kentte, yerel yönetim seçimini kazanmıştık, farkımızı, anlayışımızı, eleştirdiğimiz sistemden farklı bir yönetim tarzı olduğunu göstermeli, farkımızı sergilemeliydik”⁶³¹ diye açıklayan Göçmen, “muhtarlık gibi resmi temsilciliklere bağlı kalmadıklarını” aktarmış ve “faşistlerle tefecilerin katılmasına izin vermedikleri, herkesin fikrini belirttiği yaklaşık üç bin kişilik mahalle toplantılarında sorunların konuşulduğunu”⁶³² belirtmiştir. Mesela halkın en büyük sorunlarından biri olan “çamur” sorunu bu yolla çözülmüştür. Belediye seçimlerinin ardından “Çamura Son” kampanyası düzenlenmiş, “ana yolların asfalt, mahallelere açılan tüm yolların ise toprak olduğu” Fatsa’da, toplantılar sonucunda bir plan çıkarılmış, hem çevredeki diğer belediyelerin yaptığı teknik ekipman yardımıyla hem de halkın kol gücü olarak verdiği destekle “bir hafta gibi kısa bir sürede” çamurdan kurtulunmuştur.⁶³³ Fatsa’da sadece sorunlarla ilgilenilen bir faaliyet yürütülmemiş, “halkı alternatif kültürle buluşturma amacıyla”⁶³⁴ sanatsal-kültürel etkinlikler ve şenlikler de düzenlenmiştir. “DY dışındaki sol çevrelere, aydınlara, gazetecilere, sanatçılara yönelik etkili bir bağ kurma aracı”⁶³⁵ olarak da tanımlanan ve en bilinen kültür şenliği, 8-14 Nisan 1980’de *Fatsa Halk Kültür ve Sanat Şenliği* adıyla düzenlenmiştir. Türkiye’yi Eurovision müzik yarışmasında “*Aman Petrol*” şarkısıyla Ajda Pekkan’ın temsil etmeye hazırlandığı⁶³⁶ bu günlerde, Ordu halkı ve şenliğe dışarıdan katılanların “yıldızı” verdiği konserlerle “Fatsa Halk Çocuk Korosu” olmuş⁶³⁷; düzenlenen bu organizasyonda “spor müsabakaları, atletizm ve bisiklet yarışmaları, şiir dinletileri, paneller, tiyatro ve film gösterimleri” yapılmıştır.⁶³⁸ Daha önce de ifade edildiği gibi Fatsa deneyimi, tarihe Çorum Olayları veya “Katliamı” olarak geçen sürece yakın bir zamanda, Temmuz 1980’de “belediyeye” düzenlenen bir operasyonla sonlandırılmış; konuyla ilgili dönemin başbakanı Demirel’in “Bırakırsanız yüz Fatsa daha çıkar” ve “Çorum’u bırak Fatsa’ya bak” sözleri⁶³⁹ ile Kenan Evren’in 12

⁶³¹ Göçmen, *a.g.e.*, s. 197.

⁶³² Göçmen, *a.g.e.*, s. 199.

⁶³³ Aydın, *a.g.e.*, s. 257-258.

⁶³⁴ Özden, *a.g.e.*, s. 63.

⁶³⁵ Ketenoğlu, *a.g.e.*, s. 168.

⁶³⁶ Pekdemir, *Devrimcilik...*, s. 230.

⁶³⁷ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 204.

⁶³⁸ “Fatsa Halk Şenliği Etkinlikleri Programı”, *Fırtınalı Denizin Kıyısında. Şansal Dikmen Kitabı*, s. 218.

⁶³⁹ Gül, *a.g.e.*, s. 47.

Eylül'den sonra söylediği “Bu kürsüde ben konuşmasaydım Fatsa'dakiler konuşacaktı” sözü⁶⁴⁰ hafızalardan silinmemiştir.

Ele aldığımız kaynaklardan dönemin solcularının özellikle de “halka ilişkiler” noktasında anlatılarına taşıdıkları örnekler elbette bunlarla sınırlı olmamakla birlikte bu tezde daha çok “gündelik hayata etki eden” faaliyetler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Konu gündelik hayat olduğunda ise buna dahil edilebilecek siyaset tarzının, başvuru kişileri içerisinde daha çok Devrimci Yolculara ait olduğu tespit edilmiştir. “Söz, yetki, karar; iktidar halka!” ve “Üreten biziz, yöneten de biz olacağız!” sloganlarıyla somutlanan bu tarz, “devrimcilerin” sürekli “halkın içinde ve hem onlardan biri hem de onların ötesinde olarak” çalışma yapmasını gerektirmiş görünmektedir. Diğer yandan takvimler 1970'lerin sonlarını gösterirken, solcuların meşguliyeti yalnızca “halk çalışmalarıyla” sınırlı olmamış, “sağ yapılanmalarla” da oldukça keskin mücadeleler yürütülmüştür ki bu ancak başlı başına başka bir bölümde ele alınabilir.

4.3. SAĞ-SOL ÇATIŞMASI VEYA “ANTI-FAŞİST” MÜCADELE: “KURTARILMIŞ BÖLGE, KAYBEDİLMİŞ BÖLGE”

Bir ütopyaya sahip olmak; şimdiye kadar anlatılmaya çalışıldığı gibi “olanın yerine yeniyi koymak” anlamına gelen “kurucu” bir iddiayı taşıdığı kadar “olanı yok etmeyi” yani “yıkıcı” bir iddiayı da içermektedir. Veya tersten düşünersek; mevcut düzeni değiştirmeye talip olanlar, elbette mevcudun sürdürücüleri veya koruyucuları tarafından yani “hegemonya sahiplerince” tehdit olarak algılanacaktır. Dolayısıyla “sınıf mücadelesi” diyeceğimiz ve tarihin bazı dönemlerinde “sokaklara da inen” bu gerçeklik, ne kadar gözle görülür, elle tutulur olursa bahsi geçen iki farklı temsiliyet arasında çatışma da o kadar kaçınılmazdır. Türkiye'yi 12 Eylül'e vardırان koşullardan biri, geniş halk kesimleri tarafından “sağ-sol çatışması” olarak ifade edilen, ülkenin tüm siyasi gündemini oluşturan hafif tabiriyle “huzursuzluk” ortamıdır. Bu ortamın taraflarından biri olan veya böyle algılanan sosyalistler hem o dönemde çıkardıkları yayınlarda hem de hatıralarında bir “savunma” pozisyonunda olduklarını ve iki görüş arasına indirgenemeyecek; devletin, sağcının, gericinin, sermaye güçlerinin, emperyalizmin oluşturduğu bir “bloğa” karşı, “anti-faşist” mücadele yürüttüklerini vurgulamışlardır.

⁶⁴⁰ Pekdemir, *Tarihle...*, s. 370.

1970'lerin sol örgütlerinin tümünün, teorik açıdan konuya yaklaşımı birçok farklılık içermekle birlikte bu hem başka bir çalışmanın konusu olduğundan hem de yalnızca hatıralardan anlaşılması mümkün olmadığından bizim yine belirtilen başlığın “gündelik hayata yani sokağa, mahalleye, okula” yansıyan kısmını incelememiz faydalıdır. Yine de ilk olarak ortamın nasıl tariflendiğiyle ilgili anlatılara geçen düşüncelere bakılması, sosyalistlerin neden bu gündemin “sağ-sol çatışması” olarak kavranmasına karşı çıktıklarını anlamamızı sağlayacaktır. Bu süreci “o dönemde, görünürde anti-faşist mücadele düzeyinde geniş ve yaygın bir iç savaş yaşanıyor havası vardı, toplum iki temel saflaşmaya sokulmuştu” şeklinde hatırlayan İba “bir tarafın devlet güçleriyle iş birliği halinde faşist hareket, diğer tarafın ise buna karşı mahallelerde, bölgelerde, fabrikalarda kitlelerin güvenini kazanmaya başlamış olan sol örgütler” olduğunu belirtir.⁶⁴¹ Özellikle 2. Milliyetçi Cephe hükümetiyle yoğunlaşan bu dönem, hatırlama kayıtlarına “Türkiye'nin dört bir tarafında ilerici, devrimci, solcu çevrelerin, Alevilerin; yoğun saldırılara uğradığı”⁶⁴² bir dönem olarak kaydedilmiş ve yoğunluk derecesi “1. MC'yi aratır vaziyette”⁶⁴³ şeklinde belirtilmiştir. “Ülkede ilan edilmemiş bir iç savaş yaşanıyordu” diyen Korkmaz da “ülkenin değişik şehirlerinden her gün ikişerli üçerli ölüm haberlerinin geldiğini, resmi ve sivil faşistler iş birliği ile emekçi halk güçlerine saldırılar düzenlendiğini, emekçi halk güçlerinin, devrimcilerin önderliğinde bu saldırılara karşı direnmeye çalıştığını” not eder. Bu hatıradaki bahsedilen iş birliği tespiti, bir diğerindeyse açıklanır: Polis, sağcıların yaptığı saldırılarda saldırganlarsa saldırıya uğrayanları hedef alıyordu; “sivil güçler” MHP ve Ülkü Ocakları'nın silahlı militanlarıyla, “resmi güçler” devletin kolluk kuvvetleridir.⁶⁴⁴ Ülkenin bu tablosu anlatılırken artık hatıralar “militarist” bir dile bürünür, sanki savaş cephesi anlatılır gibi “karşı güçler veya kuvvetler” tariflenir, devreye “silahlar, bombalar, dinamitler”, “kurtarılmış - kaybedilmiş bölgeler” girer. ODTÜ bile “Hasan Tan eliyle” sağcılaştırılmaya çalışılır mesela bu dönemde, “bölümlerde her yerden dinamit lokumları, mermiler, silahlar çıkar; okul neredeyse mühimmat deposuna” dönüşmüştür.⁶⁴⁵ “1975-80 aralığını ve yapılan tüm faaliyetleri” bu çatışmaların belirlediğini ifade eden Köylüoğlu,

⁶⁴¹ İba, *a.g.e.*, s. 343.

⁶⁴² Talay, *a.g.e.*, s. 74.

⁶⁴³ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 211.

⁶⁴⁴ Şıracı, *a.g.e.*, s. 169.

⁶⁴⁵ Özdemir, *a.g.e.*, s. 108.

“bunun devrimcileri boğacak kadar yoğun seyrettiğini ama dışında kalmanın da mümkün olmadığını” aktarır.⁶⁴⁶ Belli ki ölmeye ve öldürmeye varacak boyutta dışında kalınamıyordur işin, çünkü “aşağı yukarı yarısı karşı taraftan, yarısı devrimcilerden olmak üzere beş bin insan” ölür.⁶⁴⁷ Bu “iç savaş ortamında en çok kaşınan” konulardan biri de Alevi-Sünni çelişkesidir, “kontrgerillanın, Amerikan emperyalizminin, egemen güçlerin bu tür çatışmaları canlı tutmaya çalıştığı bir ortamda”⁶⁴⁸ Alevilere yönelik şiddet yükselir. Atmosfer bölümünde aktarılan “Maraş’a” bu süreçte bir de “Çorum” eklenir; “özel harp teknikleriyle, Alevi- Sünni çatışmasını körükleyerek başlatılan ve yeni bir Maraş yaratmayı amaçlayan bir tertip” gündeme gelir, “CHP düşmüştür, MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği AP Azınlık Hükümeti vardır” iş başında.⁶⁴⁹ Sadece sosyalistler ve halkın belli kesimleri değil ilerici, demokrat aydınlar, gazeteciler, yazarlar, sanatçılar da bu dönemde hedef haline gelmiştir. Gazeteci Abdi İpekçi,⁶⁵⁰ yazar Ümit Kaftancıoğlu ve TTB Merkez Konsey Üyesi diş hekimi Sevinç Özgüner,⁶⁵¹ Profesör Cavit Orhan Tütengil, gazeteci Ali İhsan Özgür, hatta savcı Doğan Öz⁶⁵² ve daha birçok isim öldürülmüştür. Ortam böyleyken karşı taraftan da bazı bilinen isimler hedef alınır. Örneğin o dönemki MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak⁶⁵³ ve “12 Mart darbesinin hesabının sorulması amacıyla” Nihat Erim (Erim, 12 Mart döneminin başbakanlarındandır),⁶⁵⁴ Devrimci Solcular tarafından öldürülür. Radikallik seviyeleri değişmekle birlikte, TİKP hariç, 1975 sonrasında tüm sosyalist örgütler bir şekilde bu “faşistlerle mücadele” ortamına dahil olmuş, çıkardıkları yayınlarda da ana gündemlerini bu ortama göre belirlemişlerdir. Her konuda olduğu gibi bu konuda da tek istisnai tavır TİKP’ye aittir. Partinin en önde gelen isimlerinden Zileli bile “Türkiye’de gittikçe şiddetlenen bir sınıf mücadelesi hüküm sürmekteydi, bizim dışımızdaki sol, bu mücadeleye göre mevzilenmişti”⁶⁵⁵ diyerek bunu belirtir. Ulusal bir anlayışa sahip olduklarından “ulusal güçlerin birliği” adına, sağdan öldürülen önemli şahsiyetlerin cenazesine de katılmak zorundalardır”; dolayısıyla “tüm devlet erkanının da bulunduğu”,

⁶⁴⁶ Köylüoğlu, *a.g.e.*, s. 122.

⁶⁴⁷ Sayın, *a.g.e.*, s. 238.

⁶⁴⁸ Arı, *a.g.e.*, s. 75.

⁶⁴⁹ Ketenoğlu, *a.g.e.*, s. 168.

⁶⁵⁰ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 356.

⁶⁵¹ Gürsoy, *a.g.e.*, s. 361.

⁶⁵² Baydar, Ulagay, *a.g.e.*, s. 309.

⁶⁵³ Kaçaroğlu, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁵⁴ Yalçın, *a.g.e.*, s. 318.

⁶⁵⁵ Zileli, *Havariler...*, s. 262.

“12 Mart döneminin meşhur ve meşum Başbakanı Nihat Erim’in cenazesine” katılmışlardır.⁶⁵⁶

1975 gibi başlayıp 12 Eylül’e kadar dozu artan çatışmaların en yoğun seyrettiği yerlerden biri başta üniversiteler olmak üzere okullardır. Hatıralardan anlaşıldığı kadarıyla okullar “sağcıların veya solcuların hakimiyeti” altına alınmıştır, solcular ve örgütsüz öğrenciler sağcıların güçlü olduğu okullara “toplu gidiş gelişlerle” girip çıkmaktadır, eğer solcular güçlüyse bu sefer de sağcıların okullara girişi engellenir. Karşıt görüşlü gruplar karşı karşıya geldiğinde hem okulların içerisinde hem çevresinde veya öğrenci yurtlarında sürekli kavga-dövüş çıkar. Bu ortamda sosyalistler “hem kendi hem de kitlelerin güvenliğini sağlamaya çalışırlar”, günlerinin tüm akışını bu yoğun stresli gündeme göre belirlerler çünkü “her sabah yaralanma veya ölme ihtimaliyle evden çıkıp okula gittikleri, silahla karşılanacaklarını ve kesin çatışmanın çıkacağını bildikleri, hatta bu yüzden ‘bağırsaklarından yaralanırlarsa risk doğmasın diye düşünerek’ az kahvaltı yaptıkları” günlerdir, özellikle de Gazi’de okuyan solcular için.⁶⁵⁷ “Okul faşist işgal altındaydı’ dediğimizde benim kuşağımdakiler neyi anlattığımı hiç tereddütsüz anlarlar” diyen Şıracı da Gazilidir; anlatısında “MHP yanlılarının istediği mühimmatla okula girip kan akıtırken, kendilerinin ancak ciddi aramalardan geçirilerek okula girebildiklerini”, üstelik sağcıların hiçbir görüşten olmayan öğrencilerden de eğer “solcu öğrencilerle birlikte okula toplu olarak gidip gelmiyorlarsa” zorla haraç aldıklarını aktarır.⁶⁵⁸ Gazi “kaybedilmiştir” fakat Hacettepe “kazanılır”. 1975 gibi henüz sol örgütler yeni yeni tahkim olmaya başlarken, “Hacettepe bir ay kadar faşistlerin işgali altında kalır, bu sürede solcular eğitime devam edemez, duvarlarda ‘Ülkücü Hacettepe’ filan yazıyordu”.⁶⁵⁹ Bir süre sonra ise “ODTÜ’nün, Ankara Üniversitesi’nin bütün fakültelerinin, yüksekokulların dayanışmasıyla işgal çözülür”, Çetiner bunu “devrimcilerin bu kazanımı inanılmaz güven verici oldu” diye hatırlar.⁶⁶⁰ Henüz “Beytepe kampüsünün açılmadığı fakat üniversitenin kazanıldığı” bu süreçte Hacettepe’ye başlayan Uyan, “kafeteryada” sağ görüşlülerle defalarca kavga etseler de “buranın devrimcilerin hakimiyeti altında” olduğunu belirtmiş, sağcıların geldiğini haber aldıklarında “kendilerinin kapılara

⁶⁵⁶ Zileli, *Havariler...*, s. 437.

⁶⁵⁷ Kök, *a.g.e.*, s. 229.

⁶⁵⁸ Şıracı, *a.g.e.*, s. 167-168.

⁶⁵⁹ Çetiner, *a.g.e.*, s. 476.

⁶⁶⁰ Çetiner, *a.g.e.*, s. 477.

yığıldığını, yemek tepsilerinin, çatal-kaşıkların havada uçuştuğu bir ortamın oluştuğunu” aktarmıştır.⁶⁶¹ 1977’den sonra çatal-kaşığın yerini “silahlar, bombalar” alacaktır.⁶⁶² Hatta daha 77’ye varmadan, 1976’da “Beytepe kampüsüne gitmek için servis bekleyen kalabalığın üzerine faşistlerin ateş açması” sonucunda bir kadın öğrenci hayatını kaybetmiştir.⁶⁶³ Olaylar sadece Ankara’da yaşanmıyordur tabii. Örneğin İstanbul’da “İstanbul Üniversitesi Merkez Binası’ndaki faşist işgal, solcu ‘kız öğrencilerin’ içeriye soktuğu ‘malzemeler’ sayesinde kırılır”⁶⁶⁴, Marmara Üniversitesi’nde “sağcılar okula alınmaz, yurtlarda da saldırı ihtimallerine karşı nöbetler tutulur”⁶⁶⁵, Cerrahpaşa’da “iki öğrencinin sağcılar tarafından öldürülmesi üzerine hem okulun ‘elliye yakın’ giriş kısımlarında hem amfilerde çatışmalar yaşanır”.⁶⁶⁶ Trabzon da KTÜ’nün burada bulunmasından dolayı bu konuda öne çıkan illerden biridir. Bir kere “Trabzon’da kurulan komando kamplarında, ne kadar lümpen varsa toplanılıp sağcı kadro yetiştiriliyordu, KTÜ’ye bir sürü sağcı hoca atanıyordu”.⁶⁶⁷ “Ülkücüler, militanlar ve en vahşi MİT elemanları, o dönemde Trabzon’daydı” diyen Gençsoy, şehrin özellikle 12 Mart itibariyle sağcılaştırılmaya başlandığını belirtir.⁶⁶⁸ 1973’te KTÜ’ye giren Karabay da okul dönemi boyunca “her an ölüm tehlikesi altında olduklarını” hatırlamış, “okuldan şehre şehirden okula toplu olarak gidip gelmek zorunda kaldıklarını, otobüslerde sağcılarla denk gelirlerse mutlaka kavga çıktığını” belirtmiş ve eklemiştir: “Üniversite okuduk dememek lazım, kavga için okula gidiyorduk desek çok yanlış olmaz”.⁶⁶⁹

Bahsi geçen çatışmalara sadece okullar değil mahalleler ve köyler de sahne olmuş, tıpkı okulların “kazanılması, kaybedilmesi” gibi mahalleler ve köyler de “kurtarılmış veya tam tersi bölgelere” dönüşmüştür. Anlatılardaki bilgilere göre bu mahalleler daha çok yoksul halk kesimlerinin veya Alevi, Kürt azınlıkların yaşadığı mahallelerdir. Buralar hem sosyalistlerin daha çok çalışma yapabildiği hem de sağ görüşlülerin daha çok hedefinde olan yerlerdir. Sağcıların saldırıları mahallelerde “otobüslerin ve kahvehanelerin

⁶⁶¹ Uyan, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁶⁶² Uyan, *a.g.e.*, s. 60.

⁶⁶³ Ayfer Kantaş, “Ayfer Kantaş”, *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 28.

⁶⁶⁴ Soylu, *a.g.e.*, s. 155.

⁶⁶⁵ Koç, Belgin, *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁶⁶ Karakuş, *a.g.e.*, s. 353.

⁶⁶⁷ Kurukafa, *a.g.e.*, s. 380.

⁶⁶⁸ Gençsoy, *a.g.e.*, s. 411.

⁶⁶⁹ Karabay, *a.g.e.*, s. 120.

taranması, evlerin bombalanması” şeklinde seyrederken, solcular “sıradan halkın işe gidip gelirken kullandığı banliyö trenine toplu gidiş-gelişler” örgütlemişlerdir.⁶⁷⁰ “1979 yılına girdiğimizde artık Kayseri’de de faşist saldırılar hızla artmaya başlamıştı” diyen Babacan, güçlü oldukları Keykubat Mahallesi’nde “çok sık çatışmalar çıksa da solcuların gereken cevabı verdiğini” belirtmiş, zaman ilerledikçe karşı tarafın ‘teknik’ anlamda çok güçlenmesiyle kendileri için de “askeri örgütlenmenin en üst boyuta çıkması gerekliliğinin” doğduğunu ve artık “bellerindeki silahları her zaman emniyeti açık, kurşunu namluya verilmiş” şekilde taşımak zorunda kalmaya başladıklarını ifade etmiştir.⁶⁷¹ O dönemi “ülke giderek şehir şehir, mahalle mahalle, köy köy bölünüyordu” şeklinde hatırlayan Aygün de “bizi ve emekçi halkı yok etmek yani savaş istiyorlardı, bize bunu kabul etmekten başka çare bırakmadılar” diyerek tıpkı önceki örnekteki gibi bir zorunluluk vurgusu yapar.⁶⁷² İstanbul’un Kurtuluş, Çağlayan, Levent, Mecidiköy, Şişli bölgelerinde yer alan mahallelerinde “çok sık çatışmaların yaşandığına” değinen İren, sağcıların “çeşitli kahvehanelere yuvalanarak, semt sakinlerini korkutarak” yarattığı rahatsızlığa karşı mücadele verdiklerini belirtir.⁶⁷³ Ankara’nın Çalışkanlar Mahallesi ise “sağcıların hakimiyeti altındaki Gülveren’in hemen yanı başında olması ve bundan dolayı mahallelinin sürekli silahlı saldırıya uğraması” sebebiyle sosyalistlerin çalışma yaptığı yerlerden biridir. Bazı semtler ise “kurtarılmıştır”, örneğin “Mamak’ın belli bölgelerine faşistler ve hatta polis bile hiçbir şekilde giremiyorlardı”, buralarda sabah akşam “silahlı nöbetler” tutuluyordu.⁶⁷⁴ Bu kadar “şanslı” olmayan bölgelerde yaşayan halktan ise devrimcilere “güvenlik” talepleri gelir. Mesela (Ankara) Dikmen’in Erzurum ve Karapınar mahallelerinden “bizim üç tane av tüfeğimiz var fakat her gün, her gece saldırıya uğruyoruz, bize yardım edin” gibi sözlerle halkın daha sola yakın kesimlerinden sol örgütlere çağrılar yapılır.⁶⁷⁵ Anadolu’nun da birçok şehrinde benzer tablo vardır, örneğin Uşak’ta sağcıların köylünün “harmanını yakma” meselesinden dolayı hem halktan hem solculardan insanlar “nöbet tutmaya” başlar.⁶⁷⁶ 1980’e gelinirken “faşist

⁶⁷⁰ Ayşe Gülay Özdemir, “Ayşe Gülay Özdemir”, *Ateşe Uçan Pervaneler: Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*, s. 162.

⁶⁷¹ Babacan, *a.g.e.*, s. 177.

⁶⁷² Aygün, *a.g.e.*, s.46.

⁶⁷³ İren, *a.g.e.*, s.87.

⁶⁷⁴ Fırtına, *a.g.e.*, s. 236.

⁶⁷⁵ Yılmaz, Mehmet Ali, *a.g.e.*, s. 212.

⁶⁷⁶ Alfatlı, *a.g.e.*, s. 73.

saldırıcılığın eskisinden farklı olarak silahlı, bombalı bir hale dönüşmesi”⁶⁷⁷ solcuların yalnızca harmanlarda değil “tüm mahallelerde geceler boyunca”⁶⁷⁸ nöbet tutmalarına sebep olur. O aralar Samsun’da yaşayan Mustafa Cengiz ise “bu dönemde bazı mahallelerin ‘kurtarılmış bölge’ haline geldiğini ve giderek ayrışmaya başladığını” aktarmış, oturduğu Mesken Evler Mahallesi’nde giderek güçlendikleri için tüm sağ görüşlülerin “mahalleyi terk etmek zorunda kaldığını” ifade etmiştir.⁶⁷⁹ Dönemin en öne çıkan illerinden bir diğeri de Malatya’dır. “Egemenler Malatya’da çok özel bir çalışma yürüttü, Alevi-Sünni, Türk-Kürt çatışmaları burada da körüklendi”⁶⁸⁰ diyen Tekin, bir yandan 17-20 Nisan 1978’de yaşanan Malatya olaylarını⁶⁸¹ aktarırken diğer yandan “sağcıların Alevi mahallelerinde kahvehane taramaları gibi eylemler yaptığı” bu ortamda “ölmektense öldürmek daha iyidir düşüncesiyle, mecburen”⁶⁸² silahlandıklarını aktarır.

Özellikle 1979 ve 1980’de yurt genelinde, yine halkın tabiriyle ifade edecek olursak “sağcılarla solcular arasında” süren bu çatışma ortamı ve aynı zamanda gerçekleşen siyasi cinayetler ve kitle katliamları toplumu ciddi bir kaygıya ve huzursuzluğa sürüklemiştir. Dolayısıyla kişilerin bu konuyu 12 Eylül’le nasıl bağlantılandığına da kısaca değinmek önemlidir. Gelinen aşamayı Aras şu şekilde özetler:

Ölenler insandı, biz sayılardan bahsediyorduk. O hale gelmişti o günün koşulları. Zaten 12 Eylül bu kadar yumuşak iniş yapabildiyse bu koşullara bağla bunu. Yani işin içindeki kimse farkında değildi ki bu durumun. Onlar o çarpışmanın sıcaklığı içerisindeyken sıradan insanlar sokakta kim bilir nasıl korkuyorlardı. Eğer tabiri yerindeyse, Eylül bir kurtarıcı gibi geldi bu ülkeye. Her şeyin önüne geçen can güvenliği diye bir sorun vardı. Hatta sosyalistim diyen insanlarda bile bu can güvenliği kaygısı vardı. Eylül geldiğinde, birçok insanın valizini alıp Selimiye'nin kapısına dayandığı yolunda bir yığın haber okuduk.⁶⁸³

Benzer yaklaşımı Salman da “ülke öyle bir noktaya geldi ki ister kabul edelim ister etmeyelim herkes şu arayış içine düştü; bu böyle gitmez, böyle yaşanılmaz, bu gidişata bir dur denilmeli, diye yaygın bir söylem geliştirdi toplum tarafından; nitekim cuntanın gelişine karşı toplumdaki hayırhah tutum bu bahsettiğimiz psikolojinin ifadesiydi”⁶⁸⁴

⁶⁷⁷ Arslan, *a.g.e.*, s. 241.

⁶⁷⁸ Arslan, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁷⁹ Mustafa Cengiz, “Mustafa Cengiz”, *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor* 7, s. 85.

⁶⁸⁰ Tekin, *a.g.e.*, s. 287.

⁶⁸¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 290.

⁶⁸² Tekin, *a.g.e.*, s. 367.

⁶⁸³ Aras, *a.g.e.*, s.124.

⁶⁸⁴ Salman, *a.g.e.*, s. 48.

diyerek anlatısına taşımıştır. 12 Eylül askeri darbesi gerçekleştiğinde “toplumda örtülü bir rahatlama” açığa çıkmıştır, çünkü darbeden önce “toplum psikolojisi buna hazırlanmıştır”.⁶⁸⁵ Öyle ki aileler, sola sempati duyanlar hatta bazı sol kadrolar bile “cuntanın gelişiyse rahatlar”, ordunun duruma el atmasından medet umulur bir hale gelir.⁶⁸⁶ Sonuçta 12 Eylül’le beraber Türkiye’nin belki de tarihindeki en sert dönemlerinden biri kapanır.

Görüldüğü üzere 1970’lerin sosyalistleri için sahip oldukları ütopyanın “yıkıcı” karakteri pratikte o dönemde tarif ettikleri karşı güçlerle mücadele etmek anlamına gelmiştir. Bu bazen okullara toplu giriş-çıkışlar, bazen silahlı gece nöbetleri, bazense ölmek ve öldürmek biçiminde hayatta karşılığını bulmuştur. Bahsi geçen meselenin aktarıldığı neredeyse her hatıratta sosyalistler kendilerini “savunma” pozisyonunda konumlandırmış, saldırıya karşı saldırıyı bir “mecburiyet-meşru müdafaa” olarak tariflemişlerdir. Olayların genellikle bu boyutta geliştiğini bir gerçeklik olarak kabul etmek “yalnızca” ve “onlarca” hatıraya göre elbette mümkündür. Fakat işin bir diğer boyutu da “kolektif hafızadır” ki buna göre, hatırat sahipleri her ne kadar farklı örgütlerin mensupları olsalar da 1970’lerin Türkiye toplumunda “iki ana siyasi eğilimin olduğunu kabul edersek”, bu tezde ele alınan herkes bu siyasi eğilimlerden birinin parçasıdır. Dolayısıyla tıpkı diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölüm için de geçerli olan şey “genel fikrin ve duygunun, genel hatırlayışıdır” aslında. Yani, 1970’lerde düzeni değiştirme iddiasını taşıyan ve tüm pratiklerini bu iddiaya göre belirleyen sosyalistler, karşılarına çıkan ve “faşist güçler” olarak tarifledikleri “düzenin temsilcileriyle”; bazen kendilerinin ama çoğu zaman hegemonyanın egemenlerde oluşu sebebiyle “bu güçlerin” belirlediği koşullarda “kavgaya” talip olmuşlardır.

⁶⁸⁵ Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 236.

⁶⁸⁶ Sarioğlu, *a.g.e.*, s. 365.

SONUÇ

Edip Cansever bir şiirinde sorar, “var mıydık?” ve hemen ardından cevaplar “belki... biraz”.⁶⁸⁷ Yalnızca dört kelimededen oluşan bu tek satır, bu çalışmanın sorunsallardan birini özetliyor gibidir. Edip’in sorusunu sıradan insanın geçmişi düşünürken sorduğu varsayılırsa, çalışmanın ana amaçlarından biri “belki’yi” şüphe edilen halden bir nebze çıkarmak, “biraz’ı” ise artırmaktır. Daha somut ifadeyle, hatırlama ve aktarma motivasyonları istisnasız biçimde bir varlık-yokluk meselesine dayanan kişisel anlatılara başvurularak, tarihin “var olduğu defalarca kanıtlanmışlar dışında bir şeylerle” anlatılabileceği fikrine katkı sunmaktır. Dolayısıyla 1970’ler Türkiye’si ve zaman zaman öncesi, sıradan insanların dönemi hatırlayışlarıyla ele alınarak tarihin “insani tecrübe” denilebilecek boyutuna ışık tutulması amaçlandı.

Doğasından ötürü ancak otobiyografik metinlerde yer alabilecek bir bilgi türü olan “kişisel deneyimler”, hatıra sahiplerinin hem birbirlerine yakın yaşta hem de bir dönem aynı kimlikte oluşları sebebiyle bu çalışmada bir tarih anlatısına dönüştürülebilmştir. Bir kuşağa mensup olan insanların deneyimleri ortaklaştırılabildiği gibi merkeze alınan döneme dair genelleştirilebilen bazı sonuçlara da ulaşılmıştır. Dönemle, dönemin genel yapısıyla ve bunun insanlar üzerindeki etkisiyle ilgili bulgulara otobiyografik anlatılar aracılığıyla varılması, bu çalışmanın özgünlüğüdür. Tezin kaynağını kişisel anlatılar oluşturduğu için çıkan tespitlerin bahsi geçen dönemin tüm insanların yaşamında geçerli olduğu elbette iddia edilemez. Fakat hiç de az olmayan bu kadar hatırlama kaydının hiçbir gerçekliği sunamayacağının da aynı derecede geçersiz olduğu unutulmamalıdır.

İlk olarak 1970’lerde yaşanan kitlesel politizasyonun rastlantısal bir patlama olmadığı ön kabulüyle, sıradan insanları bu hareketliliğe dahil olmaya iten sosyal gelişim ve değişimlere odaklanılmıştır. 70’ler bugüne kadar politik tarih merkeze alınarak veya konu özelinde sol hareketlerin örgütsel ve ideolojik gelişimleri izlenerek fazlaca incelenmiş, hem dünyadaki hem de Türkiye’deki “nesnel” olaylar öncelenerek anlamlandırılmaya çalışılmış, bunlarda toplumsal patlamanın rastlantısal olmadığı ifade edilmiştir. Bu

⁶⁸⁷ Edip Cansever, *Sonrası Kalır II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 606.

çalışmada ise farklı olarak insanları “neyin, nelerin” bahsi geçen hareketliliğin birer öznesi haline dönüştürdüğü araştırılmıştır. Konuya bu açıdan bakıldığında “dönemin ruhunun etkisi” bir zorunluluk olarak tüm anlatılara yansımakla birlikte, en azından insanlar “kişi kişi” ele alındığında ortaklaştırılabilen fakat aynı zamanda “rastlantısal olan” bazı noktalara ulaşılmıştır. Örneğin 1970’lerde sol fikirleri benimseyen kişilerin hiç de azımsanmayacak ölçüdeki kısmının, kendisinden önce solculuşmuş bir aile bireyine veya yakına sahip olması bunlardan biridir. İşin tesadüf olmayan noktası ise o dönemde (dönemin ruhu burada devreye giriyor) diğer dönemlerden farklı olarak solcu bir yakına daha fazla kişinin sahip olmasıdır. Başka bir örnekle daha açıklamak gerekirse mesela 1970’lerde üniversiteye başlayan bir genç çok kısa süre içinde -en basit ihtimalle-fakülteadaki bir başka öğrencinin kendisine broşür uzatmasıyla karşılaşarak sol yapılanmalara dahil olmuştur. Yine dönemin ruhundan dolayı o yıllarda broşür uzatan öğrenci figürüne diğer yıllardan daha fazla rastlanır, fakat tesadüf olan nokta her kademedeki okullaşma oranının epey düşük olduğu bu dönemde her iki gencin de üniversitede olmasıdır. Bir önceki örnekte bahsedilen yakınların da büyük çoğunluğunu eğitim vesilesiyle evden/köyden ayrılmış kişiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla kişileri solcullaştıran etkenlerden biri sosyal değişimin o dönemki en önemli tetikleyicilerinden olan “eğitim”dir. Ki bunun da kendi içinde birçok katman barındırdığı görülmüştür.

Eğitimin etkisi derken, eğitilmiş olmanın değil sadece eğitime ulaşabilmenin kendisinin bile dönemin insanında oldukça fark yaratıcı bir değişime sebep olduğu kastedilmektedir. Çalışmada otobiyografik anlatıları incelenen kişilerden birkaçı hariç hepsinin başta parasız olmak üzere yatılı okullarda okuduğu görülmüştür. Dönemin gençliğinin genelinde yaygın olmayan bu durum, bunu deneyimleyenlerin zihin dünyasında aile ve aidiyet ilişkisine dair farklı bir kapı aralamıştır. O zamana kadar kolektivite anlayışı geleneksel aile ve yakın çevresiyle sınırlı olanlar daha sonra “yoldaşlığa” varacak yeni bir anlayışa, çoğu zaman okul veya yurt arkadaşlığından geçerek ulaşmışlardır. Çocuklarını okutarak kurtarabileceğini düşünen aileler ile eğitime ulaşan çocuk/genç arasında bir çelişki doğmuştur. Sadece bir okul kazanılmamış, aynı zamanda içine doğulan muhafazakâr veya apolitik çevre ile araya geri dönülemez bir mesafe konulmuştur. Yani bu kopuş, sadece mekânsal bir yer değiştirme değil, sosyal ve zihinsel bir değişim süreci olarak gözlemlenmiştir. Çalışmanın iddialarından biri dönemin sol yapılanmalarının, ailelerinden kopmuş olan bu gençlerin “yeni bir aile” bulma

ihtiyaçlarına yanıt verebildiğidir. Kişiler içinde buldukları örgütlü yapıdan ve bu yapıda kazandıkları ilişkiler bütününden, tıpkı ailelerinden bahseder gibi bahsetmiştir. Bu yeni aile, bazen öncekinin olumlu değerlerini taşısa da çoğu zaman onu aşmıştır. Seçilmiştir bir kere, dayanışma ve sosyal ağı çok daha gelişkindir, ayrıca insana tüm toplumu değiştirebileceğine dair bir inanç sağlıyordur. Diğer yandan anlatıları incelenen kişiler kendilerini bu yeni toplulukta bulmanın ötesinde onun yaratıcılarıdır da. Dolayısıyla ifade edilen ihtiyacın, sadece sol yapılanmalara ulaşılmasında değil onların bahsi geçen içerikte kurulmasında da etkili olduğu söylenebilir. Yani 1970'lerin kitleliliği yüksek olan sol örgütleri soğuk, salt ideolojik, katı hiyerarşik değil dostluk ve yoldaşlık başta olmak üzere çeşitli moral değerlerin baskın olduğu “halktan” yapılar olarak hatıralarda yer etmiştir.

Çalışmanın bir sonucu da sosyalist fikirlerin kendiliğinden kitleleşmediğinin veya kitleleşemeyeceğinin bu sefer de kişisel anlatılarla sabitlenmesidir. *Ne Yapmalı* kitabında sürekli “inisiyatif” vurgusu etrafında dolaşan Lenin, düzenden rahatsız olanları veya rahatsızlıklarının neyden kaynaklandığını tam çözümleyemeyen insanları “politik düzenin bütününe çürük olduğu düşüncesine” vardırma görevinin sosyal demokratlara (henüz sosyalist kelimesi kullanılmıyor) ait olduğunu ve ancak bu şekilde başarıya ulaşabileceğini ifade eder.⁶⁸⁸ 1970'ler Türkiye'si, dönemin ruhu ile inisiyatiflerin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin kalın çizgilerle ayrılmasının zor olduğu bir aralıktır. Fakat sabit olan şudur ki toplumsal hareketlilik tek başına atmosferden dolayı değil örgütlenme çalışmalarıyla yüksek bir seyre ulaşmıştır. Tıpkı hikayeleri tek tek incelenen neredeyse hiçbir kişinin, sadece dönemin havasından etkilenerek herhangi bir sol örgüte katılmadığı gibi. Genel kanı köylülüğün, yoksulluğun, eğitimsizliğin ve eşitsizliğin isyana, toplumsal patlamaya ve direnişe kendiliğinden sebep olabileceğidir fakat bu yanlıştır. Tam aksine şehirleşme, sanayileşme, ekonomik olarak görece rahat geçinme, eğitim ve daha demokratik bir ortam insanları mevcudu aşabilme fikrine ulaştırmış ve bu fikirle mesela köylere, fabrikalara, gecekonduklara gidilmiştir.

Bu çalışmada “dönemin insanının neye şaşırıldığı” sorusu sonucunda “şehirle ve edebiyatla karşılaşma” cevabına ulaşılması tezin bir diğer saptamasıdır. Edebiyatın insandaki etkisi

⁶⁸⁸ Lenin, *a.g.e.*, s. 105.

incelenen döneme özgü kabul edilemez belki fakat şehirden etkilenişler biraz da dönemle ilgilidir. Türkiye'nin kentleşme tarihine dair sayısız çalışma yapılmışsa da bu ilerlemenin sosyal hayattaki, duygulardaki ve düşüncelerdeki etkisi hatıralar yoluyla açığa çıkarılarak konuya bu bağlamda bir katkı yapılmıştır. Tıpkı yatılı okumanın insanı kaçınılmaz biçimde solculuğa götürdüğü iddia edilemeyeceği gibi şehirle karşılaşmak da tek başına bunu sağlamamıştır. Fakat zaten hatıralar yalnızca sosyalist kimlik açısından incelenmemiştir. Dolayısıyla rahatlıkla ifade edilebilir ki 1960-70'lerin Türkiye'sinde çoğu insan için -çünkü ülkenin büyük kısmı hala taşrada yaşıyor- başta İstanbul olmak üzere "şehirle karşılaşmak" alt üst edicidir. Şehir ilk denk gelişte yapısal anlamda dönemin insanını şaşkınlığa sürüklemiştir; asfalt caddesiyle, park ve bahçesiyle, toplu ulaşım aracıyla, heykeliyle, meydanıyla ve büyük büyük binalarıyla. Bu basitçe herhangi bir kişinin daha önce görmediği herhangi bir şeyle karşılaştığında yaşadığı duygudan farklı olarak o dönem açığa çıkan "kolektif" bir duygudur.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri de sıradan insanın, tarihi genel anlatıdan farklı biçimde anlamlandırabileceğidir. Hatıraları incelenen ve hepsi birer sol örgütün mensubu olan kişiler belli bir ideolojiye sahip oldukları için tarihi de bu ideolojinin gözlüğüyle okumuşlardır. Mesela normalde bir tarih kitabında özel olarak araştırmazsak denk gelmeyeceğimiz 1974 Genel Affı, incelediğimiz metinlerin neredeyse hepsinde en az 12 Mart kadar önemli bir yer tutar, aynı şekilde 1 Mayıs 1977 de. Kişilerin bu tarihleri öne çıkarma sebebi kendi kişisel, ideolojik ve örgütsel yaklaşımlarıyla ilgilidir. Belirledikleri bu tarihlere göre dönemi karakterize etmiş, hem kendi faaliyetlerini hem de kendileri dışında olan bitenleri bunlara göre değerlendirmişlerdir.

Tezde 1970'lerdeki solcuların zamanlarını nasıl ve ne yaparak geçirdikleri incelenerek gündelik hayata dair de bir katkı sunulmuştur. Kişilerin günlük pratikleri parka-postal giyerek dolaşmaktan, Neşet Ertaş ve Yılmaz Güney hayranı olmaya; filtreli sigara içmek lüks görüldüğü için Samsun yerine Bafra ve Birinci içmekten, okullarda öğrenci toplulukları kurmaya; birbirleriyle yarışarcasına yayın organı çıkarmaktan, gecekonduların duvarlarını boyamaya; çocuklarla koro oluşturmaktan, mahallelerde gece nöbeti tutmaya ve karşıt gruplarla silahlı çatışmaya varan geniş bir skalada seyretmiştir. 70'lerin Türkiye'sindeki tüm insanlara atfedilemeyecek bu tarzın anlaşılmasıyla, en azından dönemin sosyalistlerine dair bir resim çizilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- Açan, H. S. (2019). *“Bitmedi Daha...”*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ağan, İ. (2018). İsmail Ağan. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 181-223.
- Akın, H. (2022). Hasan Akın. Emir Ali Türkmen (Ed). *Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8*. Ankara: Dipnot Yayınları, 73-99.
- Akın, K. (2018). Kadir Akın. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 225-285.
- Akyazı, F. (2015). Filiz Akyazı. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 309-330.
- Alfatlı, A. (2014). Ali Alfatlı. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 1*. Ankara: Özgür Açılım, 13-115.
- Anadol, Ç. (2022). *Şu Bizim Sosyalist İşçi Partisi. “Bir Barbar Aşısı” (TSİP 1974-1990)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aras, İ. (2016). İlhami Aras. Emir Ali Türkmen (Ed). *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*. Ankara: Dipnot Yayınları, 35-180.
- Arı, H. İ. (2015). Halil İbrahim Arı. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 2*. Ankara: Özgür Açılım, 13-106.
- Arıkan, Ü. (2022). Ümit Arıkan. Emir Ali Türkmen (Ed). *Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8*. Ankara: Dipnot Yayınları, 327-355.
- Arslan, M. (2023). *Hepimizin Hikayesi: Uşak'ta Devrimci Mücadele (1975-1981)*. Ankara: Sol Kültür Yayınları.
- Ataman, N. (2022). Nilüfer Ataman. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 437-470.
- Ayçiçek, İ. M. (2016). İsmail Metin Ayçiçek. Emir Ali Türkmen (Ed). *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*. Ankara: Dipnot Yayınları, 31-115.
- Aydın, Ş. (2015). Şafak Aydın. Kader Çeşmecioğlu (Hazırlayan). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 249-274.
- Aygüler, K. (2018). Kenan Aygüler. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 317-333.
- Babacan, Ö. (2015). *Yıldızla Yaşayanlar. Anılar (1975-86)*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Barış, H. (2017). Haşim Barış. Emir Ali Türkmen (Ed). *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*. Ankara: Dipnot Yayınları, 289-351.
- Başer, K. (2015). Kumru Başer. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 399-426.

- Başpınar, A. (2014). Ali Başpınar. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 1*. Ankara: Özgür Açılım, 123-156.
- Baydar, O., Ulagay M. (2011). *Bir Dönem İki Kadın. Birbirimizin Aynasında*. İstanbul: Can Yayınları.
- Belli, M. (1999). *Mihri Belli'nin Anıları: İnsanları Tanıdım 1*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Belovacıklı, A. (2015). Asiye Belovacıklı. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 427-444.
- Bergen, K. (2018). Kazım Bergen. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 203-277.
- Biröl, İ. (2015). İlknur Biröl. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 499-510.
- Biter, M. (2025). *Dünden Sonra Yarından Önce Bir Devrim Yolcusu*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bjeduğ, M. (2017). *Sabo: Sabahattin Kurt Kitabı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çakırel, M. (2022). Melike Çakırel. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 345-370.
- Çavuşoğlu, E. (2022). Emel Çavuşoğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 43-72.
- Çelik, İ. (2016). *Tek Yola Sığmayan Devrim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çeşmecioğlu, K. (2015). Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Çetiner, S. (2022). Saynur Çetiner. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 471-512.
- Cinemre, T. (2023). *Anılar Belleğimizin Bekçileridir*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çınar, Z. (2022). Zehra Çınar. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 637-656.
- Deliorman, N. (2015). Nurdan Deliorman. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 201-236.
- Demir, A. (2015). Asu Demir. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 93-110.
- Demir, A. (2016). Ali Demir. Emir Ali Türkmen (Ed). *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular 1*. Ankara: Dipnot Yayınları, 183-270.
- Dikmen, Ş. (2014). Derviş Aydın Akkoç (Söyleşen). *Fırtınalı Denizin Kıyısında. Şansal Dikmen Kitabı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Duman, O. (2020). *Devrimcilerin Filistin Günlüğü (1968-1975): Yaşayanlar Anlatıyor*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eratalay, S. (2015). Sevinç Eratalay. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 237-248.

- Ertuncay, A. T. (2016). *Görülemediği: Bir TKP/ML Sanığının Günlükleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fırat, E. A. (2015). Emine Akın Fırat. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 123-140.
- Fırtına, D. (2017). Doğan Fırtına. Emir Ali Türkmen (Ed). *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*. Ankara: Dipnot Yayınları, 197-287.
- Gençsoy, T. (2020). Tayfun Gençsoy. Emir Ali Türkmen (Ed). *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*. Ankara: Dipnot Yayınları, 403-455.
- Göçmen, S. (2013). İlbay Kahraman (Söyleşen). *Fırtınalı Denizin Yolcuları. Sedat Göçmen Kitabı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gül, Z. (2019). *Giresun Yol Hikâyeleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gümüş, R. (2020). Raif Gümüş. Emir Ali Türkmen (Ed). *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*. Ankara: Dipnot Yayınları, 199-253.
- Gürsoy, G. (2021). *Bir Hayat Üç Dönem. Anılar – Tanıklıklar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güven, S. K. (2015). Selma Karamert Güven. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 141-154.
- İba, Ş. (2016). Şaban İba. Emir Ali Türkmen (Ed). *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I*. Ankara: Dipnot Yayınları, 273-400.
- İren, E. (2018). Erdoğan İren. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 53-127.
- Kaçaroğlu, M. K. (2018). Mustafa Kemal Kaçaroğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II*. Ankara: Dipnot Yayınları, 31-167.
- Kamiloğlu, T. T. (2022). Tazegül Türkmen Kamiloğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 607-636.
- Kantaş, A. (2015). Ayfer Kantaş. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 27-40.
- Karabay, M. (2020). Mustafa Karabay. Emir Ali Türkmen (Ed). *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*. Ankara: Dipnot Yayınları, 117-143.
- Karadeniz, H. (1995). *Olaylı Yıllar ve Gençlik*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Karakaya, U. B. (2011). *Ölüm Bizim İçin Değil*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakuş, Ş. (2018). Şevket Karakuş. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 337-411.
- Kesim, S. (2015). Sedat Kesim. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 2*. Ankara: Özgür Açılım, 213-313.
- Kesim, S. (2015). Semra Kesim. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 467-480.
- Ketenoğlu, H. Y. (2015). Halil Yasin Ketenoğlu. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 2*. Ankara: Özgür Açılım, 113-208.

- Kılıç, A. Ö. (2015). Ayşegül Önemli Kılıç. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 369-398.
- Kılıç, Ş. (2015). Şengül Kılıç. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 357-368.
- Kıvrak, H. (2022). Hatice Kıvrak. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 291-308.
- Koç, B. (2022). Belgin Koç. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 15-42.
- Koç, E. (2022). Esra Koç. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 125-184.
- Koç, S. (2016). Saim Koç. Emir Ali Türkmen (Ed). *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*. Ankara: Dipnot Yayınları, 191-247.
- Kök, M. (2016). Mehmet Kök. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 3*. Ankara: Özgür Açılım, 215-315.
- Konca, K. (2018). Kamer Konca. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 203-277.
- Korkmaz, M. (2018). *Ha Bu Nasul Dev-Genç'tur Uşağum?*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Körünüoğlu, K. (2018). Kamil Körünüoğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 287-335.
- Köylüoğlu, İ. (2016). İzzet Köylüoğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*. Ankara: Dipnot Yayınları, 117-143.
- Kürkçü, E. (2014). *Pratiğin Akli Teorinin Heyecanı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kurtdişoğlu, A. (2018). Arif Kurtdişoğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 27-51.
- Kurukafa, M. (2018). Mustafa Kurukafa. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 369-415.
- Memişoğlu, R. (2019). *Kivamini Tutturamaduk*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mitap, A. (2015). Alime Mitap. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 13-26.
- Morgül, Ş. (2025). *Hep O Şarkılar Geliyor Aklıma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müftüoğlu, O. (2011). Adnan Bostancıoğlu (Söyleşen). *Bitmeyen Yolculuk. Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Önen, Y. (2020). *Hayatı Sevdim*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Öngider, S. (2016). Seyfi Öngider. Emir Ali Türkmen (Ed). *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*. Ankara: Dipnot Yayınları, 249-347.
- Orgun, M. A. (2018). Mehmet Ali Orgun. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 335-367.

- Orhan, M. (2020). Mustafa Orhan. Emir Ali Türkmen (Ed). *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*. Ankara: Dipnot Yayınları, 145-197.
- Öz, E. (1993). *Gülünün Solduğu Akşam*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özdemir, A. G. (2015). Ayşe Gülay Özdemir. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 155-184.
- Özdemir, A. G. (2016). Ayşe Gülay Özdemir. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 3*. Ankara: Özgür Açılım, 89-148.
- Özden, A. (2013). *Fırtına Günlerinden Notlar: Fatsa*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Özdeş, G. Ü. (2022). Ahmet Tuncer Sümer (Haz.). *Adsız Kahramanlar: Gülay Ünüvar (Özdeş) Kitabı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özsever, A. (2021). *Mesele Teslim Olmamakta*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öztürk, M. (2016). Mustafa Öztürk (Topal). Emir Ali Türkmen (Ed). *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*. Ankara: Dipnot Yayınları, 145-189.
- Pekdemir, M. (2014). *Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pekdemir, M. (2014). Melih Pekdemir. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 1*. Ankara: Özgür Açılım, 301-390.
- Polat, C. (2017). Celal Polat. Emir Ali Türkmen (Ed). *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*. Ankara: Dipnot Yayınları, 115-195.
- Salman, N. (2016). *Yolculuk Sürer....* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Saral, E. Y. (2022). Emel Yelkenci Saral. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 73-96.
- Sarioğlu, S. (2020). Sezai Sarioğlu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7*. Ankara: Dipnot Yayınları, 321-401.
- Savaşçı, O. (2015). İlbay Kahraman (Söyleşen). *Cepheden Anılar. Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sayın, M. (2018). Mahir Sayın. Emir Ali Türkmen (Ed). *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II*. Ankara: Dipnot Yayınları, 221-357.
- Sekizkardeş, H. (2018). Hasan Sekizkardeş. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 145-183.
- Şıracı, B. G. (2016). Beyhan Güngör Şıracı. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 3*. Ankara: Özgür Açılım, 155-212.
- Soylu, H. (2018). Hüseyin Soylu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6*. Ankara: Dipnot Yayınları, 129-179.
- Sümer, A. T. (2014). İlbay Kahraman (Haz.). *Erikler Çiçek Açınca. Nurhak'ı Hatırlamak*. A. Tuncer Sümer Kitabı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sümer, Z. (2016). Ziya Sümer. Emir Ali Türkmen (Ed). *Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3*. Ankara: Dipnot Yayınları, 349-405.

- Sürmen, B. (2018). Bülent Sürmen. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 93-115.
- Talay, S. (2017). *Yaşamaktan Soğumadan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanrıverdi, B. (2017). Burhan Tanrıverdi. Emir Ali Türkmen (Ed). *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*. Ankara: Dipnot Yayınları, 27-113.
- Tarkan, D. (2018). Doğan Tarkan. Emir Ali Türkmen (Ed). *Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II*. Ankara: Dipnot Yayınları, 359-421.
- Taşkın, Z. (2022). Zerrin Taşkın. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 657-672.
- Tekin, M. (2020). Metehan Akbulut (Söyleşen). *Kürt Mehmet. Malatya'da Devrimci Mücadele*. Ankara: Ubuntu Yayınları.
- Toklu, S. (2017). Süleyman Toklu. Emir Ali Türkmen (Ed). *Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4*. Ankara: Dipnot Yayınları, 353-415.
- Tunç, A. (2018). Ali Tunç. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 79-91.
- Turgut, İ. (2018). İbrahim Turgut. Emir Ali Türkmen (Ed). *Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5*. Ankara: Dipnot Yayınları, 185-201.
- Türkkolu, A. İ. (2016). Ahmet İrfan Türkkolu. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 3*. Ankara: Özgür Açılım, 19-82.
- Türkyılmaz, L. (2015). Latife Türkyılmaz. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 51-72.
- Ülker, E. B. (2022). Emine Boztepe Ülker. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 97-124.
- Uluer, B. (2016). Sezai Sarioğlu (Söyleşen). *Bülent Uluer Anlatıyor: Çerkesim, Türkünüm, Kürdüm, Sosyalistim*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ünal, İ. (2020). İlbay Kahraman (Haz.). *Tarihe Not. Akılda Kalanlar (1976-1980)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Utkular, A. (2015). Aysun Utkular. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 457-466.
- Uyan, M. M. (2015). *Kardeşim Hepsini Hikâye!*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Uygur, N. (2015). Nihal Uygur. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 111-122.
- Vural, S. (2022). Sema Vural. Emir Ali Türkmen (Ed). *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9*. Ankara: Dipnot Yayınları, 513-586.
- Yalçın, İ. (2014). *Ey Hayat (THKP-C – Acilciler Anıları)*. İstanbul: Kibele Yayınları.
- Yaşar, M. (2022). *Nefer: Bir Devrimcinin Anıları*. İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Yıldırım Türk, M. (2025). *İzler: Fırtınalı Yıllardan Anılar (1970-1990)*. İstanbul: Kor Kitap.

- Yılmaz, M. A. (2014). Mehmet Ali Yılmaz. Cahit Akçam (Ed). *Tarihle Söyleşiler 1*. Ankara: Özgür Açılım, 165-293.
- Yılmaz, Ş. (2018). Yılmaz Göçkün (Haz.). *Turhalda Devrimci Mücadele: Göç Yolundan Devrimci Yol'a*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Yucak, G. (2015). Göksel Yucak. Kader Çeşmecioğlu (Haz.). *Ateşe Uçan Pervaneler. Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 331-356.
- Yurdakul, G. (2022). Gülali Yurdakul. Emir Ali Türkmen (Ed). *Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8*. Ankara: Dipnot Yayınları, 29-72.
- Zafer, İ. (2025). "Lütfen Ellerinizi Kaldırır Mısınız?" Bir Devrimcinin "Kamulaştırma" Anıları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zileli, G. (2011). *Havariler (1972-1983)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zileli, G. (2015). *Yarıma (1954-1972)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İkincil Kaynaklar

- Acun, F. (2021). Tarihin Kaynakları. Ahmet Şimşek (Ed.). *Tarih Nasıl Yazılır? Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 69-92.
- Akyıldız, A. (2017). İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*, 50(50), 219-241.
- Aydemir, S.S. (2014). 12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi*, 3(5), 43-51.
- Aydın, S. (2015). Otobiyografi Nasıl Okunur?: Biteviye Tarihçiliğın Açmazlarına Dair. Bülent Somay (Der). *Tarih, Otobiyografi ve Hakikat. Yüzbaşı Torosyan Tartışması ve Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, 145-199.
- Aykol, H. (2022). *Bölüne Bölüne Büyümek. Türkiye'de Sol Örgütler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Becerikli, S. (2021). Türk Eğitim Tarihinde Bir Uzaktan Öğretim Deneyimi (YAYKUR). *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(23), 461-475.
- Beşikçi, M. (2019). Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birinci, A. (2005). Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri Meselesi. *Dîvân: İlmi Araştırmalar Dergisi*, 19(2005/2), 177-194.
- Bloch, M. (2020). *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Braudel, F. (2007). Tarih ve Toplumsal Bilimler. Ali Boratav (Der.). *Tarih ve Tarihçi. Annales Okulu İzinde*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 115-163.
- Çelenk, H. (2013). *1. THKO Davası*. İnternet Edisyonu.

- Doğan, M. (2013). Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 211-231.
- Durmaz, M. I. (2024). '78 Kuşağı. *Bir Hafıza Topluluğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertaş, M. Y. (2015). Osmanlı Belgeleri. Ahmet Şimşek (Ed.). *Tarih İçin Metodoloji*. Ankara: Pegem Akademi, 237-246.
- Feyizoğlu, T. (2012). *İki Adalı: Hüseyin Cevahir-Ulaş Bardakçı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ginzburg, C. (2011). *Peynir ve Kurtlar. Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*. (A. Gür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2001). *Tarih Üzerine*. (O. Akinhay, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kırmızı, A. (2012). Oto/biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları. Abdulhamit Kırmızı (Haz.). *Otur Baştan Yaz Beni. Oto/biyografiye Taze Bakışlar*. İstanbul: Küre Yayınları, 11-27.
- Koca, M. (2018). 68 Öğrenci Olayları ve Üniversitelerde Politik Şiddet. *Birey ve Toplum*, 8(15), 87-109.
- Koçak, C. (2012). *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kolektif. (2025). Emperyalizme ve Oligarşiye Karşı Devrimci Gençlik, 7 Mart 1977, Sayı: 17. *Hayat Yeniler Bizleri. Onurla 50 Yıl. Devrimci Gençlik Dergisi 50. Yıl Özel Baskısı*, Ankara: Sol Kültür Yayınları.
- Lenin, V.İ. (2011). *Ne Yapmalı?*. (A. Berberoğlu, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Öztürkmen, A. (2001/2002). Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi. *Toplum ve Bilim*, 91, 115-121.
- Poyraz, B. (2013). Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 16 (1), 9-39.
- Scott, J.C. (2008). Devlet Gibi Görmek. İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu. (N. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- Şanlı, A. S. (2020). 1 Mayıs 1977: “İşçinin Emekçinin Bayramı”ndan “Kanlı 1 Mayıs”a. Mete Kaan Kaynar (Haz.). *Türkiye'nin 1970'li Yılları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 563-579.
- Şirin, İ. (2015). Seyahatname, Hatırat ve Mektup. Ahmet Şimşek (Ed.). *Tarih İçin Metodoloji*. Ankara: Pegem Akademi, 263-274.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi*. (Ş. Layıkel, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tosh, J. (1997). Tarihin Peşinde. Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular. (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İnternet Kaynakları

- Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 18058, 31. Yıl, 8 Kasım 1974 Cuma.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1974-11-08/1> Erişim Tarihi: 13.11.2025.

- Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 16739, 47. Yıl, 5 Mart 1971 Cuma.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1971-03-05/1> Erişim Tarihi: 11.10.2025.
- Devrimci Yol Bildirgesi ve Devrimci Yol Dergisi, TAKSAV Arşiv.
<https://taksavarsiv.org/devrimci-yol/#toggle-id-1> Erişim Tarihi: 26.12.2025.
- Milliyet Gazetesi, Sayı: 9703, 25. Yıl, 8 Kasım 1974 Cuma.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet2/1974-11-08/1> Erişim Tarihi: 13.11.2025.
- Milliyet Gazetesi, Sayı: 8379, 21. Yıl, 5 Mart 1971 Cuma.
<https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet2/1971-03-05/1> Erişim Tarihi: 11.10.2025.
- 26.12.1978 tarihli TBMM tutanağı
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t18/c018/tbmm18018004.pdf>
Erişim Tarihi: 18.11.2025.
- Geçmişten Günümüze Sayılarla Eğitim (1923-2023). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
<https://yuzuncuyilgalerisi.eba.gov.tr/galeriler/gecmisten-gunumuze-sayilarla-egitim-1923-2023-50> Erişim Tarihi: 08.11.2025.
- Yıllara ve Cinsiyete Göre İl / İlçe Merkezleri ve Belde / Köy Nüfusu, Genel Nüfus Sayımları Tablosu. TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> Erişim Tarihi: 01.11.2025.

EK 1. BAŞVURULAN OTOBİYOGRAFİK KAYNAKLAR VE KİŞİLERİN BİLGİLERİ

1950-1962 ARASI DOĞUMLULAR (YAŞA GÖRE, KÜÇÜKTEN BÜYÜĞE)					
	KİŞİ	DOĞUM YILI/YERİ	ÖRGÜT	KİTAP	TÜR
1	İbrahim Çelik	1962/Artvin-Taraklı Köyü	Devrimci Yol	Tek Yola Sığmayan Devrim	Hatıra
2	İlknur Birol	1962/İstanbul	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
3	Latife Demirci Kahya	1962/Erzurum-Kürkçü Köyü	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
4	Belgin Koç	1961/Sinop	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
5	Fecire Yazan	1961/Elazığ	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
6	Hatice Kıvrak	1961/Muğla-Fethiye	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
7	Asiye Belovacıklı	1960/Kastamonu-Belovacıklı	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
8	Gülseren Pusatlıoğlu	1960/Ankara	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
9	İbrahim Turgut	1960/Mardin-Kızıltepe	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
10	Nermin Er Bilgili	1960/Ordu-Gölköy	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
11	Şafak Aydın	1960/Ordu-Fatsa	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
12	Zehra Çınar	1960/Sivas	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi

13	Gönül Evran	1959/Adana-Yumurtalık	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
14	Mustafa Yaşar	1959/Sivas-Ilıca Köyü	TSİP	Nefer - Bir Devrimcinin Anıları	Hatıra
15	Sevinç Eratalay	1959/Burdur-Tefenni	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
16	Şehmus Tekin	1959/Mardin-Midyat	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
17	Şengül Kılıç	1957/Artvin-Ardanuç	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
18	Şenol Morgül	1959/Rize	Kurtuluş	Hep O Şarkılar Geliyor Aklıma	Hatıra
19	Tazegül Türkmen Kamiloğlu	1959/Erzurum-Kürkçü Köyü	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
20	Zerrin Taşkın	1959/İstanbul	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
21	Ali Türker Ertuncay	1958/ İstanbul-Kartal	TKP/ML	Görülememiştir: Bir TKP/ML Samğının Günlükleri	Hatıra
22	Asu Demir	1958	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
23	Erdoğan İren	1958/Samsun	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
24	Esra Kahraman	1958/İstanbul-Eyüpsultan	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
25	Göksel Yucak	1958/Ardahan-Hanak	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
26	Ömer Babacan	1958/Kayseri	Devrimci Yol	Yıldızla Yaşayanlar	Hatıra
27	Süleyman Talay	1958/Batman	TKP	Yaşamaktan Soğumadan	Hatıra
28	Ayfer Kantaş	1957	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı

29	Ayşegül Önemli Kılıç	1957	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
30	Emel Yelkenci Saral	1957/Bartın-Çakraz Köyü	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
31	Emine Akın Fırat	1957/Uşak-Banaz	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
32	Ferihan Duygu	1957/Yozgat	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
33	Filiz Akyazı	1957/Ordu-Akkuş	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
34	Kadir Akın	1957/Kocaeli	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
35	Kenan Aygüler	1957/Mardin	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
36	Kumru Başer	1957/İstanbul	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
37	Nejla Okyay	1957/Kars	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
38	Nurdan Deliorman	1957/Balıkesir-Kepsut	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
39	Saynur Çetiner	1957/Ankara	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
40	Sema Vural	1957/İstanbul	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
41	Şayende Yılmaz	1957/Eskişehir	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
42	Şükrü Yılmaz	1957/Sivas-Ovacık Köyü	Kurtuluş	Turhal'da Devrimci Mücadele - Göç Yolundan Devrimci Yol'a	Hatıra
43	Ufuk Bektaş Karakaya	1957/Malatya- Konaktepe Köyü	Halkın Kurtuluşu - TİKB	Ölüm Bizim İçin Değil	Hatıra

44	Arif Kurtuluşoğlu	1956/İstanbul	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
45	Aysun Utkular	1956	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
46	Ayşe Gülay Özdemir	1956/Balıkesir	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
47				Tarihle Söyleşiler 3	Söyleşi
48	Beyhan Güngör Şıracı	1956/Ankara-Polatlı	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 3	Söyleşi
49	Bülent Sürmen	1956/Karabük	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
50	Emel Çavuşoğlu	1956/Bursa	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
51	Halim Yıldırım (Bozo)	1956/Mardin-Kızıltepe	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
52	Haşim Barış	1956/Çorum	Kurtuluş	Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4	Söyleşi
53	Hüseyin Soylu	1956/Kayseri-Sindelhöyük Kasabası	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
54	Mustafa Cengiz	1956/Samsun	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
55	Mustafa Korkmaz	1956/Rize-Pazar	Devrimci Yol	Ha Bu Nasul Dev-Genç'tur Uşağum?	Hatıra
56	Nuri Salman	1956/Tunceli-Ovacık	Devrimci Yol	Yolculuk Sürer...	Söyleşi
57	Selma Karamert Güven	1956/Artvin-Borçka	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
58	Serap Aslan Yakut	1956/Muğla-Fethiye	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
59	Ahmet İrfan Türkkolu	1955/Denizli-Çal	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 3	Söyleşi
60	Halil Yasin Ketenöğlu	1955/Malatya-Arapgir	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 2	Söyleşi
61	Kazım Bergen	1955/Tunceli-Nazımiye	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi

62	Mahmut Memduh Uyan	1955/Mersin-Silifke	Devrimci Yol	Kardeşim Hepsi Hikâye!	Hatıra
63	Meryem Güneş	1955/Bulgaristan	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
64	Semra Kesim	1955	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
65	Süleyman Toklu	1955/Antalya-Gebiz Köyü	Kurtuluş	Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4	Söyleşi
66	Ali Tunç	1954/Tunceli-Mazgirt	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
67	Emine Boztepe Ülker	1954/Malatya	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
68	H. Selim Açıan	1954/Erzurum	TİKB	“Bitmedi Daha...”	Hatıra
69	İsmail Ağan	1954/Sinop-Ayancık	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
70	İzzet Köylüoğlu	1954/Kayseri-Develi	Kurtuluş	Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3	Söyleşi
71	Kamil Körünoğlu	1954/Rize-Çağlayandere Köyü	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
72	Mehmet Ali Orgun	1954/Tunceli-Mazgirt	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
73	Mustafa Orhan	1954/Konya	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
74	Seyfi Öngider	1954/Çorlu	Kurtuluş	Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3	Söyleşi
75	Şevket Karakuş	1954/Adana-Kümbet Köyü	Kurtuluş	Sevdaların Yangınından Geçtik: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 6	Söyleşi
76	Alime Mitap	1953/Manisa-Salihli	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
77	Burhan Tanrıverdi	1953/Erzurum	Kurtuluş	Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4	Söyleşi
78	Mehmet Ali Yılmaz	1953/Antalya	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 1	Söyleşi
79	Melih Pekdemir	1953/Ordu-Kumru	Devrimci Yol	Devrimcilik Güzel Şey Be Kardeşim	Günlük
80				Tarihle Söyleşiler 1	Söyleşi

81	Mustafa Karabay	1953/Giresun	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
82	Mustafa Öztürk (Topal)	1953/Eskişehir	Kurtuluş	Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3	Söyleşi
83	Nilüfer Ataman	1953/Kırklareli	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
84	Yüksel Karadeniz	1953	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
85	Adnan Güllüoğlu	1952/Şanlıurfa	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
86	Ali Alfathlı	1952/Manisa-Akhisar	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 1	Söyleşi
87	Bülent Uluer	1952/Kastamonu	Devrimci Yol - Devrimci Sol - Kurtuluş	Bülent Uluer Anlatıyor: Çerkesim, Türküm, Kürdüm, Sosyalistim	Söyleşi
88	İhsan Zafer	1952/Bursa-Karalar Köyü	Kurtuluş	“Lütfen Ellerinizi Kaldırır Mısınız?” Bir Devrimcinin “Kamulaştırma” Anıları	Hatıra
89	Kamer Konca	1952/Muş-Varto	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
90	Mehmet Kök	1952/İzmir-Ödemiş	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 3	Söyleşi
91	Raif Gümüş	1952/Samsun-Saraçlı Köyü	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
92	Sedat Göçmen	1952/Kırklareli-Kocahıdır Köyü	Devrimci Yol	Fırtınalı Denizin Yolcuları - Sedat Göçmen Kitabı	Söyleşi
93	Tayfun Gençsoy	1952/Gümüşhane	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
94	Zülküf Balta	1952/Diyarbakır-Hacıyan Köyü	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
95	Ayhan Özden	1958/Ordu-Yukarıardıç Köyü	Devrimci Yol	Fırtına Günlerinden Notlar: Fatsa	Hatıra
96	Gülali Yurdakul	1959/Sivas-Büyükköy	Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
97	Halil İbrahim Arı	1951/Antalya	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 2	Söyleşi
98	Hasan Akın	1958/Erzurum-Hınıs	Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
99	Hasan Sekizkardeş	1951/Mardin	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi

100	Hilmi Köksal Alişanoğlu	1958/Trabzon- Sürmene	Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
101	İbrahim Yalçın	1951/Kahramanmaraş- Elbistan	THKP-C /Acilciler	Ey Hayat (THKP-C – Acilciler Anıları)	Hatıra
102	Melike Çakırel	1951/İstanbul- Kadıköy	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
103	Mustafa Kurukafa	1951/Tunceli-Pülümür	Kurtuluş	Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
104	Osman Bozkurt	1956/Artvin-Ardanuç	Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
105	Recep Memişoğlu	1958/Rize-Pazar	Devrimci Yol	Kivamini Tutturamaduk	Hatıra
106	Şükrü Apaydın	1954/Giresun- Çukurköy	Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
107	Ümit Arıkan	1953/Giresun	Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
108	Esra Koç	1950/Mersin	Kurtuluş	Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 9	Söyleşi
109	İbrahim Ünal	1950/Ankara-Üreğil Köyü	TKP/ML	Tarihe Not - Akılda Kalanlar (1976-1980)	Söyleşi
110	İsmail Metin Ayçiçek	1950/Kars-Sarıkamış	Kurtuluş	Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3	Söyleşi
111	Mehmet Biter	1950/Tunceli-Ovacık	Devrimci Yol	Dünden Sonra Yarından Önce - Bir Devrim Yolcusu	Hatıra
112	Mustafa Yıldırım Türk	1950/Kars	THKO- TDPK	İzler: Fırtınalı Yıllardan Anılar (1970-1990)	Hatıra
113	Nihal Uygur	1950	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
114	Sedat Kesim	1950/İstanbul	Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 2	Söyleşi
115	Sezai Sarıoğlu	1950/Ordu-Ünye	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi

1940-1949 ARASI DOĞUMLULAR (YAŞA GÖRE, KÜÇÜKTEN BÜYÜĞE)					
	KİŞİ	DOĞUM YILI/YERİ	ÖRGÜT	KİTAP	TÜR
1	Tayfur Cinemre	1949/Trabzon	THKO	Anılar Belleğimizin Bekçileridir	Hatıra
2	Doğan Fırtına	1949/Sivas	THKP-C - Kurtuluş	Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4	Söyleşi
3	Ali Başpınar	1949/Rize-Çamlıhemşin	THKP-C - Devrimci Yol	Tarihle Söyleşiler 1	Söyleşi
4	Ali Demir	1949/Mardin-Kızıltepe	Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I	Söyleşi
5				Seksiyon: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 5	Söyleşi
6	Mehmet Tekin	1949/Malatya-Şemşik Köyü	I. TİP - THKP-C - Devrimci Yol	Kürt Mehmet - Malatya'da Devrimci Mücadele	Söyleşi
7	Latife Türkyılmaz	1949/Konya	Devrimci Yol	Ateşe Uçan Pervaneler - Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor	Otobiyografik Anlatı
8	Celal Polat	1949/Bursa-Yenice Köyü	Kurtuluş	Daha Dinmiş Değil Fırtına: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 4	Söyleşi
9	Ramazan Çavdar	1948/Sinop Gerze	Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
10	Mahir Sayın	1948/Rize	I. TİP - THKP-C - Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II	Söyleşi
11	Atilla Özsever	1948/İstanbul	THKP-C	Mesele Teslim Olmamakta	Hatıra
12	Ziya Sümer	1948/İstanbul	THKP-C - Kurtuluş	Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3	Söyleşi
13	Ertuğrul Kürkçü	1948/Bursa	I. TİP - THKP-C	Pratiğin Akli Teorinin Heyecanı	Söyleşi
14	Doğan Tarkan	1948/Ankara	I. TİP - Öncü İşçi - Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II	Söyleşi
15	Şaban İba	1947/Kayseri-Develi	I. TİP - THKP-C - Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I	Söyleşi
16	Gülây Ünüvar Özdeş	1947/Isparta	THKO-TDY	Adsız Kahramanlar: Gülây Ünüvar (Özdeş) Kitabı	Hatıra
17	Mustafa Kemal Kaçaroğlu	1947/Antalya	I. TİP - THKP-C - Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II	Söyleşi
18	Deniz Gezmiş	1947/Ankara-Ayaş	I. TİP - THKO	Gülünün Solduğu Akşam	Otobiyografik Anlatı

19	Melek Ulagay	1946/İstanbul	TİİKP	Bir Dönem İki Kadın - Birbirimizin Aynasında	Otobiyografik Anlatı
20	İlhami Aras	1946/Bursa-İnegöl	I. TİP - THKP-C - Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular I	Söyleşi
21	Saim Koç	1946/Balıkesir- Çandır Köyü	Kurtuluş	Fırtınalı Bir Denizdir İçimiz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 3	Söyleşi
22	Gün Zileli	1946/Ankara	I. TİP - TİİKP - TİKP	Havariler (1972-1983)	Hatıra
23				Yarılma (1954-1972)	Hatıra
24	Çağatay Anadol	1945/İstanbul	I. TİP - TSİP	Şu Bizim Sosyalist İşçi Partisi. "Bir Barbar Aşısı" (TSİP 1974-1990)	Hatıra
25	Oğuzhan Müftüoğlu	1944/Mersin- Anamur	THKP-C - Devrimci Yol	Bitmeyen Yolculuk - Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı	Söyleşi
26	Ziya Gül	1944/Giresun- Eynesil	Devrimci Yol	Giresun Yol Hikâyeleri	Hatıra
27	İsmail Yeşilyurt	1943/Samsun Alaçam	THKP-C - Kurtuluş	Karadeniz: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 7	Söyleşi
28	İsmet Yalçinkaya	1943/Ankara- Kesikkavak Köyü	I. TİP - Kurtuluş	Terk Etmedi Sevdan Beni: Kurtuluş Kendini Anlatıyor 8	Söyleşi
29	Ahmet Tuncer Sümer	1943/Adıyaman- Besni	I. TİP - THKO	Erikler Çiçek Açınca. Nurhak'ı Hatırlamak. A. Tuncer Sümer Kitabı	Söyleşi
30	Harun Karadeniz	1942/Yalova- Armutlu	TKP	Olaylı Yıllar ve Gençlik	Hatıra
31	Şansal Dikmen	1942/Giresun	I. TİP - II. TİP	Fırtınalı Denizin Kıyısında - Şansal Dikmen Kitabı	Söyleşi
32	Ali Kar	1942/Erzurum Şahverdi Köyü	TSİP	Kahreden ve Yaratan ki Onlardır - Anılar	Hatıra
33	Orhan Savaşçı	1940/Van	THKP-C	Cepheden Anılar - Orhan Savaşçı'nın THKP-C Anıları	Söyleşi
34	Oya Baydar	1940/İstanbul	I. TİP-TSİP- TKP	Bir Dönem İki Kadın - Birbirimizin Aynasında	Otobiyografik Anlatı

DİĞER (TELAFİ) KAYNAKLAR				
KİŞİ	DOĞUM YILI/YERİ	ÖRGÜT	KİTAP	TÜR
Gençay Gürsoy	1939/Erzurum-Oltu	I. TİP	Bir Hayat Üç Dönem - Anılar – Tanıklıklar	Hatıra
Savaş Al	1938/Manisa-Gölmarmara	I. TİP	Bizim de Günümüz Gelecek	Söyleşi
Yavuz Önen	1938/Mardin-Midyat	I. TİP - THKP-C	Hayatı Sevdim	Hatıra
İsmet Öztürk	1935/Samsun-Çarşamba	I. TİP - THKP-C - Kurtuluş	Kurtuluş Kendini Anlatıyor: Kurucular II	Söyleşi
Mihri Belli	1915/Silivri	TKP - TEP	Mihri Belli'nin Anıları: İnsanları Tanıdım 1	Hatıra
Oktay Duman (derleyen)	-	-	Devrimcilerin Filistin Günlüğü (1968-1975): Yaşayanlar Anlatıyor	Röportajlar Derlemesi
Mutlu Arslan (hazırlayan)	-	Devrimci Yol (Söyleşilenler)	Hepimizin Hikayesi: Uşak'ta Devrimci Mücadele (1975-1981)	Söyleşi Temelli Sözlü Tarih

EK 2. DÜNYA, TÜRKİYE VE SOL MUHALEFET KRONOLOJİSİ

DÜNYA	YIL	TÜRKİYE	TÜRKİYE'DE SOL MUHALEFET	TÜRKİYE'DE HÜKÜMET
	1965	3 Nisan - PETKİM'in Kurulması (İzmir)		20 Şubat 1965 27 Ekim 1965 Seçim Hükümeti (AP-YTP-CKMP-MP Koalisyonu) Başbakan Suat Hayri Ürgüplü
21 Şubat - Malcolm X Suikastı		Türkiye'nin İlk Gökdeleninini Açılması (Kahramanlar İş Merkezi, Ankara)		
		15 Mayıs - Ereğli Demir Çelik'in Faaliyete Başlaması (ERDEMİR)	8 Temmuz - TÖS'ün Kuruluşu	
		10 Ekim Genel Seçimleri		
			TİP'in Meclise Girmesi	
			12 Kasım - FKF'nin Kuruluşu	
	1966		31 Ocak - Paşabahçe İşçileri Grevi	27 Ekim 1965 3 Kasım 1969 AP Tek Parti Hükümeti Başbakan Demirel
16 Mayıs - Çin'de Kültür Devrimi'nin Başlangıcı (Mao Zedung öncülüğünde)				
		19 Mayıs - Harbiye Yürüyüşü		
	30 Temmuz - Gecekondu Kanununun İlanı			
	1967		13 Şubat - DİSK'in kuruluşu	
		28 Şubat - Anadolu'nun (yerli araba) Satışına Başlanması		
5 Haziran - Altı Gün Savaşı Başlangıcı			Doğu Mitingleri (TİP öncülüğünde)	
9 Ekim - Che Guevara'nın İnfazı				
11 Aralık - FHKC'nin Kuruluşu				
5 Ocak 1968 - Prag Baharı	1968		TİP içinde MDD Tartışmaları	
Mayıs - Nanterre Üniversitesi Olayları (Fransa)				
Dünya Çapında 68 Hareketleri (Avrupa, Kuzey Amerika, Latin Amerika, Asya, Afrika)				
4 Nisan - Martin Luther King Jr. Suikastı				
5 Haziran - Robert F. Kennedy Suikastı				
				10 Haziran - Ankara Üniversitesi DTCF Boykotu

		12 Haziran - İstanbul Üniversitesi İşgali	
		17 Haziran - İTÜ Boykot ve İşgali	
		15 Temmuz - 6. Filo Protestoları	
		17 Temmuz - İTÜ'lü Vedat Demircioğlu'nun Öldürülmesi	
		23 Temmuz - Konya Olayları (Komünizmle Mücadele Dernekleri öncülüğünde)	
20 Ağustos - Sovyetler'in Çekoslavakya İşgali			
		1 Ekim - TOFAŞ'ın Kuruluşu	
		28 Kasım - Robert Komer'in Türkiye'ye ABD Büyükelçisi Olarak Atanması	Kasım - Tam Bağımsızlık ve Mustafa Kemal Yürüyüşü (Samsun'dan Ankara'ya)
			Kasım - Aydınlık Dergi'nin Yayınlanması
			6 Ocak - Robert Komer'in Aracının Yakılması (ODTÜ)
		8-9 Şubat - MHP'nin Kuruluşu (CKMP'nin İsim Değiştirmesi)	
			16 Şubat - Kanlı Pazar
20 Temmuz - İnsanın Aya İlk Ayak Basışı			
1 Eylül - Kaddafi Darbesi (Libya)			
3 Eylül - Ho Chi Minh'in Ölümü			
	1969		23 Eylül - ODTÜ'lü Taylan Özgür'ün Öldürülmesi
			9-10 Ekim - FKF'nin DEV-GENÇ'e dönüşmesi
		12 Ekim Genel Seçimleri	
29 Ekim - ARPANET Üzerinden İlk İleti Gönderimi (internetin atası)			
		4 Aralık - Oyak-Renault'nun Kuruluşu	3 Kasım 1969 6 Mart 1970
	1970	26 Ocak - Milli Nizam Partisi'nin (MNP) Kuruluşu	AP Tek Parti Hükümeti
		28 Mart - Gediz Depremi	Başbakan Demirel
		15-16 Haziran - İşçi Ayaklanması (İstanbul-Kocaeli)	

		10 Ağustos Kararları - Üçüncü Büyük Devalüasyon			
		3 Ekim - İskenderun Demir Çelik'in Kuruluşu (İSDEMİR)			
			29 Ekim - TİP'in 4. Büyük Kongresi	6 Mart 1970 26 Mart 1971	
			11 Ocak - İş Bankası Emek Şubesi Soygunu (Denizler, Ankara)	AP Tek Parti Hükümeti	
			4 Mart - THKO Kuruluş İlanı ve Amerikalı 4 Askerin Kaçırılması	Başbakan Demirel	
		12 Mart Askeri Muhtırası			
			15 Mart - Türk Ticaret Bankası Erenköy Şubesi Soygunu (Mahirler, İstanbul)		
		22 Nisan - Balyoz Harekatının Başlangıcı			
		26 Nisan - Sıkıyönetim İlanı (11 il)			
	1971		17 Mayıs - THKP-C Kuruluş İlanı		
			22 Mayıs - Efraim Elrom'un THKP-C Tarafından Öldürülmesi (İsrail İstanbul Başkonsolosu)		
			29 Mayıs - Sibel Erkan Olayı		
			31 Mayıs - Nurhak Katliamı (Sinan Cemgil'lerin Öldürülmesi, Kahramanmaraş)		
			1 Haziran - Hüseyin Cevahir'in Öldürülmesi (İstanbul)		
			21 Temmuz - TİP'in Kapatılması		
					26 Mart 1971 22 Mayıs 1972
					Partilerüstü Reform Hükümeti
					Başbakan Nihat Erim
15 Ağustos - Bretton Woods'un Fiilen Sona Ermesi (Nixon Şoku)					
	1972		26 Mart - Üç Yabancı Teknisyenin THKP-C Tarafından Rehin Alınması (Ünye)		
			30 Mart - Kızıldere Katliamı (Tokat)		
			24 Nisan - TKP/ML'nin Kuruluş İlanı		
			6 Mayıs - Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan'ın İdamı		
			14 Mayıs - Ecevit'in CHP Genel Başkanlığa Gelişi		

			18 Mayıs - İbrahim Kaypakkaya'nın Öldürülmesi	
4-5 Eylül - Münih Katliamı				22 Mayıs 1972 15 Nisan 1973
	1973			Reform Hükümeti (AP, CHP, CGP Koalisyonu) Başbakan Ferit Melen
		28 Haziran - TUSAŞ'ın Kuruluşu (Türk Uçak Sanayii A.Ş.)		
11 Eylül - Şili Darbesi				
6 Ekim - Yom Kippur Savaşı (Arap-İsrail Savaşı)			14 Ekim Genel Seçimleri	
15 Ekim - Küresel Petrol Krizi				15 Nisan 1973 26 Ocak 1974
			30 Ekim - Boğaziçi Köprüsü'nün Açılışı	19 Aralık - AYÖD'ün Kuruluşu 21 Aralık - İYÖD'ün Kuruluşu
	1974		1 Ocak - TKP Atılımı	
25 Nisan - Karanfil Devrimi (Portekiz)				26 Ocak 1974 17 Kasım 1974
		15 Mayıs Genel Af İlanı		
		20 Temmuz - Kıbrıs Barış Harekati	16 Haziran - TSİP'in Kuruluşu THKP/Acilciler'in Kuruluşu	CHP-MSP Koalisyon Hükümeti Başbakan Ecevit
			23 Aralık - AYÖD'ün Kapatılması 28 Aralık - İYÖD'ün Kapatılması	17 Kasım 1974 31 Mart 1975
				Geçici Bakanlar Kurulu
	1975	31 Mart Genel Seçimleri		Başbakan Sadi İrmak
15 Mayıs - Vietnam Savaşı'nın Sona Ermesi			30 Nisan - II. TİP'in Kuruluşu	
			30 Mayıs - Sosyalist Parti'nin Kuruluşu (sonradan SDP) MLSPB'nin Kuruluşu	31 Mart 1975 21 Haziran 1977
			Halkın Kurtuluşu'nun Kuruluşu (THKO-GMK) Temmuz - ŞEH-DER Toplantısı	I. MC Hükümeti (AP, MSP, MHP, CGP Koalisyonu) Başbakan Demirel
			4 Ağustos - Yeni Çeltik İşçileri Grevi (Amasya)	
			14 Kasım - ASELSAN'ın Kuruluşu (Askeri Elektronik Sanayi)	

			20 Kasım - Devrimci Gençlik Dergisi'nin Yayınlanması	
	1976		1 Mayıs - Taksim'deki İlk Kitleselel 1 Mayıs Kutlaması	
			Haziran 1976 - KSD'nin Yayınlanması - Kurtuluş Hareketi'nin Kuruluşu	
		23 Temmuz - Ecevit'e New York'ta Suikast Girişimi		
		Ağustos - Sismik-1 (Hora) Gemisi Krizi (Yunanistan-Türkiye arasında)	23 Ağustos - DGDF'nin Kuruluşu	
			Halkın Birliği Dergisi'nin Yayınlanması (TKP/ML Hareketi)	
			27 Eylül - "DGM'ye Hayır" Mitingi (Ankara)	
		24 Kasım - Van Depremi		
	1977		23 Şubat - 9 Aylık ODTÜ Boykotunun Başlangıcı	
		1 Mayıs - Kanlı 1 Mayıs	1 Mayıs - Devrimci Yol'un Kuruluş İlanı	
		30 Mayıs - MESS Grevlerinin Başlangıcı (Metal İşçileri)		
		5 Haziran Genel Seçimleri		
			8 Haziran - Ertuğrul Karakaya'nın Öldürülmesi	
				21 Haziran 1977 21 Temmuz 1977 CHP Azınlık Hükümeti Başbakan Ecevit
			5 Ekim - "Faşizme, zulme ve pahalılığa karşı direniş" kampanyasının başlangıcı (DY)	21 Temmuz 1977 5 Ocak 1978
		9 Kasım - Demirel'in ünlü "70 cent'e muhtacız" sözünü söylediği AP Grup Toplantısı	II. MC Hükümeti (AP, MSP, MHP Koalisyonu) Başbakan Demirel	
	1978		30 Ocak - TİKP'nin Kuruluşu	
		16 Mart - Beyazıt Katliamı		
			20 Mart - Faşizme İhtar Eylemleri	
		24 Mart - Savcı Doğan Öz Suikastı		

		17 Nisan - Malatya Katliamı		
			1 Mayıs - Taksim Mitingi	
		10 Ağustos - Balgat Katliamı (Ankara)	Devrimci Sol'un Kuruluşu	
		3-4 Eylül - Sivas Katliamı		5 Ocak 1978
		9 Ekim - Bahçelievler Katliamı		12 Kasım 1979
		19-26 Aralık - Maraş Katliamı		Güneş Motel Hükümeti
		26 Aralık - Sıkıyönetim İlanı (11 il)		Başbakan Ecevit
		1 Şubat - Abdi İpekçi Suikastı		
11 Şubat - İran İslam Devrimi				
İkinci Petrol Krizi		16 Mayıs - Piyangotepe Katliamı (Ankara)		
19 Temmuz - Sandinista Devrimi (Nikaragua)		15 Haziran - Sadi İrmak'a Suikast Girişimi		
	1979	23 Temmuz - Şavşat Katliamı (Artvin)		
			14 Ekim - Fikri Sönmez'in Fatsa Belediye Başkanlığa Seçilmesi	
24 Aralık - Sovyet'lerin Afganistan'ı İşgali				
			20 Ocak - Tariş Olayları (İzmir)	
			22 Ocak - Yeni Çeltik İşgali (Amasya)	12 Kasım 1979
		24 Ocak Kararları		12 Eylül 1980
		Mayıs - Çorum Olayları		AP Azınlık Hükümeti
	1980	27 Mayıs - Gün Sazak Suikastı	Çorum Direnişi	Başbakan Demirel
			11 Temmuz - Fatsa Nokta Operasyonu	
		19 Temmuz - Nihat Erim Suikastı		
		22 Temmuz - Kemal Türkler Suikastı		
		12 Eylül Askeri Darbesi		

EK 3 ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 09/02/2026	
Tez Başlığı (Türkçe): Sol'un 70'leri: Otobiyografilerle Bir Dönem Anlatısı	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 168 sayfalık kısmına ilişkin, 06/02/2026 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %7 'dir.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☐ Alıntılar hariç	
4. ☒ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Mihriban KARATAŞ	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Mihriban KARATAŞ
	Öğrenci No	N21232002
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF HISTORY	
Date: 09/02/2026	
Thesis Title (In English): The Left's 1970s: A Narrative of an Era Through Autobiographies	
According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 06/02/2026 for the total of 168 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 7%.	
Filtering options applied**:	
1. ☒ Approval and Declaration sections excluded	
2. ☒ References cited excluded	
3. ☐ Quotes excluded	
4. ☒ Quotes included	
5. ☒ Match size up to 5 words excluded	
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
Kindly submitted for the necessary actions.	
Mihriban KARATAŞ	

Student Information	Name-Surname	Mihriban KARATAŞ
	Student Number	N21232002
	Department	History
	Programme	History

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Assist. Asst. Prof. Hakan KAYNAR

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 4 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09	Revizyon No Rev. No.	02
	Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 06/02/2026</p> <p>Tez Başlığı (Türkçe): Sol'un 70'leri: Otobiografilerle Bir Dönem Anlatısı</p> <p>Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Mihriban KARATAŞ</p>

Öğrenci	Ad-Soyad	Mihriban KARATAŞ
	Öğrenci No	N21232002
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF HISTORY	
Date: 06/02/2026	
ThesisTitle (In English): The Left's 1970s: A Narrative of an Era Through Autobiographies	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Mihriban KARATAŞ	

Student Information	Name-Surname	Mihriban KARATAŞ
	Student Number	N21232002
	Department	History
	Programme	History

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Assist. Asst. Prof. Hakan KAYNAR

